

'N SISTEMIESE ONDERSOEK NA AANVANKLIKE BEROEPSKEUSE VAN GRAAD 12-LEERDERS

Amanda van der Vyver

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van Magister in
Opvoedkundige Sielkunde (MEdPsig) aan die Universiteit van Stellenbosch

Studieleier:

MM Oswald

Desember 2009

Verklaring

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die outeursregeienaar daarvan is (behalwe tot die mate uitdruklik anders aangedui) en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

.....

Amanda van der Vyver

.....

Datum

Opsomming

Hierdie navorsingstudie is uitgevoer met die doel om 'n duideliker beeld te verkry van watter betekenis Graad 12-leerders aan die sistemiese invloede, met betrekking tot hulle aanvanklike beroepskeuse, heg. Die navorser het ook ondersoek ingestel oor watter bydrae die vak Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse maak. Beroepskeuse word al sedert die begin van die twintigste eeu as die belangrikste keuse van 'n individu se lewe beskou. Post-moderne loopbaanteoretici voer aan dat die proses van beroepsbesluitneming 'n voortdurende een is waarin 'n individu regdeur sy/haar lewensloop by veranderings in die beroepswêreld moet aanpas. Die individu is 'n sisteem van intrapersoonlike veranderlikes, wat voortdurend in wisselwerking is met die veranderlikes binne die omgewing waarin die individu hom/haar bevind. As gevolg van hierdie interaksie, beïnvloed hierdie Sisteeme van Beïnvloeding die individu se beroepskeuse oor sy/haar hele lewensloop. Die Individuele, Sosiale en Omgewing-samelewingsisteme van Beïnvloeding is ook in wisselwerking met mekaar. Suid-Afrikaners leef in diverse omstandighede, wat waarskynlik 'n direkte invloed uitoefen op hulle beroepskeuses. Aangesien die omstandighede waarin Suid-Afrikaners voorkom so divers is, is dit waarskynlik dat leerders uit verskillende omstandighede verskillende invloede op die maak van hulle beroepskeuse ervaar. Dit is noodsaaklik dat hierdie sisteme van beïnvloeding ondersoek word, sodat insig verwerf kan word oor hoe leerders beroepskeuses maak. Hierdie inligting kan loopbaanvoorligters en onderwysers in staat stel om leerders met meer sukses by te staan in die maak van hulle beroepskeuses.

Die ondersoek is onderneem aan die hand van 'n kwalitatiewe studie. Data is deur middel van drie databronne, naamlik fokusgroeponderhoude, die optrek van lewenslyne en die invul van die *My Systems of Career Influences* (MSCI)-vraelyste, ingesamel. Die response wat van die Graad 12-deelnemers verkry is, het betekenisvolle insigte ten opsigte van die sistemiese invloede op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse opgelewer. Die belangrike impak van veral sosio-ekonomiese beperkinge, die tekort aan beroepsinligting en die tekortkominge in die aanbieding en implementering van die vak Lewensoriëntering, is deur die deelnemers uitgelig.

Die bevindinge van die studie hou belangrike implikasies in vir die implementering van die Lewensoriënteringkurrikulum, veral in skole in lae sosio-ekonomiese gemeenskappe. Die bronne van inligting en blootstelling in hierdie gemeenskappe is min en leerders maak gevolglik oningeligte, en dikwels verkeerde beroepsbesluite. Aangesien die skool vir baie van hierdie leerders die enigste geleentheid tot loopbaanopvoeding en -leiding is, is dit noodsaaklik dat die Lewensoriënteringsprogram in so 'n mate aangebied word, dat leerders betekenis daaruit kan put. Dit het egter in hierdie studie geblyk asof die aanbieding van Lewensoriëntering hierin tekort skiet. Aanbevelings vir die gebruik van die Sisteemsteoretiese Raamwerk van loopbaanontwikkeling (STR) in Lewensoriënteringsprogramme, asook die aanbieding van vakke en vakinligting word gemaak.

Abstract

This research study was done in order to get a better picture of the meaning that Grade 12 learners attach to the systemic influences with regard to their initial career choice. The researcher also inquired into the contribution that the subject Life Orientation plays in the Grade 12 learners' initial career choice. Since the start of the twentieth century career choice has been viewed as the most important decision in an individual's life. Post modern career theoreticians allege that the process of decision-making regarding a career is a constant one in which an individual must adapt to changes in the world of work throughout the course of his/her life. The individual is a system of intrapersonal variables which are constantly in interaction with the variables in his/her environment. Due to this interaction the Systems of Influence influences the individual in the making of his/her career choice during the whole course of his/her life. The Individual, Social and Environmental/Societal Systems of Influence also interact with one another. Since the circumstances of South Africans are so diverse, it is probable that learners from different circumstances will experience different influences when making career choices. It is necessary that these systems of influence must be examined so insight can be gained into the way learners make career choices. This information can help career counsellors and teachers to successfully assist learners when making career choices.

The research was done at the hand of a qualitative study. Data was gathered by means of three data sources, namely focus group interviews, the drawing of lifelines and the completing of *My Systems of Career Influences* (MSCI) questionnaires. The responses gathered from the Grade 12 participants produced meaningful insights with regard to the role of systemic influences in the making of their initial career choices. The important impact of especially socio-economic restrictions, the lack of career information and the shortcomings in the presentation and implementing of the subject Life Orientation was pointed out by the participants.

The findings of the study hold important implications for the implementing of the Life Orientation curriculum, especially in schools in low socio-economic communities. In these communities there are

few information sources and little exposure and consequently learners often make uninformed and incorrect career choices. Since for many of these learners school is their only opportunity to get career education and guidance, it is necessary that the Life Orientation programme be presented in such a way that it will be meaningful to learners. In this study it was however revealed that the presentation of Life Orientation falls short of the mark. Recommendations for the use of the Systems Theory Framework (STR) of career development in Life Orientation programmes, as well as the presentation of subjects and subject information have been made.

Bedankings

My hartlike dank en waardering aan die volgende persone, sonder wie die uitvoer en skryf van hierdie navorsingstudie nie moontlik sou wees nie:

- Me Oswald, my studieleier, vir haar waardevolle leiding en toeganklikheid tydens hierdie studie
- Die Wes-Kaapse Departement van Onderwys, vir die verlening van toestemming om die betrokke skole vir my navorsingstudie te nader
- Die skoolhoofde en onderwysersvir hulle bereidwilligheid om hulle skole vir die studie oop te stel
- Die betrokke leerders, vir hulle vrymoedige en insiggewende bydraes
- Marissa en Philip, vir hulle onselfsugtige bydraes in die versorging van hierdie tesis
- My vriende, sonder wie ek nie sou bly staan nie, vir hulle liefde en geduld
- My gesin, vir hulle ondersteuning die laaste 8 jaar en 4 maande

"What can I give back to God for the blessings He's poured out on me? I'll lift high the cup of salvation – a toast to God! I'll pray in the name of God; I'll complete what I promised God I'll do, and I'll do it together with His people" Ps 116:12-14

Inhoudsopgawe

VERKLARING	II
OPSOMMING	III
ABSTRACT	V
BEDANKINGS	VII
LYS VAN TABELLE	XII
LYS VAN FIGURE	XIII
HOOFSTUK 1 AGTERGROND, PROBLEEMSTELLING, DOEL EN METODE.....	1
1.1 INLEIDING	1
1.2 AGTERGROND TOT DIE STUDIE	2
1.2.1 Belangrikheid van Beroepskeuse.....	2
1.2.2 Gereedheid vir Beroepskeuse: Loopbaanvolwassenheid en Loopbaanaanpasbaarheid	4
1.2.3 Beïnvloeding van Beroepskeuse: Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling	5
1.2.4 Die lewensoriënteringkurrikulum se invloed op die uitoefening van 'n beroepskeuse	6
1.3 PROBLEEMSTELLING	7
1.4 DOEL VAN DIE ONDERSOEK	9
1.5 NAVORSINGSPARADIGMA EN -ONTWERP	10
1.5.1 Navorsingsparadigma	10
1.5.2 Navorsingsontwerp	10
1.6 NAVORSINGSMETODOLOGIE	11
1.6.1 Selekering van Deelnemers	11
1.6.2 Metode van data-insameling	12
1.6.3 Data-analise.....	12
1.7 OMSKRYWING VAN KONSEPTE	12
1.7.1 Beroepskeuse.....	13
1.7.2 Aanvanklike Beroepskeuse	13
1.8 HOOFSTUKINDELING	14
HOOFSTUK 2 LITERATUUROORSIG	16
2.1 INLEIDING	16
2.2 LOOPBAANTEORIEË	18
2.2.1 Trek-en-faktor teorie – Frank Parsons.....	18
2.2.2 Teorie van Persoonlikheidstipes – Anne Roe	20
2.2.3 Teorie van Persoonlikheidstipes – John Holland.....	21

2.2.4	<i>Ontwikkelingsteorie – Donald Super</i>	22
2.2.4.1	Lewensduur	24
2.2.4.2	Lewensrolle.....	25
2.2.4.3	Selfkonsep.....	26
2.2.4.4	Super se Boogmodel	27
2.2.5	<i>Die relevantheid van loopbaanontwikkeling in die Suid-Afrikaanse konteks</i>	28
2.2.6	<i>Die konstruktivistiese benadering tot loopbaansielkunde</i>	29
2.2.6.1	Savickas se teorie van loopbaankonstruksie.....	31
2.2.6.2	Die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling	34
2.2.7	<i>Samevatting</i>	38
2.3	INVLOEDE OP BEROEPSKEUSE	38
2.3.1	<i>Individuele Sisteem van Beïnvloeding</i>	39
2.3.1.1	Persoonlike kenmerke, belangstelling en selfkonsep	39
2.3.1.2	Geslag	39
2.3.1.3	Ouderdom.....	40
2.3.1.4	Kultuur/Etnisiteit	41
2.3.1.5	Geantisipeerde lewenstyl	41
2.3.2	<i>Sosiale Sisteem van Beïnvloeding</i>	42
2.3.2.1	Rolmodelle.....	42
2.3.2.2	Ouers/familie.....	43
2.3.2.3	Spiritualiteit	45
2.3.2.4	Skole	45
2.3.2.5	Lewensoriëntering.....	47
2.3.3	<i>Omgewing-samelewingsisteem van Invloed</i>	56
2.4	VORIGE NAVORSING	57
2.4.1	<i>Konstruktivistiese Loopbaanontwikkeling en die STR</i>	57
2.4.2	<i>Die vak Lewensoriëntering</i>	58
2.5	SAMEVATTING	59
	HOOFSTUK 3 NAVORSINGSONTWERP EN -METODOLOGIE	60
3.1	INLEIDING	60
3.2	DIE NAVORSINGSPARADIGMA	60
3.3	NAVORSINGSONTWERP	62
3.4	NAVORSINGSMETODOLOGIE	64
3.4.1	<i>Inleiding</i>	64
3.4.2	<i>Selektering van Deelnemers</i>	66
3.4.3	<i>Data-insameling</i>	71
3.4.3.1	Fokusgroeponderhoude	71
3.4.3.2	Lewenslyne	73
3.4.3.3	My Systems of Career Influence (MSCI)-Vraelyste	74
3.4.3.4	Observasies en Refleksie van die Navorser.....	75
3.4.4	<i>Prosedure</i>	76
3.4.5	<i>Data-analise</i>	76
3.4.6	<i>Data-verifikasie</i>	78
3.5	DIE ROL VAN DIE NAVORSER	79

3.5.1	<i>Bekendstelling van die Navorser</i>	80
3.6	ETIESE KWESSIES	81
3.7	SAMEVATTING	82
HOOFSTUK 4	NAVORSINGSBEVINDINGE	83
4.1	INLEIDING	83
4.2	PROSES VAN DATA-ANALISE	83
4.3	UITEENSETTING VAN BEVINDINGE	84
4.3.1	<i>Fokusgroeponderhoude</i>	85
4.3.1.1	Individuele Sisteem van Beïnvloeding	86
4.3.1.2	Sosiale Sisteem van Beïnvloeding	104
4.3.1.3	Omgewing-Samelewingsisteem van Beïnvloeding	124
4.3.1.4	Tyd	136
4.3.2	<i>Lewenslyne</i>	138
4.3.2.1	Individuele Sisteem van Beïnvloeding	139
4.3.2.2	Sosiale Sisteem van Beïnvloeding	140
4.3.2.3	Omgewing-Samelewingsisteem van Beïnvloeding	142
4.3.2.4	Tyd	144
4.3.3	<i>My Systems of Career Influences-vraelyste</i>	145
4.3.3.1	Individuele Sisteem van Beïnvloeding	147
4.3.3.2	Sosiale Sisteem van Beïnvloeding	148
4.3.3.3	Omgewing-samelewingsisteem van Beïnvloeding	149
4.3.3.4	Tyd	151
4.3.3.5	Unieke Sisteem van Beïnvloeding	151
4.3.4	<i>Observasies van die navorser</i>	156
4.4	SAMEVATTING	156
HOOFSTUK 5	BESPREKING, GEVOLGTREKKING EN AANBEVELINGS	157
5.1	INLEIDING	157
5.2	BESPREKING VAN DIE NAVORSINGSBEVINDINGE	160
5.2.1	<i>Aanvanklike beroepskeuse in die Suid-Afrikaanse konteks</i>	160
5.2.1.1	Implementering van die selfkonsep	162
5.2.1.2	Loopbaaninligting	165
5.2.1.3	Sosio-ekonomiese status	167
5.2.2	<i>Lewensoriëntering en beroepskeuse</i>	169
5.3	GEVOLGTREKKINGS	170
5.4	AANBEVELINGS	172
5.5	BEPERKINGE (LEEMTES) VAN HUIDIGE NAVORSINGSTUDIE	173
5.6	STERKPUNTE VAN DIE HUIDIGE NAVORSINGSTUDIE	174
5.7	VERDERE NAVORSINGSGELEENTHEDE	174
5.8	REFLEKSIE EN AFSLUITING	174
VERWYSINGS		176

BYLAAG A	188
BYLAAG B	190
BYLAAG C	191
BYLAAG D	192

Lys van tabelle

Tabel 2.1 Assesseringstandaarde per graad: Lewensoriëntering Leeruitkoms 4 (Graad 7-9) en 5 (Graad 10-12)	53
Tabel 3.1 Demografiese Inligting van Deelnemers	69
Tabel 3.2 Uiteensetting van skole se besonderhede	70
Tabel 4.1: Temas en Kategorieë van bevindinge verkry uit die fokusgroeponderhoude	86

Lys van figure

Figuur 2.1: Super se Lewe-beroep-reënboog (aangepas van Super, 1990)	24
Figuur 2.2: Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling (Ontleen van Patton & McMahon, 1999).	36
Figuur 4.1: Sisteem van Beïnvloeding – Dewie [skool 1].....	152
Figuur 4.2: Sisteem van Beïnvloeding – Sexy Legs [skool 2]	153
Figuur 4.3: Sisteem van Beïnvloeding – Zjhang [skool 5].....	154
Figuur 5.1: Kollektiewe Sisteem van Beïnvloeding vir Deelnemers	158

HOOFSTUK 1

AGTERGROND, PROBLEEMSTELLING, DOEL EN METODE

1.1 INLEIDING

In hierdie kwalitatiewe studie word 'n sistemiese ondersoek geloods na Graad 12-leerders se persepsies oor die verskillende sisteme van beïnvloeding wat 'n impak op die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse mag hê. Hierdie beïnvloeding kom vanuit verskillende individuele en interpersoonlike sisteme, sowel as sisteme wat binne die groter samelewing of omgewing van die individu voorkom. Die verskillende sisteme van beïnvloeding is in interaksie met mekaar en verander oor tyd (Brown, 2002; McMahon, 2005; McMahon & Watson, 2008; Patton & McMahon, 2006; Savickas, 2002; 2005).

Sistemiese beïnvloeding het 'n impak op verskeie aspekte van loopbaanontwikkeling, insluitend individue se beroepskennis. Die skoolsisteem is een van hierdie sisteme waarmee die individu, tot en met adolessensie, in aanraking kom. Leerders spandeer die grootste deel van hulle dag by die skool en kom met verskeie bronne van inligting in aanraking (Akhurst & Mkhize, 2006; Stead, 1996). Een so 'n bron is Lewensoriëntering, wat as 'n verpligte leerarea vir alle leerders van Graad R -9 en verpligte vak vir alle leerders van graad 10-12 ingestel is. Hierdie leerarea of vak stel leerders bloot aan verskeie vaardighede wat hulle op hulle onderskeie lewenspaaië kan ondersteun (DoE, 2004; Orsmond, 2002; Prinsloo, 2007). Die leerarea/vak Lewensoriëntering maak vanaf graad 7 tot 9 voorsiening vir 'n oriëntasie tot die beroepswêreld en stel leerders in Graad 10 tot 12 bloot aan loopbane en loopbaankeuses. Dit het om hierdie rede die potensiaal om 'n groot impak op die uitoefening van alle leerders se beroepskeuse te hê. Dit is egter nie altyd die geval nie. Aangesien daar in hierdie studie van Graad 12-leerders as deelnemers gebruik gemaak word, sal daar voortaan na Lewensoriëntering as 'n vak verwys word.

Die uitoefening van 'n beroepskeuse is 'n lewenstaak wat op bykans elke individu wag en mag dalk as die belangrikste besluit van 'n individu se lewe beskou word (Brand, 2002; Niles & Harris-Bowlsbey, 2005). Alhoewel paradigmaskuiwe oor loopbaangereedheid, en die veranderde wêreld van werk, daartoe lei dat 'n individu nie noodwendig 'n eenmalige beroepsbesluit in sy/haar leeftyd sal neem nie, bly 'n eerste keuse van 'n loopbaan 'n besonder gewigtige besluit vir die skoolverlater. Dit is daarom belangrik om ondersoek in te stel na die wyse waarop leerders, in terme van hierdie keuse, beïnvloed word.

Teoreties word hierdie studie geplaas binne die meer onlangse konstruktivistiese benaderings tot loopbaankeuse en veral die werk van Savickas en die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Patton en McMahon. Super se teorie van loopbaanontwikkeling oor 'n individu se lewensduur dra ook tot hierdie studie by. In hierdie hoofstuk sal die agtergrond van die studie, asook die probleemstelling, doel en metode waardeur die studie uitgeoefen is, bespreek word.

1.2 AGTERGROND TOT DIE STUDIE

1.2.1 Belangrikheid van Beroepskeuse

Die uitoefening van 'n beroepskeuse is al so vroeg as 1909 deur Parsons as die belangrikste keuse van 'n persoon se lewe aangedui. Volgens Niles en Harris-Bowlsbey (2005) is dit belangrik dat die sentrale rol wat werk in die individu se lewe speel, verstaan word. 'n Beroep word volgens hulle deur baie mense as die belangrikste bron van 'n persoon se identiteit beskou. Die rede daarvoor is waarskynlik dat 'n persoon se beroep bepaal met watter tipe persone die meeste van die dag omgegaan word, die hoeveelheid en tipes verdere opleiding waarin die persoon gaan betrokke wees, die mate van outonomie en supervisie wat die persoon gaan ervaar asook die tipe lewenstyl wat die persoon gaan handhaaf (Herr & Cramer, 1996). Dit ondersteun Freud se stelling dat werk 'n individu se kontak met realiteit is (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005).

Brand (2002) identifiseer vier belangrike betekenis van werk: die sosiale, ekonomiese, politiese en eties-morele. Hy voer aan dat 'n beroep 'n sosiale aktiwiteit is wat die meeste van die tyd in 'n

groepskonteks plaasvind en dat dit een van die belangrikste wyses is waarop ons, ons behoeftes aan menslike interaksie bevredig. Die werksplek raak 'n bron van sosiale leer, interaksie, persoonlike groei en die hantering van konfliktsituasies wat lei tot die aanleer van werksvaardighede, maar ook 'n bydrae lewer tot selfkennis en kennis van ander. Met betrekking tot die ekonomiese betekenis van werk beweer Brand (2002) dat ons werk om 'n sekere lewenstandaard te handhaaf. Dit wat 'n werknemer verdien verskaf verhoogde koopkrag en potensiaal vir belegging, wat op hul beurt 'n positiewe ekonomiese impak op beide die individu en sy/haar land kan hê. Oor die politiese betekenis van werk is Brand (2002) van mening dat alle werkers deel vorm van die ekonomies-politieke konteks van die menslike bestaan en dat arbeid 'n belangrike faktor in die politiek van enige industriële land is. Die verhouding tussen werknemers en werkgewers, wat deur 'n sterk politiese magstryd gekenmerk word, verleen ook 'n politiese kleur aan kwessies soos werksbeskikbaarheid, werksekuriteit, loopbaanbeplanning en -ontwikkeling. Werk het dus 'n sosio-politiese betekenis vir alle werkgewers en werknemers en het 'n integrale deel van ons politieke bestaan geword, wat beroepsgedrag op 'n positiewe of negatiewe wyse kan beïnvloed. Laastens voer Brand (2002) aan dat die mense se persoonlike en gemeenskapslewe sterk deur etiese en morele beginsels en waardes beïnvloed word en dat die werkskultuur 'n belangrike deel van die algemene kultuur van enige gemeenskap word. Binne hierdie werkskultuur word duidelike etiese en morele kodes asook waardes toegepas wat werknemers se gedrag en aksies beheer. Daar is 'n sterk verbintenis tussen hierdie kodes en dié wat in die gemeenskap as belangrik beskou word. Hierdie kodes omvat eerlikheid in werksprestasie, regverdigheid en geregtigheid in besluitneming en hantering van kwessies. Verder sluit dit ook respek vir outoriteit, kollegas en diversiteit in, asook lojaliteit aan die maatskappy, respek en sensitiwiteit teenoor die behoeftes en verwagtinge van ander, en bevordering van die maatskappy se doelstellings.

Wanneer daar na hierdie betekenis gekyk word, is dit duidelik dat werk 'n belangrike plek en betekenis in die menslike bestaan het (Brand, 2002). Die noodsaaklikheid om leerders toe te rus om hulself te handhaaf en berekende besluite te neem is dus duidelik. In die Hersiende Nasionale Kurrikulumverklaring (HNKV) (DoE, 2004) word dit aangevoer dat die vak Lewensoriëntering poog om

leerders voor te berei vir die beroepswêreld sodat jongmense hul plek in die samelewing kan inneem. Die HNKV meen dat hierdie 'n kritieke verantwoordelikheid van individue binne die demokratiese en kultureel-diverse Suid-Afrika is. Lewensoriëntering berei alle leerders vanaf Graad 7 voor om 'n ingeligte beroepskeuse te kan maak. Vir leerders in die Senior Fase (Graad 7-9) is die vyfde leeruitkoms van Lewensoriëntering die *Oriëntering tot die Beroepswêreld*, waarin leerders moet kan bewys dat hulle in staat is om ingeligte besluite oor verdere studies en beroepskeuse te maak (DoE, 2004). Die vierde leeruitkoms van Lewensoriëntering vir die Verdere Onderwys- en Opleidingsfase (Graad 10-12) het te make met *Loopbane en Loopbaankeuses* en verwag van leerders om in staat te wees om selfkennis en die vermoë om ingeligte besluite aangaande verdere studies, beroepsvelde en die loopbaanproses te demonstreer (DoE, 2004).

1.2.2 Gereedheid vir Beroepskeuse: Loopbaanvolwassenheid en Loopbaanaanpasbaarheid

Super (1957) het reeds vroeg die verbintenis tussen werk en identiteit beklemtoon deur te argumenteer dat 'n persoon slegs 'n beroepskeuse kan maak wanneer hy/sy oor 'n sekere mate van selfkennis beskik. Hierdeur is die belang van die self in loopbaanontwikkeling beklemtoon (Watson & Stead, 2006) wat aanleiding gegee het tot die ontwikkeling van die konsep *loopbaanvolwassenheid*. Super het loopbaanvolwassenheid gedefinieer as loopbaan-gedrag wat verband hou met verwagtings van 'n bepaalde ouderdom of lewenstadium. In die Handleiding van die Loopbaanontwikkelingsvraelys (LOV), word loopbaanvolwassenheid omskryf as “die mate waartoe 'n persoon in staat is om die loopbaanontwikkelingstake, toepaslik op 'n besondere lewenstadium, te bemeester” (Super, 1984 in Langley, Du Toit, & Herbst, 1992, p.3). Die konsep loopbaanvolwassenheid is egter gekritiseer vir die feit dat dit nie die individu se konteks in berekening bring nie (Watson & Stead, 2006) en dat dit 'n normatiewe konsep is wat nie die feit dat veranderende tye die norm beïnvloed, akkommodeer nie.

Savickas (1997) het in sy rekonstruksie van Super se teorie voorgestel dat die konsep loopbaanvolwassenheid met *loopbaanaanpasbaarheid* vervang moet word. Savickas het aangevoer dat aanpasbaarheid 'n belangriker rol speel in die oorgang van skool na beroep as om 'n volwasse ontwikkelingstaak te voltooi. Loopbaanaanpasbaarheid is volgens Watson en Stead (2006) 'n

holistiese konsep wat oor alle stadia van die individu se leeftyd toepaslik is. Dit impliseer dat individue moet verander soos wat verandering om hulle plaasvind. Hierdie veranderinge sluit individuele – sowel as kontekstuele veranderinge in. As ons hierdie in gedagte hou, kan daar aangevoer word dat individue oor 'n leeftyd verskeie aanpassings in hul beroepskeuse moet maak. Pinquart, Juang en Silbereisen (2003) dui egter aan dat suksesvolle oorgang van skool na beroep 'n aanduiding van suksesvolle loopbaanontwikkeling in ander stadia van 'n persoon se lewensloop is. 'n Suksesvolle eerste keuse bly dus belangrik.

1.2.3 Beïnvloeding van Beroepskeuse: Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling

Teorieë oor loopbaanontwikkeling en loopbaanvoorligting is 'n geruime tyd deur die positivistiese wêreldbeskouing oorheers (McMahon, 2005). Sedert die begin van die 21ste eeu beïnvloed konstruktivistiese benaderings, met die klem op die vorming van betekenis deur die individu, egter die veld van loopbaanvoorligting. 'n Voorbeeld van 'n konstruktivistiese benadering tot loopbaanontwikkeling is die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling van Patton en McMahon (1995).

Die STR neem die breër konteks waarin individue bestaan in ag. 'n Raamwerk word verskaf vir die ondersoek na beïnvloeding op loopbaanontwikkeling binne drie Sisteeme van Beïnvloeding. Sentraal tot hierdie drie sisteme, is die Individuele Sisteeme van Beïnvloeding, onder andere persoonlikheid en ouderdom. Sosiale Sisteeme van Beïnvloeding soos die gesin, vriende en die skool word in ag geneem, asook Omgewing-Samelewingsisteme van Beïnvloeding, soos geografiese ligging en sosio-ekonomiese toestande. Die STR maak ook voorsiening vir proses-invloede, soos die wederkerige interaksie van hierdie sisteme, veranderinge oor tyd en onvoorsiene gebeure en geleenthede. Sharf (2002) voer, na aanleiding van die konsep van geleentheid, aan dat 'n persepsie dikwels bestaan dat elke persoon 'n gelyke geleentheid het om sukses te behaal al dan nie, maar dat hierdie oortuiging dikwels oor-vereenvoudig en vals is. Hy voer aan dat daar ook 'n aantal faktore buite 'n individu se beheer bestaan wat beroepskeuse en -sukses beïnvloed.

Elke individu het sy eie sisteme van beïnvloeding en elkeen van hierdie sisteme is in interaksie met mekaar en met die individu (McMahon, 2005; Patton & McMahon, 1999). Aangesien hierdie sisteme nie van mekaar geskei kan word nie, word die uniekheid van elke individu beklemtoon. Die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling word meer breedvoerig binne afdeling 2.2.6 bespreek.

1.2.4 Die lewensoriënteringkurrikulum se invloed op die uitoefening van 'n beroepskeuse

Een van die Sisteme van Beïnvloeding waarmee adolessente in interaksie is, is die skoolsisteem. Die huidige skoolkurrikulum het Lewensoriëntering, 'n vak wat volgens die Hersiende Nasionale Kurrikulumverklaring (HNKV) die studie van die self in verhouding tot ander en die samelewing is (DoE, 2006), as verpligte vak vir alle leerders in Graad R-12 ingestel. Prinsloo (2007) voer aan dat Lewensoriëntering deur die Departement van Onderwys ingestel is om 'n verandering in die lewens van 'n nuwe generasie leerders te bring. Die vak maak gebruik van 'n holistiese benadering en bevorder die persoonlike, sosiale, intellektuele, emosionele, spirituele, motoriese en fisiese ontwikkeling van leerders. Vir leerders in Graad 7-12 bevat dit ook inligting oor en blootstelling aan die beroepswêreld. Volgens die HNKV (DoE, 2006) dek die inhoud van Lewensoriëntering vir die Senior Fase (Graad 7-9) gesondheidsbevordering, sosiale-, emosionele-, fisiese-, en bewegingsontwikkeling, asook 'n oriëntering tot die beroepswêreld. In die kurrikulum vir Graad 10 tot 12 - leerders word hierdie kennis verder ontwikkel en leerders word voorberei om hul toekomsverwagtinge te vervul. Volgens hierdie kurrikulumverklaring verbreed Lewensoriëntering die veld van beroepsopsies vir leerders deur relevant en responsief tot werkseleenthede, hoër opvoedingsgeleenthede en entrepreneurskap te wees.

Die sukses van Lewensoriëntering ten opsigte van die bogenoemde uitkomst, is afhanklik van die skoolsisteem en veral die onderwysers wat die kurrikulum moet aanbied. Met die koms van post-apartheid Suid-Afrika was daar 'n belangrike ontwikkeling in die oorgang van apartheid-opvoeding na 'n uitkomsgebaseerde kurrikulum (Cross, Mungadi, & Rouhani, 2002). Vanuit 'n beleidsoogpunt demonstreer die Suid-Afrikaanse ervaring dat die strewe na ideale soos Uitkomsgebaseerde

Onderwys op beide mikro- en makrovlak, sistemiese – en institusionele vlak, oor die algemeen en op 'n vlak van detail, 'n geweldige hoeveelheid tegniese en politiese vaardigheid neem wat nie oornag behaal kan word nie. Dit kom neer op 'n noodsaaklike verandering in skole wat realisties en pragmaties moet wees. Daar is egter talle probleme wat opduik met die toepassing van hierdie beleide, onder andere ook met die kurrikulum en uitkomste van Lewensoriëntering (Akhurst & Mkhize, 2006; Orsmond, 2002; Prinsloo, 2007). Hierdie struikelblokke word in die volgende afdeling bespreek.

1.3 PROBLEEMSTELLING

In afdeling 1.2.1 is die belangrikheid van 'n beroep en die uitoefening van 'n beroepskeuse bespreek en aangevoer waarom dit noodsaaklik is dat leerders ingelig moet wees om hierdie belangrike besluit te kan neem. Dit wil voorkom asof daar in Suid-Afrika steeds onder sekere rasse probleme met hierdie belangrike keuse ervaar word. Stead (1996) voer aan dat die kontekstuele faktore en politieke bewegings in Suid-Afrika 'n beduidende bydrae op Suid-Afrikaners se beroepsontwikkeling het. Hy is van mening dat leerders nodig het om 'n beroepsbesluit te neem wat gebaseer is op hul voorspelling van die uitkomste van die politieke ontwikkelings in die land. Studies wat vóór die totstandkoming van die demokratiese Suid-Afrika gedoen is (Herman, 1970 in Watson & Van Aarde, 1986; Reid-Van Niekerk en Van Niekerk, 1990; Watson en Van Aarde, 1986) het aangedui dat bruin Suid-Afrikaanse leerders meer probleme met beroepskeuse ervaar as hul wit eweknieë. Pryor (1985, in Akhurst & Mkhize, 2006) voer aan dat leerders wat beperkte blootstelling tot die beroepswêreld, min toegang tot loopbaanopvoedingsdienste, geen kennis van tersiêre instansies en 'n nou omvang van sosiale kontakte het, spesifieke uitdagings aan loopbaanopvoeding rig. Akhurst en Mkhize (2006) voer verder aan dat groot hoeveelhede van Suid-Afrikaanse jeugdiges en volwassenes in een of meer van hierdie kategorieë val, wat weereens die noodsaaklikheid van loopbaanopvoeding in die land bevestig.

Maree (2008) voer hierdie argument verder deur daarop te wys dat die meerderheid swart leerders steeds, 13 jaar na die ontstaan van Suid-Afrika se demokrasie, nie genoegsame loopbaanvoorligting ontvang nie. Hy noem dat loopbaanvoorligting, wat dikwels duur is, in 2007 steeds net beskikbaar was

vir diegene wat dit kan bekostig en dat baie leerders Graad 12 verlaat sonder dat hulle enige vorm van loopbaanvoorligting ontvang het. Hierdie leerders word dus van die geleentheid ontnem om aansoek te doen vir hoë-aanvraag beroepe of om verder te studeer (Watson, 2008). Akhurst en Mkhize (2006) stem hiermee saam en lê klem op die feit dat loopbaanopvoeding in Suid-Afrika as loopbaanvoorligting of -leiding bekend was en dat dit aan 'n beperkte hoeveelheid kontekste beskikbaar was. Hulle meen dat hierdie voorligting deur sommige stedelike hoërskole, loopbaandienste van tersiêre instansies en sekere nie-regeringsorganisasies aangebied was en stem daarom saam met Maree (2008) dat hierdie dienste die meerderheid van Suid-Afrikaners nie bereik nie.

Patton, Creed en Watson (2003) identifiseer 'n aantal waargenome hindernisse in Australiese en Suid-Afrikaanse leerders se loopbaanontwikkeling. Hulle voer aan dat leerders 'n tekort aan geskikte werkseleenthede, hul eie onvermoëns, en gebrekkige vaardighede as die grootste hindernisse tot werkstoetrede beskou. Suid-Afrikaanse leerders in hierdie studie se persepsies van bogenoemde hindernisse het gelei na beroepsonsekerheid, swak loopbaanbeplanning en groter beroepsbesluiteloosheid. Hulle voer verder aan dat hierdie persepsies van leerders nie altyd op realiteit gegrond is nie, maar dat selfs hindernisse wat nie op feite gebaseer is nie 'n impak op die beroepsbesluitneming van 'n leerder mag hê. Hierdie persepsies moet deur middel van voldoende self- en beroepskennis gewysig kan word (Luzzo, 1999, in Patton et al., 2003) en dit is daarom noodsaaklik dat die bronne van hierdie foutiewe persepsies geïdentifiseer en aangespreek word.

Wanneer die verskillende sistemiese invloede, op onder andere die beroepskennis van graad 12-leerders ondersoek word, kan aangeneem word dat die gewig wat elkeen dra van individu tot individu sal verskil, omdat individue se uniekheid juis hierin opgesluit lê. Dit kan waarskynlik ook gesê word dat sommige leerders se unieke Sisteem van Beïnvloeding 'n minder positiewe bydrae as ander s'n maak. Die vak Lewensoriëntering kan as een bron van beïnvloeding geïdentifiseer word wat aan alle leerders in Suid-Afrika beskikbaar is en volgens voorskrif dieselfde inligting en geleenthede aan elke leerder kan bied. Veral in gebiede waar ander invloede moontlik 'n minder effektiewe impak op leerders se

beroepskeuse het, raak Lewensoriëntering dus 'n noodsaaklike bron om te verseker dat leerders ingeligte besluite kan neem, soos die oorkoepelende uitkoms van die vak vereis. Die skool is vir baie adolessente die primêre plek waar beroepsintervensies moet plaasvind (Akhurst & Mkhize, 2006; Stead, 1996) maar dit is dikwels nie die geval nie (Stead, 1996). Volgens Prinsloo (2007) is een van die grootste redes hiervoor dat onderwysers nie voldoende opgelei is vir die aanbieding van Lewensoriënteringsprogramme nie en daarom nie toegerus voel om die klasse aan te bied nie. Hierdie persepsies was veral sterk by onderwysers aan plattelandse staatskole en bruin en swart skole teenwoordig. Prinsloo (2007) is van mening dat die aanbieding van Lewensoriënteringsprogramme 'n sekere deskundigheid van onderwysers vereis. Ander faktore wat volgens die onderwysers in Prinsloo (2007) se studie die aanbieding van Lewensoriëntering bemoeilik, sluit die onbetrokkenheid van ouers in hul kinders se opvoeding en die tekort van dissipline in die skole in. Die onderwysers vind dit ook moeilik om met multi-kulturele klasse te werk. Akhurst en Mkhize (2006) voer verder aan dat indien 'n ontwikkelingsbenadering gevolg wil word, loopbaanopvoeding in skole moet begin en dan voortgesit moet word in die werksplek, tersiêre instansies, ander volwasse opleidingskontekste asook die breër gemeenskap. Loopbaanopvoeding raak dus 'n aspek van lewenslange leer, wat deur skole ondersteun en moontlik gemaak moet word.

In die lig van bostaande argumente, word dit noodsaaklik om uit te vind hoe leerders hulle beroepskeuses maak en wat daardie keuse beïnvloed. Verder is dit belangrik om leerders se menings oor die bydrae van Lewensoriëntering aan te hoor, om sodoende aanbevelings te maak oor hoe die toepassing van die kurrikulum aangepas kan word ten einde leemtes in ander sisteme aan te vul.

1.4 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die doel van hierdie studie is tweeledig: 1) om insig te verwerf in Graad 12-leerders se persepsies van die verskillende sistemiese invloede wat 'n betekenisvolle rol in die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse speel; en 2) om aanbevelings te maak oor hoe die vak Lewensoriëntering meer suksesvol aangewend kan word om leerders se aanvanklike beroepskeuse optimaal te ondersteun.

Vrae wat in hierdie studie aangespreek sal word, is daarom:

1. Watter betekenis het Graad 12-leerders aan die verskillende sistemiese invloede met betrekking tot die uitoefening van hul aanvanklike beroepskeuse?
2. Watter bydrae maak die vak Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse?

Ten einde hierdie vrae te beantwoord, is die navorsingstudie met 'n kwalitatiewe metodologie, binne die interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma ontwerp uitgevoer. Die paradigma, ontwerp en metodologie word kortliks hierna uiteengesit en in diepte in hoofstuk 3 bespreek.

1.5 NAVORSINGSPARADIGMA EN -ONTWERP

1.5.1 Navorsingsparadigma

'n Paradigma is 'n omsluitende sisteem van interverwante praktyke en denkwyses wat die aard van die navorsingsonderzoek bepaal (Terre Blanche & Durrheim, 2006). Die doel van hierdie studie vereis dat daar binne die interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma gewerk word. Navorsers binne hierdie paradigma beskou realiteit as 'n subjektiewe ervaring wat binne konteks verstaan moet word. Inligting word dus ingesamel deur hierdie subjektiewe realiteite te ondersoek, met die navorser as primêre instrument van data-insameling en -analise (Terre Blanche, Kerry, & Durrheim, 2006). Daar sal dus binne hierdie studie daarna gestreef word om 'n begrip vir die subjektiewe ervarings van die Graad 12-leerders te ontwikkel en hierdie ervarings te interpreteer ten einde insig in hulle persepsies van die verskillende sistemiese beïnvloedings wat 'n rol in die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse speel, te verwerf.

1.5.2 Navorsingsontwerp

Die navorsingsontwerp word as die plan beskou waarvolgens die navorsingstudie uitgevoer word. Dit spesifiseer dit wat ondersoek moet word asook die wyse waarop die ondersoek sal plaasvind (Babbie & Mouton, 2001; Mouton, 2001). Dit koppel dus die navorsingsvraag aan die metode van ondersoek

(Durrheim, 2006). Hierdie studie kan beskryf word as 'n empiriese studie, met primêre databronne en tekstuele data en minder formele maatreëls van struktuur en kontrole (Babbie & Mouton, 2001).

1.6 NAVORSINGSMETODOLOGIE

Die metodologie van 'n studie verwys na die praktiese wyse van ondersoek waarmee daar by kennis uitgekóm word en behels 'n groep spesifieke metodes waardeur ons dit wat ondersoek word, leer verstaan (Babbie & Mouton, 2001; Durrheim, 2006; Henning, Van Rensburg, & Smit, 2004; Terre Blanche & Durrheim, 2006). Navorsers binne die interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma stel belang in deelnemers se subjektiewe ervarings en leer meer van deelnemers deur met hulle in interaksie te tree (Terre Blanche et al., 2006). Dit is daarom vanuit hierdie paradigma besluit om van 'n kwalitatiewe metodologie gebruik te maak. Hierdie besluit hou implikasies vir die selektering van deelnemers, asook metodes van data-insameling en -analise in. Kwalitatiewe navorsing is minder gestel op *wat* gebeur en meer ingestel op *hoe* en *waarom* dit gebeur (Durrheim, 2006) – dit is beskrywend en begrypend (Verstehen), eerder as verklarend, van menslike gedrag (Babbie & Mouton, 2001).

1.6.1 Selektering van Deelnemers

Die deelnemers vir hierdie studie is deur middel van doelgerigte steekproeftrekking geselekteer. Die voordeel van hierdie tipe selektering van deelnemers is dat spesifieke deelnemers volgens die teorieë waarin die navorsingstudie gesetel is, gekies word (Durrheim, 2006) ten einde ryk bronne van inligting, wat sentraal tot die doel van die studie is, te verskaf (Patton, 2002). Steekproewe binne die kwalitatiewe navorsingsmetodologie word gewoonlik tot klein groepe beperk aangesien die fokus op in-diepte ondersoeke, eerder as veralgemenings na die groter populasie, rus (Durrheim, 2006). Ter beantwoording van die navorsingsvraag is amptelike toestemming van die Wes-Kaapse Onderwysdepartement verkry, en nege skole binne 'n streek van die Wes-Kaap om deelnemers genader. Van die nege skole wat genader is, het vyf skole ingestem om aan die studie deel te neem. Fokusgroeponderhoude is met groepe van 6-11 vrywillige Graad-12 leerders binne elke skool gevoer.

1.6.2 Metode van data-insameling

Binne die kwalitatiewe metodologie is die navorser die primêre instrument van data-insameling en -analise (Terre Blanche, et al., 2006). Om die betroubaarheid van die studie te verhoog, het die navorser van verskeie databronne gebruik gemaak (Patton, 2002), naamlik fokusgroeponderhoude, die optrek van lewenslyne, die invul van die *My Systems of Career Influences* (MSCI)-vraelyste en refleksies van die navorser.

1.6.3 Data-analise

Die doel van data-analise is om die data na 'n antwoord tot die oorspronklike navorsingsvraag om te sit (Durrheim, 2006). Die navorser word in kwalitatiewe navorsing gesien as die primêre instrument van beide data-insameling en -analise (Terre Blanche et al., 2006) en speel 'n intersubjektiewe rol in die insameling en analise van die data (Babbie & Mouton, 2001). In hierdie studie is daar besluit om van inhoudsanalise as vorm van data-analise, soos deur Henning et al., (2004) uiteengesit, gebruik te maak. Die navorser raak eers vertrouwd met die data deur die transkripsies van die onderhoude, asook die lewenslyne en MSCI-vraelyste deur te lees. In die tweede vlak van die analise word 'n kode aan elke eenheid van betekenis gegee en hierdie kodes word dan verder in kategorieë georden. Dit is daarna moontlik om breër temas uit die data te identifiseer. Na hierdie proses wat as datareduksie bekend staan, moet integrasie van die data plaasvind en verbande is tussen kategorieë en temas gelê. Hierdie geheel-verstaan van die data maak dit moontlik om die oorspronklike navorsingsvraag te beantwoord.

1.7 OMSKRYWING VAN KONSEPTE

Aangesien hierdie navorsingstudie binne die Sisteemsteoretiese Raamwerk (STR) van Loopbaanontwikkeling van McMahon en Patton (1995; 2006) asook die Lewensrol-lewensruimte Teorie van Super gegrond is, moet sekere konsepte ook vanuit hierdie raamwerke verstaan word. Hierdie teorieë van Super, Patton en McMahon word, saam met ander loopbaanteorieë, breedvoerig

in hoofstuk 2 bespreek. In hierdie afdeling word die konsepte *beroepskeuse* en *aanvanklike beroepskeuse* omskryf.

1.7.1 Beroepskeuse

Wanneer daar tussen die terme *beroep* en *loopbaan* onderskei word, het Super (1980) aangedui dat 'n individu deur sy lewensverloop verskillende lewensrolle moet aanneem en dat die beroepsrol in sekere van hierdie stadia beklemtoon word. Watson (2006) voer aan dat die konstruktivistiese benadering tot hierdie beklemtoning van die beroepsrol aanvoer dat individue hulle eie lewens konstrueer en daarom ook aktief besluit op watter stadium hulle klem op hulle beroepsrol wil plaas. Hy is ook van mening dat dit noodsaaklik is om te onthou dat, alhoewel die individu eienaarskap van die implementering van sy/haar beroepsrol kan neem, dit steeds deur die sosiale sisteme om hom/haar beïnvloed word. In hierdie studie is die term *beroepskeuse* bo *loopbaankeuse* gekies, juis omdat daar ondersoek ingestel word na Graad 12-leerders se persepsies van die sistemiese invloede wat 'n impak op die maak van besluite oor hulle beroepsrol, binne hulle ander lewensrolle, het. Die navorser erken dat die maak van hierdie keuses ook 'n interaktiewe impak op individue se ander lewensrolle maak en daarom indirek ook as 'n *loopbaankeuse* beskou kan word.

1.7.2 Aanvanklike Beroepskeuse

Met die klemverskuiwing vanaf Super se *loopbaanvolwassenheid* na Savickas (1997, 2002) se *loopbaanaanpasbaarheid* word loopbaanontwikkeling as 'n holistiese proses gesien wat oor alle lewenstadia plaasvind (Watson & Stead, 2006). Savickas het aangevoer dat die oorgang van skool na werk ook eerder aanpassing vereis as wat dit as 'n ontwikkelingstaak gesien word waarvoor 'n individu gereed moet wees. Om aanpasbaar te wees beteken dat die individu verander soos die omstandighede om hom/haar verander. Watson (2006) lê klem daarop dat die liniêre ontwikkeling van loopbane al hoe minder relevant is en dat veral individue binne rasse- of etniese minderheidsgroepe of binne die werkersklas meer geneig is om onderbroke, korttermyn beroepe te volg. Met die term *aanvanklike beroepskeuse* erken die navorser dat elke individu waarskynlik meer as een

beroepskeuse tydens sy/haar lewensverloop gaan maak. Die studie fokus egter spesifiek op die maak van die eerste, of aanvanklike keuse en die persepsies wat Graad-12 leerders het oor die sistemiese invloede wat daarop inspeel.

1.8 HOOFSTUKINDELING

In Hoofstuk 1 is dit aangedui dat hierdie kwalitatiewe navorsingstudie binne die konstruktivistiese paradigma gegrond is. Binne die konstruktivistiese benadering word leerders as aktiewe deelnemers aan die konstruksie van hulle eie loopbane gesien. Vanuit 'n unieke konteks konstrueer leerders kennis en ontwikkel vaardighede om 'n aanvanklike beroepskeuse uit te oefen. Die eenheid van analise van hierdie studie is Graad 12-leerders se persepsies van dit wat die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed. Hierdie beïnvloedings kom vanuit verskeie sisteme, een daarvan die belangrike rol van die lewensarea Lewensoriëntering, wat ook deur hierdie ondersoek aangespreek word. Die agtergrond en doelstellings van die studie is in hierdie hoofstuk bespreek en die navorsingsparadigma, -ontwerp en metodologie is kortliks aangeraak.

Hoofstuk 2 doen 'n verkenning van die ontwikkeling van beroepsteorieë en die geskiedenis van die veld. Daar word gekyk na die verplasing van fokus wat plaasgevind het vanaf 'n positivistiese, reduksionistiese paradigma van “soek-en-pas” na die huidige post-moderne, konstruktivistiese paradigma. Daar word veral klem gelê op Savickas se teorie van loopbaankonstruksie en Patton en McMahon se Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling.

In die tweede helfte van die hoofstuk word daar 'n literatuursoektog geloods na watter beïnvloedings op leerders se beroepskeuse 'n impak mag hê.

Hoofstuk 3 ondersoek die navorsingsparadigma, -ontwerp en -metodologie. Die rol van die navorser en etiese kwessies word ook bespreek.

Hoofstuk 4 bied die bevindinge aan wat deur middel van die ondersoek verkry is. Dit word aangebied binne die raamwerk van sistemiese beïnvloedings.

Die vyfde en laaste hoofstuk is 'n bespreking van die resultate binne die teoretiese begronding van die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling en bevat aanbevelings vir die veld van loopbaanontwikkeling en -opvoeding, asook vir die aanbieding en toepassing van Lewensoriëntering in die klaskamer. Beperkinge van hierdie navorsingstudie, asook aanbevelings vir verdere navorsing word in hierdie laaste hoofstuk aangespreek.

HOOFSTUK 2

LITERATUUROORSIG

2.1 INLEIDING

Die doel van die literatuuroorsig is om die navorsingstudie te kontekstualiseer, met ander woorde om die studie binne die bestaande wetenskap te plaas. Dit is 'n bibliografie van vorige navorsing, werk, idees en opinies oor die fokus van die studie en dien as 'n wegspringpunt vir die uitvoer van die huidige studie (Babbie & Mouton, 2001; Henning, et al., 2004). Soos in afdeling 1.3 bespreek, is die doel van hierdie studie om die betekenis wat Graad 12-leerders aan die verskillende invloede op die maak van hul aanvanklike beroepskeuse heg, beter te verstaan. Die vraag wat dus beantwoord moet word, is “Watter betekenis heg Graad 12-leerders aan die verskillende sistemiese invloede met betrekking tot die uitoefening van hul aanvanklike beroepskeuse?”. 'n Tweede vraag wat hierdie navorsingstudie wil poog om te beantwoord is “Watter bydrae maak die vak Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse?”.

Crites (1969, in Nicholas, Naidoo, & Pretorius, 2006) identifiseer drie voorwaardes wat noodsaaklik is vir die maak van 'n suksesvolle beroepskeuse: 'n individu moet oor alternatiewe beskik waaruit keuses gemaak kan word; moet gemotiveerd wees om 'n keuse te maak; en moet oor die vryheid beskik om enige van hierdie alternatiewe as beroepskeuse te oorweeg. Hierdie minimum voorwaardes wat vir die maak van 'n beroepskeuse deur sekere loopbaanontwikkelingsteoretici voorgehou word, is van baie Suid-Afrikaners, wie se loopbane deur beperkende omstandighede gekenmerk is, ontnem.

Crites (1969, in Nicholas et al., 2006) voer aan dat die effek van politiek, ekonomie en ras, asook die impak van hierdie faktore op die geskiedenis van die land, nie buite rekening gelaat word wanneer daar oor die beroepskeuses van Suid-Afrikaanse adolessente gedink word nie. Binne die historiese konteks van Suid-Afrika is die werk wat deur swart mense gedoen kan word van minder waarde geag en is aangevoer dat minder vaardighede nodig is as met die beroepe wat deur wit individue gedoen

word. Sommige beroepe is weer as minderwaardig beskou vir wit mense om te doen. Verder is dit bekend dat swart mense in die 1980's laer inkomstes as wit mense ontvang het, vir dieselfde werk gedoen (Nicholas et al., 2006). Hierdie diskriminasie het ook in skole en die keuring van studente vir tersiêre instansies voorgekom, wat gelei het tot minder suksesvolle swart matrikulante en minder swart studente wat toegang tot gespesialiseerde beroepe gehad het (Nicholas et al., 2006).

In 'n studie van Patton et al. (2003) met Suid-Afrikaanse en Australiese deelnemers is gevind dat Suid-Afrikaanse adolessente se waargenome werksverwante beperkinge (bv. werksbeskikbaarheid) verwant was aan minder selfgeldendheid in beroepsbesluitneming terwyl hulle nie-werksverwante beperkinge (bv. opvoedingsgeleenthede, persoonlike- en gesins-aspekte) verwant was aan minder loopbaansekerheid, minder loopbaanbeplanning en meer beroep-besluiteloosheid. Patton et al. (2003) lê klem daarop dat hierdie verbande binne konteks van die studie verstaan moet word: selfgeldendheid in die maak van 'n beroepskeuse is gekonseptualiseer as 'n individu se vertroue in hom-/haarself om beroepsbesluite te kan maak en word geaffekteer deur waargenome werksverwante beperkinge, wat gekonseptualiseer is as eksterne faktore soos werksbeskikbaarheid. Die Suid-Afrikaanse deelnemers, wie 'n verband tussen hierdie twee konsepte aangedui het, is 'n groep wat beroepsbesluite binne 'n ekonomiese klimaat van resessie, toenemende werkloosheid en die implementering van regstellende aksie-beleide moes maak, wat hierdie verband moontlik verklaar.

Albert en Luzzo (1999, in Patton et al., 2003) voer aan dat die persepsies wat leerders oor hulle beperkinge het 'n beduidende impak op hulle beroepsbesluitneming mag hê, ongeag of die persepsies op feite gebaseer is. Foutiewe persepsies kan egter deur middel van verhoogde self- en beroepskennis reggestel word. Maree (2008) beweer egter dat min Suid-Afrikaners toegang tot voldoende loopbaanvoorligting het en dat baie leerders steeds skool verlaat sonder dat hulle 'n ingeligte besluit oor beroepskeuse kan maak.

Vondracek, Lerner en Schulenberg (1986, in Nicholas et al., 2006) beweer dat hierdie geskiedenis van Suid-Afrika saam met die impak wat verskillende faktore op loopbaankeuse het, dit noodsaak dat 'n

kontekstuele benadering tot beroepsielkunde in Suid-Afrika gevolg moet word. Watson en Stead (2006) argumenteer dat die afwesigheid van so 'n eg Suid-Afrikaanse benadering tot loopbaanvoorligting en -ontwikkeling, loopbaanteoretici, -navorsers en -voorligters dwing om internasionale loopbaanteorieë te ondersoek ten einde die relevantheid vir toepassing daarvan in Suid-Afrika te bepaal.

As agtergrond tot hierdie ondersoek, gee hierdie hoofstuk 'n oorsig van die ontwikkeling van loopbaanteorieë oor tyd, asook elke teorie se perspektief op watter invloede tot 'n individu se beroepskeuse 'n bydrae mag lewer. Die relevantheid van hierdie teorieë binne die Suid-Afrikaanse konteks word ook ondersoek. In die tweede helfte van die hoofstuk word verwys na wat die onlangse literatuur oor die beïnvloeding van loopbaanontwikkeling vertel.

2.2 LOOPBAANTEORIEË

Loopbaanteorieë dien as parameters waarbinne beroepskeuse en -gedrag verstaan kan word en verskaf 'n konseptuele raamwerk vir die prosesse van beroepskeuse. Hierdie teorieë help ons om die wyse waarop mense beroepskeuses maak, asook die verskil tussen mense se beroepskeuses te verstaan (Maree & Ebersöhn, 2002). Dit laat toe dat beroepsgedrag voorspel kan word en werp lig op dit wat op toekomstige beroepskeuse 'n impak mag hê (Watson, 2006; Watson & Stead, 2006).

Soos beroepsteorieë oor tyd ontwikkel het, het daar 'n verskuiwing plaasgevind in die voorspelde invloede wat op individue se beroepskeuse 'n impak mag hê. Daar was 'n duidelike skuif weg van die positivistiese benadering van liniêre, oorsaak-en-gevolg na 'n konstruktivistiese benadering tot loopbaanvoorligting en -ontwikkeling waar individue betekenis uit hul konteks skep (Watson, 2006). Hierdie beweging word vervolgens bespreek.

2.2.1 Trek-en-faktor teorie – Frank Parsons

Parsons (1909), wat as die vader van die Trek-en-faktor teorie bekend staan, identifiseer drie noodsaaklike stappe om 'n individu suksesvol met 'n beroep in verband te bring: eerstens moet 'n individu self-insig verwerf – spesifiek in sy/haar eie vermoëns, houdings, belangstellings en ambisies,

maar ook in sy beperkinge, veral met betrekking tot bronne; tweedens moet die individu kennis oor die vereistes, voor- en nadele, geleenthede, vergoeding en vooruitsigte van verskillende beroepsrigtings hê; derdens moet die verskillende kenmerke van die individu en die vereistes van die beroep doeltreffend met mekaar ooreenkom. Parsons (1909) voer aan dat hoe beter die kenmerke van die individu en die beroep met mekaar verband hou, hoe beter sal hierdie ooreenkoms wees. Volgens Watson en Stead (2006) is hierdie drie stappe gegrond in 'n analitiese proses wat daarop gemik is om individuele kenmerke te beskryf, faktore in die werksomgewing te beskryf, en dan hierdie kenmerke (of trekke) en faktore met mekaar te vergelyk.

Die Trek-en-faktor teorie is sedert sy ontstaan steeds in een of ander vorm in loopbaanteorie teenwoordig. Watson en Stead (2006) verduidelik dat die rede hiervoor is dat dit klem lê op die sentrale konsepte wat die meeste loopbaanteorieë steeds moet akkommodeer. Hierdie konsepte is die “trekke” (van die individu) en “faktore” (van die werksomgewing), wat sentraal tot enige beroepskeuse staan. Dit bly 'n kritieke aspek van alle loopbaanteorieë dat die individu se karaktereienskappe by die vereistes van 'n spesifieke werksomgewing pas.

Parsons se benadering verteenwoordig die wetenskaplike denkwyses van die twintigste eeu, wat klem geplaas het op positivistiese en objektiewe metodologie (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005). Sy model het beroepsvoorligters aangemoedig om belangstellings, waardes en vaardighede deur die gebruik van gestandaardiseerde assessering te objektifiseer en om op hierdie wyse individue te lei ten opsigte van waar hulle binne die beroepstruktuur inpas. Swanson (1996, in Maree & Ebersöhn, 2002) argumenteer egter dat die Trek-en-faktor teorie verduidelik waarom 'n beroep gekies word, maar nie hoe hierdie keuse gemaak word nie. Hy voer verder aan dat die kliënt in 'n passiewe rol geplaas word waarin hy slegs inligting ontvang. Die Trek-en-faktor teorie stel beroepsvoorligting voor as 'n kognitiewe pas-proses (Krumboltz, 1993 in Maree & Ebersöhn, 2002). Geen gevoelens, vrese, vals aannames, hoop en aspirasies, gesinsbetrokkenheid, status en vooroordeel word in ag geneem nie. Verder maak die teorie aannames oor die maak van 'n beroepskeuse wat bevraagteken moet word (Watson & Stead, 2006): dat 'n individu net een maal in sy lewe 'n beroepskeuse maak, dat daar 'n

beroepskeuse vir elke individu beskikbaar is, dat daar 'n regte beroepskeuse vir elke individu is, dat daar 'n sekere tipe individu binne elke beroep is en dat beroepskeuse 'n inherente bevredigende proses vir alle individue is. In antwoord op hierdie aannames, voer Maree en Ebersöhn (2002) aan dat dit vir die meeste mense moontlik is om 'n hele aantal beroepe suksesvol na te streef en dat die meeste mense waarskynlik twee tot drie verskillende beroepe in hul lewensloop sal beoefen. Lewenslange indiensneming by een werkgever raak dus die uitsondering, eerder as die reël.

Die konseptualisering deur die Trek-en-faktor teorie dat die maak van 'n beroepskeuse 'n beperkte, tyd-spesifieke gebeurtenis is, is deur verskeie teoretiese ontwikkelings in die 1950's en opeenvolgende dekades bevraagteken (Watson & Stead, 2006). Die meeste nuwe teorieë het 'n breër siening van wat die maak van 'n beroepskeuses behels, met 'n klem op 'n ontwikkelingsbenadering. Hierdie veranderende aard van loopbaanteorieë is 'n natuurlike gevolg van die veranderde aard van die beroepswêreld (Stead en Watson, 1998). Teoretici, soos Roe (1956, 1957, 1984) en Holland (1973) het 'n groter klem op persoonlikheid as 'n addisionele faktor van beïnvloeding geplaas.

2.2.2 Teorie van Persoonlikheidstipes – Anne Roe

Roe (1956) se aannames berus daarop dat individue se persoonlikheidstipes deur verhoudings in die vroeë kinderjare, en spesifiek deur ouer-kind verhoudings, sowel as genetica, bepaal word. Sy voer aan dat individue se beroepskeuses voorspel kan word deur te kyk na die behoeftes wat tydens hulle interaksies met hulle ouers ontstaan en dat individue wat eenders grootgemaak is, waarskynlik eenderse beroepe sal kies (Sharf, 2002). Aangesien Roe die klem op *behoefte* plaas, was Maslow (1954) se hiërargie van behoeftes sentraal tot haar teorie van beroepskeuse. Haar teorie sluit biologiese en sosiologiese faktore in, maar die belangrikste in haar teorie is die insluiting van die sielkundige motiverings van individue. Hierdie motiverings word deur die latere stadia van Maslow se hiërargie beskryf (Sharf, 2002).

In haar teorie oor die maak van 'n beroepskeuse maak Roe voorspellings oor die ontwikkeling van belangstellings en vermoëns en bespreek sy ook die belangrike invloed van belangstelling (Sharf,

2002). Volgens Roe word belangstellings en houdings deur vroeë patrone van bevrediging en frustrasies bepaal en is belangstellings hoofsaaklik die produk van die bevrediging van behoeftes. Soos die intensiteit van die behoeftes verhoog, raak die behoefte om sukses te behaal ook meer. As die individu beloning vir hierdie sukses ontvang, mag basiese behoeftes soos liefde, respek en belang bevredig word. Op hierdie wyse word behoeftes na motivering omgesit. Roe het aangevoer dat ouers se houding en gedrag teenoor hul kinders bepalers is van hierdie motivering. Sy het twee basiese oriëntasies, naamlik 'n oriëntasie na mense of weg van mense, geïdentifiseer. Hierdie oriëntasies is verwant aan ervarings tydens die kinderjare en word as bepalers van beroepskeuse beskou.

Alhoewel Roe in haar teorie die spektrum van invloede uitgebrei het deur voorsiening te maak vir invloede van vroeë verhoudings, is die kritiek teen haar teorie dat sosio-demografiese veranderlikes steeds nie in ag geneem word nie (Maree & Ebersöhn, 2002).

2.2.3 Teorie van Persoonlikheidstipes – John Holland

Nel (2006) beskryf Holland (1973) se teorie van loopbaankeuse as 'n voorbeeld van 'n persoon-omgewingspas-model wat ontwikkel het vanuit die Trek-en-faktor teorie. Volgens Holland (Sharf, 2002) verteenwoordig 'n beroepskeuse 'n verlenging van 'n persoon se persoonlikheid. Individue druk hulleself, hulle belangstellings en waardes uit in die beroep wat hulle kies om te beoefen. Volgens hierdie aanname het hy individue en beroepsomgewings in spesifieke kategorieë geplaas.

Die kern van Holland se teorie word deur vier primêre stellings beskryf (Maree & Ebersöhn, 2002). Hy beskryf eerstens dat individue se gedrag deur hul interaksie met die omgewing om hulle bepaal word. Die meeste individue kan op hierdie wyse as een van ses persoonlikheidstipes, naamlik realisties, ondersoekend, artisties, sosiaal, bedrywend (*enterprizing*), of konvensioneel gekategoriseer word. Hy voer verder aan dat beroepsomgewings in dieselfde kategorieë ingedeel word en dat individue soek na omgewings waarin hulle hulleself, hulle belangstellings, vermoëns, waardes en houdings kan uitleef. Laastens word daar veronderstel dat individue se gedrag vooraf-bepaal word deur die interaksie tussen hulle persoonlikhede en beroepsomgewings.

Volgens Sharf (2002) is kongruensie die belangrikste konsep van Holland se teorie. Kongruensie verwys na die verhouding van die persoonlikheid tot die werksomgewing – hoe meer eenders die persoonlikheid en die werksomgewing is, hoe meer kongruent is die verhouding. Navorsing wat deur Oleski en Subich (1996, in Niles & Harris-Bowlsbey, 2005) gedoen is, het aangedui dat individue hulle beroepe verander om 'n groter mate van kongruensie te ervaar. Dit kan in verband gebring word met Maslow se hoër behoefte van selfaktualisering, soos ook deur Roe (1956) se teorie in ag geneem is.

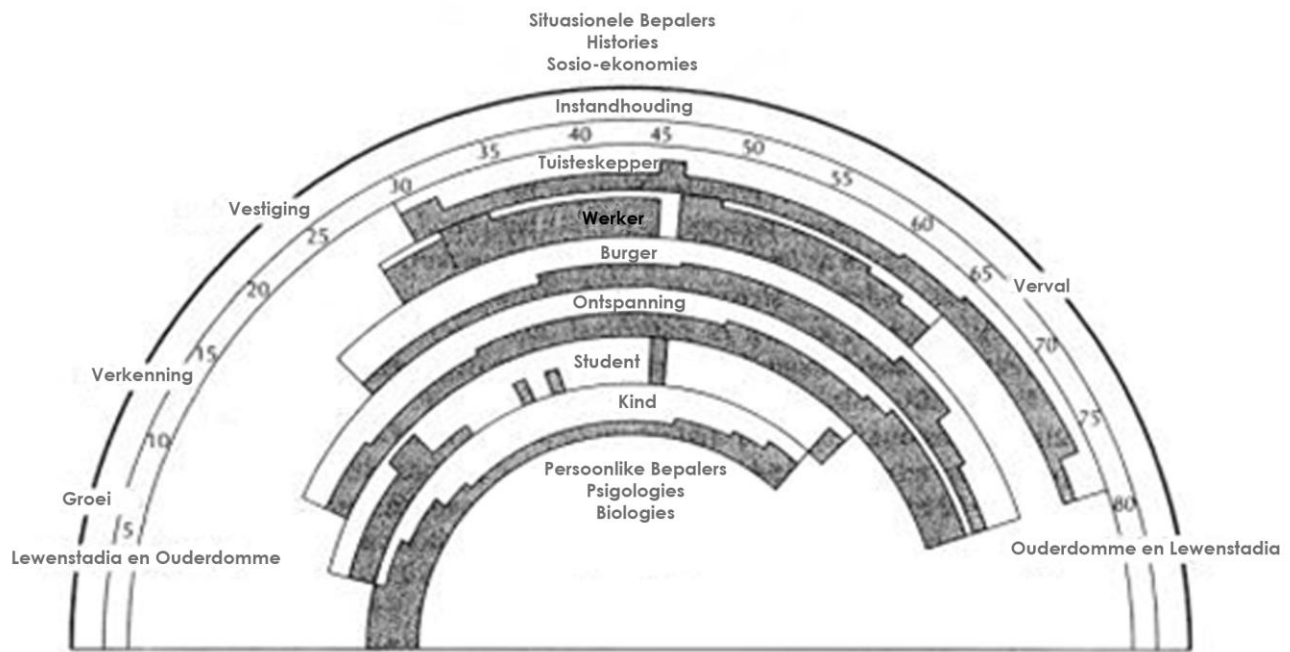
Kritici teen hierdie teorie (Maree & Ebersöhn, 2002; Nel, 2006) dui aan dat Holland, vanuit 'n ontwikkelingsperspektief, nie genoeg verduideliking gee vir die ontwikkeling van persoonlikheid en die verandering daarvan oor tyd nie. Nel (2006) meen dat Holland se teorie as geslagsbevooroordeelde beskou word en dat daar verskeie studies is wat aandui dat daar ook verskille in persoonlikheidstipes by verskillende kulture voorkom. Volgens hom is die hoofkritiek teen die Holland-model dat dit op die tradisionele persoon-omgewing teorie gebou is en dat hierdie interaksie staties is. Die huidige wêreld van werk is 'n dinamiese sisteem van aanhoudende verandering waar herstrukturering van die werksomgewing 'n realiteit is wat die loopbane van individue beïnvloed. Holland (1997, in Sharf, 2002) het self erken dat sy teorie slegs 'n beperkte aantal van die veranderlikes verteenwoordig wat die maak van 'n beroepskeuse beïnvloed en voer aan dat ouderdom, geslag, sosio-ekonomiese status en opvoeding ook in ag geneem behoort te word. Kritici stem saam dat die impak van ekonomiese en omgewingsfaktore nie in ag geneem word nie (Maree & Ebersöhn, 2002).

2.2.4 Ontwikkelingsteorie – Donald Super

Teenoor vorige teoretici wat beroepskeuse as 'n statiese besluitneming beskryf en die effek van verandering oor tyd buite rekening laat, verskaf Super (1957, 1981, 1984) se teorie 'n raamwerk vir die konseptualisering van loopbaanontwikkeling oor die lewensduur van die mens (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005). Dit skep ruimte vir verskeie veranderlikes op persoonlike vlak (waardes, vermoëns, behoeftes) asook binne die omgewing (portuurgroep, familie, beroepsmark) en neem die invloed wat hierdie veranderlikes op loopbaanontwikkeling het in ag. Super plaas die individu se beroep verder binne die konteks van verskeie rolle wat deur die individu se lewe heen vervul moet word en reflekteer

op hierdie wyse die maak van 'n beroepskeuse soos die meeste individue dit ervaar: binne die veranderende konteks van ander lewenservarings en -eise. Hierdie teorie van loopbaanontwikkeling het beroepsielkunde van 'n eksklusiewe fokus op beroepsgedrag verskuif na die ontwikkeling van hierdie gedrag oor tyd heen (Savickas, 2002, in Watson & Stead, 2006).

Super se Lewensduur-Lewensruimte (*Life-span, Life-space*) teorie het oor vier dekades heen ontwikkel, soos in die naamveranderinge duidelik word (Savickas, 1997). Sy oorspronklike teorie het as die Loopbaanontwikkelingsteorie bekend gestaan, waarna hy dit eers na die Ontwikkelings-Selfkonseptorie en toe die Lewensduur-Lewensruimte teorie verander het. Hy beskryf die drie sleutelaspekte van loopbaanontwikkeling as lewensduur, lewensruimte en self-konsep (Super, 1980) - 'n beskrywing van die self in tyd en plek (Watson & Stead, 2006). Die ontwikkelingsaspek van die teorie verbreed die oorspronklike loopbaanteorieë wat gefokus het op die verskille tussen individue en tussen beroepe deur die individu se lewensduur ook in ag te neem. Die ontwikkelings-selfkonseptorie plaas fokus op hoe die selfkonsep, deur die maak van 'n beroepskeuse geformuleer en geïmplementeer word, en ook hoe selfkonsep op beroepskeuse 'n impak het. Laastens bied die kontekstuele (lewensruimte) perspektief van Super se teorie vir die individu die geleentheid om sy/haar beroepsrol binne ander lewensrolle te verstaan (Savickas, 1997). Hierdie benadering van Super word voorgestel in 'n lewe-beroep-reënboog (figuur 2.1). Die reënboog verteenwoordig twee kerndimensies, naamlik 'n reeks ouderdomsverwante lewenstadia en ses interne boë wat die moontlike lewensrolle van die individu verteenwoordig. Super stel voor dat die individu tussen hierdie twee dimensies leef en dat die rol van die self essensieel bly binne hierdie benadering (Super, 1984; Super et al., 1996, in Watson & Stead, 2006). Hierdie twee dimensies word vervolgens saam met die konsep selfkonsep bespreek.

Figuur 2.1: Super se Lewe-beroep-reënboog (aangepas van Super, 1990)

2.2.4.1 Lewensduur

Loopbaanontwikkeling is, soos fisiese ontwikkeling, 'n lewenslange proses en bestaan binne die konteks van psigososiale groei, sosiale verwagtinge en werksgeleenthede (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005). Dit is in die vroeë lewenstadia taamlik ouderdomsverwant: binne die skoolopset moet adolessente vakkeuses maak en wanneer die skool verlaat word, moet besluite ten opsigte van verdere studies of aanvanklike beroepe gemaak word. Adolessente se vlak van loopbaanvolwassenheid hou dus verband met die gereedheid om 'n beroepskeuse te maak. In die volwasse jare is loopbaanontwikkeling egter minder ouderdomspesifiek en ontwikkel loopbane meer in respons op veranderde beroepsmoontlikhede en die invloed van veranderende lewensrolle.

Super (1957) het verskillende stadiums van loopbaanontwikkeling geïdentifiseer, elk met sy eie ontwikkelingstake: Die *Groeistadium* (ouderdom 0 tot 14) behels die ontwikkelingstake van fantasie, belangstelling en kapasiteit. Kinders in hierdie stadium moet 'n beter self- en beroepskennis verwerf. Volgens Niles en Harris-Bowlsbey (2005) hanteer kinders hierdie ontwikkelingstake deurdat hulle nuuskierigheid hulle motiveer om verskillende aspekte van hulself en die omgewing te verken. Die *Verkenningstadium* (ouderdom 15-24) bestaan uit 'n tentatiewe-, oorgang- en proefstadium. Hierdie

stadia bou voort op die self- en beroepsinligting wat tydens die groeistadium versamel is en behels die dieper verkenning van hierdie inligting sodat die individu spesifieke beroepsvoorkeure kan kristalliseer (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005).

Hierdie twee stadiums van groei en verkenning van beroepsvelde word dan gevolg deur die *vestigingstadium* (ouderdom 25-44). Tydens hierdie stadium moet 'n individu evalueer hoe goed sy werksomgewing die geleentheid vir uitdrukking van sy selfkonsep skep (met ander woorde hoe goed die self en die beroepsomgewing bymekaar pas). Soos die individu meer vertrou met sy beroep raak, word die fokus op hierdie evalueringsproses minder en kan die individu hom bepaal by ontwikkeling binne die beroepsomgewing. Dit is belangrik om daarop te let dat werkers in enige tydstip binne hierdie proses kan besef dat die ooreenkoms tussen die self en die beroepsomgewing nie meer doeltreffend is nie en dan na die verkenningstadium kan teruggaan. Volgens Watson en Stead (2006) beweeg 'n individu tydens 'n beroepsverandering weer deur vorige stadia en is die veranderende faktore bepalend van die beroepspatroon wat vorm.

Die laaste twee stadiums in Super se lewensduur is die *instandhouding-* en *vervalstadium*. Die instandhoudingstadium word gekenmerk deur die feit dat die individu nie meer nuwe beroepsvelde oorweeg nie, terwyl die vervalstadium gepaard gaan met fisiese beperkinge soos verlaagde energievlakke en stamina. Tydens hierdie fase word daar afgeskaal en verander die aard en intensiteit van die beroep. Dit word verder geassosieer met die aanpassing tot 'n nuwe self (Super, 1957).

2.2.4.2 Lewensrolle

Die tweede dimensie van Super se lewe-beroep-reënboog behels verskillende lewensrolle, wat in vier kontekste, naamlik die huis, skool, werk en gemeenskap, vertolk word. Hierdie inagneming van lewensrolle in die ontwikkeling van 'n beroepskeuse verteenwoordig 'n bewuswording dat die werksrol nie noodwendig die sentrale rol binne 'n individu se lewe is nie, maar dat 'n individu se beroep binne die konteks van al hierdie lewensrolle verstaan moet word (Watson & Stead, 2006). Super het met hierdie uitbreiding van sy teorie beklemtoon dat individue hulle werksrolle deur die loop van hulle

lebens ontwikkel en dat loopbaansielkunde daarmee help om werk binne individue se lebens in te pas (Savickas, 2001). Volgens Niles en Harris-Bowlsbey (2005) moet daar ook na die invloed van die verskillende lebensrolle op mekaar gekyk word. Die lewe-beroep-reënboog illustreer die potensiele verhoudings tussen die rolle van kind, student, rol van ontspanning (leisurelite), burger, werker en tuisteskepper. Elkeen van hierdie rolle het op verskillende lewenstydperke 'n belangriker invloed op die individu (Sharf, 2002). Super het die konsep van *rolbeklemtoning* (*role salience*), die belangrikheid van die werksrol relatief tot ander lebensrolle, ontwikkel. Hy het verduidelik dat daar gewoonlik twee of drie rolle sentraal tot 'n individu se lewe is, terwyl die res van die rolle in die agtergrond of afwesig is. Hy het verder aangevoer dat 'n adolessent wie se werksrol nie beklemtoon is nie, nog nie die volwassenheid bereik het om realistiese beroepskeuses te maak nie (Savickas, 2001).

2.2.4.3 Selfkonsep

Super se stelling dat 'n individu nie 'n beroepskeuse kan maak alvorens selfkennis nie verwerf is nie, plaas klem op die belangrikheid van die selfkonsep in beroepsontwikkeling (Watson & Stead, 2006). Super se siening van die rol van die selfkonsep het egter oor tyd verander. Sy aanvanklike konsep van die self was dat dit verander oor tyd en in antwoord op veranderde omstandighede. Om hierdie veranderende self met 'n beroep in verband te bring, raak dan 'n voortdurende aktiwiteit wat regdeur die individu se lewensduur voorkom. Op hierdie wyse reflekteer die maak van 'n beroepskeuse dan die implementering van die selfkonsep (Super, 1957; Watson & Stead, 2006). In die ontwikkeling van Super se teorie na 'n *Ontwikkelingsselfkonsepteorie* (Savickas, 1997; Super, 1981) is daar klem gelê op die formulering en implementering van die selfkonsep in die maak van 'n beroepskeuse, maar ook hoe die selfkonsep op beroepsontwikkeling en -keuse 'n impak het. Met die ontwikkeling van sy Lewensduur-Lewensruimte teorie het Super (1990, in Watson & Stead, 2006) 'n kontekstuele benadering geïnkorporeer en begin kyk na die werksrol binne die konteks van ander rolle. Hy het meer klem gelê op die interaksie van die self met die situasie waarin hy is (Watson & Stead, 2006), en beroeps- en lewenstevredenheid beskryf as afhanklik van die mate waartoe 'n individu sy selfkonsep

kan realiseer. Volgens Super (1984, in Niles & Harris-Bowlsbey, 2005) reflekteer ons beroepkeuses ons pogings om onself (selfkonsep) in beroepsterme te verklaar.

2.2.4.4 Super se Boogmodel

Die Boogmodel was Super (1990) se poging om persoonlike - en omgewingsinvloede as 'n fokus in die loopbaanontwikkelingsproses te plaas. Die model verduidelik die ontwikkeling van die selfkonsep beide in terme van die individu se persoonlikheid, behoeftes, waardes, vermoëns en belangstellings, sowel as hoe die individu met die sosiale sisteme op mikro- en makrovlak omgaan. Hierdie model is gesien as 'n vroeë wegbeweging van die konsep van loopbaanvolwassenheid af na dié van loopbaanaanpasbaarheid (Watson & Stead, 2006) aangesien individue voortdurend by hierdie persoonlike en omgewingsbepalers moet aanpas (Bingham, 2001). Binne hierdie model word loopbaanontwikkeling nie meer as 'n reis met loopbaanvolwassenheid as bestemming gesien nie, maar 'n voortgaande proses wat voortdurend in interaksie met veranderende persoons- en omgewingsfaktore is. Volgens Bingham (2001) was Super se boogmodel 'n logiese uitbreiding van sy idees in die lewe-loopbaanreënboog. Waar die Reënboog die ruimte voorstel waarin die lewensloopbaan van die individu afspeel, verteenwoordig die Boog die toerusting wat elke individu tot sy beskikking het. Dit is egter binne hierdie model die individu self wat die besluitnemer is en verskillende invloede tot sy beskikking moet konstrueer tot 'n plan van aksie. Die individu raak dus die bestuurder van sy eie loopbaan (Niles & Harris-Bowlsbey, 2005) en konstrueer so sy eie betekenis vanuit sy self en sy konteks. Die boogmodel het dus 'n konstruktivistiese perspektief op Super se loopbaanteorie geplaas.

Volgens Chen (2007) het Super se Lewensduur-Lewensruimte teorie 'n waardevolle bydrae tot die ontwikkeling van die konstruktivistiese loopbaanteorieë gemaak, veral deur middel van die formulering van loopbaankonstrukte soos die selfkonsep, lewensrolle en die lewe-loopbaan-reënboog. Super beklemtoon die subjektiewe verkenning van die selfkonsep en lewensrolle beklemtoon en ook hoe individue betekenis maak van wie hulle is en wat hulle doen oor hul hele lewensduur. Hy vervang dus die siening van 'n individu as passiewe ontvanger van loopbaaninligting.

Nóg 'n konstruktivistiese aspek van Super se loopbaanteorie, was sy gebruik van tematiese ekstrapolasie (Bingham, 2001; Savickas, 2001; Watson & Stead, 2006). Hierdie konsep verwys na Super se mening dat die temas wat deur die loop van 'n individue se geskiedenis voorkom, toekomstige gedrag kan voorspel. Hy het aangedui dat die wyses waarop individue hierdie temas organiseer en daaruit sin maak, as 'n voorspelling van toekomstige loopbaangedrag gebruik kan word. Super het hierdie tematiese konstruksies as komplementêrend tot die meting van belangstellings en aanleg beskou (Savickas, 2001).

2.2.5 Die relevantheid van loopbaanontwikkeling in die Suid-Afrikaanse konteks

Stead en Watson (1998) rapporteer dat Suid-Afrikaanse loopbaannavorsing grootliks op tendense van die buiteland gebaseer is. Suid-Afrikaanse beroepsnavorsing het op Westerse steekproewe gefokus en aannames is gemaak dat die Westerse herkoms van die wit Suid-Afrikaner die toepassing van teorieë, hoofsaaklik van Holland en Super, konstruksies en instrumente vanuit Europese en Amerikaanse kontekste regverdig. Hierdie aannames neem nie die loopbaankwessies wat in Suid-Afrika van belang is, naamlik werkloosheid, ekonomiese faktore, loopbaanhindernisse en die rol van kultuur in beroepskeuse, in ag nie.

Watson en Stead (2006) bevraagteken byvoorbeeld die gebruik van Super se teorie in verskillende Suid-Afrikaanse kontekste. Hulle spreek kritiek uit teenoor Super se teorie in terme van sy ontwikkelingstadia, die klem op selfkonsep, loopbaanvolwassenheid en loopbaanbesluitneming. Met betrekking tot Super se ontwikkelingstadia, elk met sy unieke ontwikkelingstake, is Watson en Stead (2006) van mening dat kontekstuele faktore soos werkloosheid aanhoudend 'n impak op 'n individu het en individue noodsaak om gereeld nuwe vaardighede aan te leer om in die werksmarkte te kompeteer. Individue word dus herhaaldelik geforseer om terug te keer na vorige ontwikkelingstadia en -take. Hulle is verder van mening dat swart Suid-Afrikaners gereeld addisionele take moet aanleer om die interne en eksterne hindernisse waarmee hulle te doen staan (bv. diskriminasie in die werksplek, tekort aan rolmodelle en ondersteuning en 'n hoë verwagting van goeie werksgeleenthede) in die post-apartheid Suid-Afrika te hanteer. Dit is om hierdie redes belangrik dat daar uitgevind word

watter loopbaantake binne die verskillende ontwikkelingstake aangeleer behoort te word in die lewens van swart Suid-Afrikaners.

Oor die klem wat Super op selfkonsep plaas, voer Stead en Watson (1998) aan dat 'n bespreking van die selfkonsep, sonder om die impak van sosio-politiese, sosio-ekonomiese en gesinsfaktore in ag te neem, die toepassing daarvan op swart Suid-Afrikaners heeltemal irrelevant maak. In 'n omgewing waar die vlak van werkloosheid hoog is, mag die verkenning van die selfkonsep onrealisties wees. Wanneer die selfkonsep egter in die breër sosio-politiese konteks en in verhouding met lewensrolle en werk verken word, mag dit 'n plek in Suid-Afrika hê.

Min klem is op die kulturele implikasies van loopbaanvolwassenheid geplaas (Helms, 1994, in Stead & Watson, 1998). Stead en Watson (1998) stel voor dat daar eerder in Suid-Afrika na rolvolwassenheid as loopbaanvolwassenheid verwys moet word. Op hierdie wyse word loopbaanvolwassenheid dan binne die konteks van die verskillende lewensfasies geplaas. Die werksrol word dus nie meer as die primêr gesien nie, maar wissel eerder in belang soos daar tussen lewenstadia beweeg word. Wanneer die primêre rol van die individu in sy spesifieke lewenstadium geïdentifiseer kan word, raak dit moontlik om die individu binne sy konteks (lewensfasie) te verstaan. Die konstruktivistiese benadering bestudeer die individu vanuit sy konteks en beskou hierdie konteks as belangrik.

2.2.6 Die konstruktivistiese benadering tot loopbaansielkunde

Alhoewel die veld van loopbaanvoorgif lank deur die positivistiese wêreldbeskouing oorheers is, neem die konstruktivistiese siening huidige 'n meer sentrale rol hierin aan (McMahon, 2005; McMahon & Watson, 2008). Volgens Savickas (1995, in Patton & McMahon, 2006) word loopbaanvoorgif uitgedaag om hulle wetenskaplike raamwerk te laat vaar en hulle veld na 'n interpretatiewe dissipline te stuur. Waar die positivistiese benadering klem gelê het op 'n rasionaliteit gebaseer op objektiewe, waardeevrye kennis en feite, verwerp konstruktiviste hierdie idee van 'n absolute waarheid. Konstruktivisme is direk vanuit die kontekstuele wêreldbeskouing afgelei wat aanvoer dat die individu sy eie denkprosesse aktief konstrueer. Hierdie konstruksies word gebaseer

op individuele denke in interaksie met perspektiewe, wat gevorm word deur die wisselwerking tussen die persoon en sy/haar omgewing (Patton & McMahon, 2006). Die konstruktivistiese siening plaas dus klem op prosesse van betekenisvorming deur die individu self (McMahon & Watson, 2008) en voer aan dat individue hul eie konstruksies van verhoudings en ervarings in hul lewe skep (Sharf, 1996). Individue word om daardie rede as aktiewe agente van hul eie loopbaanontwikkeling beskou (McMahon & Watson, 2008).

Nog 'n wyse waarop die konstruktivistiese epistemologie die kontekstualistiese wêreldbeskouing reflekteer is dat ontwikkeling as 'n voortdurende proses van interaksie tussen die individu en sy/haar omgewing gesien word en nie as iets wat in stadia ontvou nie (Patton & McMahon, 2006; Watson, 2006; Watson & Stead, 2006). Binne hierdie deurlopende proses van interaksie, dra onvoorsiene gebeure tot die ontwikkelingsproses by (Patton en McMahon, 2006). Kennis word gesien as 'n sosiale konstruk wat deur middel van sosiale interaksie aangeleer en ontwikkel word (Donald, Lazarus & Lolwana, 2006). Young, Valach en Collin (1996, in Niles & Harris-Bowlsbey, 2005) voer aan dat konstruktivistiese loopbaanteorieë 'n aantal aannames maak, naamlik dat individue se handeling as doelgerig gesien word, dat handeling binne konteks bestaan, dat verandering 'n prominente rol in loopbaanontwikkeling het en dat daar nie 'n absolute waarheid of objektiewe werklikheid bestaan nie. Savickas glo dat dit belangrik is om nie net te kyk na hoedanig 'n individu in die wêreld van werk tuisshoort nie, maar ook hoe die beroepswêreld in die lewe van die individu funksioneer (McMahon, 2005).

Brown (2002) het vier aannames vanuit die konstruktivistiese benadering vir loopbaanteorie geformuleer. Eerstens word daar aangeneem dat alle dele van die heelal verbind is en dat individue om hierdie rede nie van hul omgewings geskei kan word nie. Tweedens word die idee van absolute waarhede verwerp en kan loopbaankeuse nie deur middel van 'n stel reëls van oorsaak-en-effek verstaan word nie. Derdens voer die konstruktiviste aan dat menslike gedrag slegs binne die konteks waarbinne dit plaasvind verstaan kan word en laastens word die subjektiewe verwysingsraamwerk van die individu as die enigste betroubare bron van inligting beskou.

Individue binne die konstruktivistiese benadering van loopbaanontwikkeling word gesien as aktiewe agente in eie betekenisvorming van beroepsrolle binne die konteks van ander lewensrolle en sisteme. Daar moet egter in ag geneem word dat die mag waaroor individue binne hulle sosiale kontekste beskik, deur twee belangrike faktore beperk kan word. Die individu se posisie binne die sisteem waarvan hy/sy 'n deel is, sowel as die posisie van die sisteem in die groter samelewing maak 'n belangrike impak op die individu se beheer oor sy konteks. Verder beïnvloed persoonlike kenmerke en ontwikkeling die hoeveelheid mag waaroor individue beskik om verandering in hul lewens teweeg te bring (Donald, Lazarus & Lolwana, 2006).

2.2.6.1 Savickas se teorie van loopbaankonstruksie

Savickas (2005) se Teorie van Loopbaankonstruksie verduidelik die interpretatiewe en interpersoonlike prosesse waardeur individue betekenis en rigting aan hul loopbaangedrag gee. Dit motiveer hoe die beroepswêreld deur konstruktivisme bepaal word en voer aan dat individue verteenwoordiging van realiteit skep en hulle eie siening van die werklikheid het, maar nie die realiteit self konstrueer nie (Savickas, 2005). Die teorie beskou loopbane vanuit 'n kontekstuele perspektief en sien ontwikkeling as die aanpassing by 'n omgewing, eerder as die vaslegging van interne strukture.

Savickas (2002; 2005) het Super se teorie van loopbaanontwikkeling aangepas en uitgebrei deur van die sentrale konsepte te verander en die segmente van sy teorie met hierdie nuwe teorie te integreer. Hartung (2007) is van mening dat die konsep van loopbaankonstruksie die ontwikkelingsperspektief van Super se Lewensduur-Lewensruimte teorie verbeter het deur 'n omvattende teorie daar te stel wat hierdie segmente integreer. Savickas (2005) het gepoog om drie segmente van loopbaanteorie, naamlik individuele verskille in trekke, ontwikkelingstake en hanteringsmeganismes en psigodinamiese motivering – met ander woorde die differensiële -, ontwikkelings- en dinamiese sieninge van loopbane – binne een oorkoepelende teorie saam te vat. Die teorie van loopbaankonstruksie inkorporeer dus hierdie drie perspektiewe en verteenwoordig die *wat, hoe en hoekom* van loopbaangedrag onder die vaandels van *loopbaanpersoonlikheidstipes, loopbaanaanpasbaarheid* en *lewenstemas*.

- Loopbaanpersoonlikheid

Binne die eerste segment van loopbaanteorie poog Savickas (2005) se Loopbaankonstruksieteorie om die Persoon-omgewings-teorieë uit te brei. Die teorie van loopbaankonstruksie re-konseptualiseer sommige aspekte van hierdie rasionele model van Parsons (1909) en konsentreer eerder op die implementering van loopbaan-selfkonsepte, wat 'n subjektiewe, private en idiografiese perspektief verskaf om loopbane te verstaan. Savickas (2005) meen dat die objektiewe perspektief van tipes en trekke nie die beduidendheid van subjektiewe ervaring erken nie, en ook nie poog om loopbaangedrag uit die verwysingsraamwerk van die individu te verstaan nie. Hy beweer dat persoonlike gevoelens oor die self, werk en die lewe betekenis ontsluit en dat hierdie betekenis, eerder as trekke, gedrag beheer, gedragskonstantheid verduidelik, identiteit-koherensie versterk en toekomstige aksie voorsien.

- Lewenstemas

Die *lewenstemas*-komponent van loopbaankonstruksie spruit uit Super se aannames dat (1) wanneer individue loopbaanvoorkeure uitdruk, hulle hul idees oor die tipes mens wat hulle is, binne beroepsterminologie plaas; (2) individue poog om 'n konsep van hulself te implementeer wanneer 'n beroep betree word; en (3) individue poog om ná stabilisering binne 'n beroep, hul potensiaal te verwesenlik en selfagting te behou (Savickas, 2005). Hierdie aannames lei na die konseptualisering van die maak van 'n loopbaankeuse as die implementering van selfkonsep, 'n beroep as manifestering van die self en loopbaanontwikkeling as 'n voortgaande proses om die self en die wêreld van werk beter bymekaar te pas. Loopbaankonstruksieteorie kan dus gebruik word om individue te help om meer betekenis uit hulle daaglikse beroepe te verkry en terselfdertyd hulle selfkonsepte beter te implementeer ten spyte van sosiale beperkinge op loopbaanaanpassing (Savickas, 2005).

- Loopbaanaanpasbaarheid

Die derde sentrale komponent binne die teorie van loopbaankonstruksie is *aanpasbaarheid* (Savickas, 2005). Waar beroepspersoonlikheidstipes die inhoud van loopbane beklemtoon, beklemtoon

aanpasbaarheid die hanteringsprosesse waardeur individue met hul omgewing in interaksie tree en 'n loopbaan konstrueer. Die uitbreiding van loopbaanontwikkelingsteorie se konstruk loopbaanvolwassenheid na loopbaanaanpasbaarheid, word as een van die belangrikste bydraes gesien wat Savickas (1997; 2001) vanuit Super se teorie gemaak het. Loopbaanvolwassenheid is volgens Watson en Stead (2006) deur kritici as 'n normatiewe konstruk beskryf en wyd gekritiseer vir die onvermoë daarvan om die individu se konteks in ag te neem. Dit is verder gekritiseer omdat dit nie plek laat vir die feit dat veranderende tye die norm is nie. Die konsep van loopbaanvolwassenheid was volgens Savickas (2005) meer relevant in 'n samelewing wat 'n stabiele omgewing en 'n mate van eenvormigheid in ontwikkeling daar gestel het. Waar Super (1957; Watson & Stead, 2006) loopbaanvolwassenheid tot die ontwikkelingstaak in die verkenningstadium en loopbaanaanpasbaarheid tot die vestigingstadium beperk het, maak Savickas (1997) van loopbaanaanpasbaarheid 'n holistiese konstruk het wat ewe toepaslik op al die stadia van die lewensduur is.

Savickas (1997) beskryf aanpasbaarheid as die eienskap om, sonder te veel moeite, te kan verander om by nuwe of veranderde omstandighede aan te pas. Hy definieer *loopbaanaanpasbaarheid* as “...a psychosocial construct that denotes an individual's readiness and resources for coping with current and imminent vocational developmental tasks, occupational transitions, and personal traumas” (Savickas, 2005, p. 51). Hy verduidelik verder dat die oorgang van skool na werk eerder van 'n persoon aanpasbaarheid vereis as wat dit die suksesvolle voltooiing van 'n ontwikkelingstaak vereis (Savickas, 1997). Die term loopbaanaanpasbaarheid impliseer dat 'n individu moet verander soos sy omstandighede verander en verg verkenning van die self en die werksomgewing, asook ingeligte besluitneming. Savickas (2005) het vier dimensies binne hierdie konstruk geïdentifiseer, naamlik (1) besorgdheid oor die toekoms as werker; (2) toenemende persoonlike beheer oor loopbaantoekoms; (3) die aanduiding van nuuskierigheid deur die verkenning van die self en toekomstige bronne; en (4) versterking van vertroue om aspirasies na te streef.

Volgens Savickas (1997) het hierdie skuif van loopbaanvolwassenheid na loopbaanaanpasbaarheid die Lewensduur-lewensruimte-teorie vereenvoudig deurdat dit 'n enkele konsep voorstel wat ontwikkeling gelyktydig in kinders, adolessente en volwassenes beskryf. Hy is verder van mening dat hierdie konstruk die integrasie tussen die lewensduur-, lewensruimte- en selfkonsepsegmente versterk deur elkeen op die aanpasbaarheid van die individu te fokus en op hierdie wyse 'n enkele bron van motivering te beklemtoon.

'n Voorbeeld van hierdie konstruktivistiese benadering tot loopbaansielkunde, is die Sisteemsteoretiese Raamwerk van loopbaanontwikkeling (McMahon, 2005; McMahon & Watson, 2008; Patton, McMahon & Watson, 2006). McMahon en Watson (2008) beskryf hierdie raamwerk as 'n metateoretiese benadering, beïnvloed deur die konstruktivistiese wêreldbeskouing.

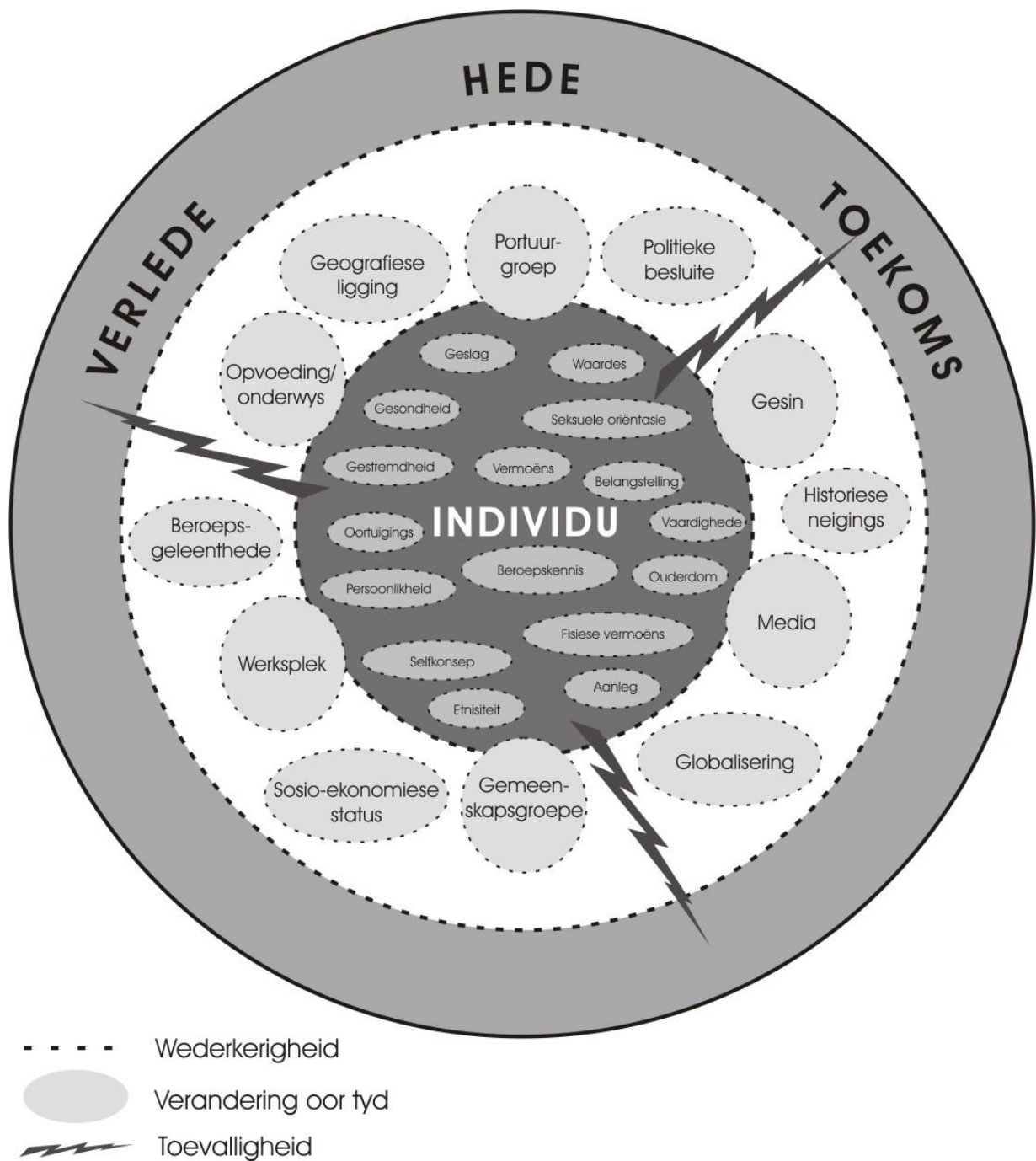
2.2.6.2 Die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling

Soos die invloed van die konstruktivistiese wêreldbeskouing groter word in loopbaanteorie en – praktyk, is dit nodig dat tradisionele teorieë wat logies-positivistiese beskouings reflekteer uitgedaag word ten opsigte van hul kapasiteit om vir die komplekse loopbaantemas van 'n diverse groep individue binne 'n vinnig-veranderende samelewing voorsiening te maak (McMahon & Patton, 2006). Die Sisteemsteoretiese Raamwerk (STR) van loopbaanontwikkeling bied 'n perspektief op die breë konteks waarin individue leef en werk (Patton & McMahon, 1999; 2006a; McMahon, 2005; McMahon & Patton, 2006). Dit is 'n integrerende, metateoretiese raamwerk (Bridgstock, 2007; McIlveen, 2007; McMahon & Watson, 2007) met die kapasiteit om die bydraes van vorige loopbaanteorieë te herken, om bestaande teorieë binne die konteks van ander teorieë te plaas en hulle interverwantskap te demonstreer, asook om die bydraes van ander dissiplines tot loopbaanontwikkeling te herken (McMahon & Watson, 2007). Die raamwerk bied ook die voordeel dat dit die kongruensie tussen teorie en praktyk versterk (Patton, 2007).

Die STR is sterk beïnvloed deur die konstruktivistiese en sosiaal konstruktionistiese benaderings (Patton, 2007). Die STR is konstruktivisties van aard aangesien dit die individu as proaktiewe outeur

van sy eie loopbaan storie beskou (McMahon, Patton & Watson, 2006; Patton, 2007) en verteenwoordig die komplekse interaksie van invloede wat op individuele loopbaan konstruksie impakteer (Patton, McMahon, & Watson, 2006). Patton (2007) stel voor dat die STR sosiale konstruktionisme verteenwoordig deur die plasing van die individu binne sosiale en relasionele sisteme van beïnvloeding. Die term *invloede* is spesifiek deur die ontwikkelaars van die STR gebruik omdat dit 'n dinamiese term is wat die inhouds-, sowel as proseskomponente van loopbaanteorie kan reflekteer (McMahon, 2005; McMahon & Patton 2006; McMahon & Watson, 2008). Die fokus op proses-invloede, spesifiek wederkerigheid, en die rol van die individuele lewens storie, lê die klem op die aktiewe rol wat die individu in die konstruksie van betekenis in sy/haar eie lewe van 'n verskeidenheid inhouds- en prosesinvloede speel (Patton, 2007).

Invloede is binne die dinamiek van die STR as 'n reeks interverwante sisteme, naamlik die *individuele sisteem*, die *sosiale sisteem* en die *omgewing-samelewings sisteem*, georganiseer, terwyl daar vir die veranderende aard en die interaksie tussen hierdie sisteme voorsiening gemaak word (McMahon & Watson, 2008). Inhoudskomponente sluit intrapersoonlike veranderlikes, soos ouderdom en persoonlikheid; sowel as kontekstuele veranderlikes, soos sosiale invloede (bv. gesin), en omgewings/samelewingsveranderlikes (bv. geografiese ligging), in. Die proseskomponente sluit wederkerigheid (binne die individu asook tussen die individu en sy konteks), verandering oor tyd en toevalligheid in. Die individu word dus as 'n sisteem, sowel as deel van 'n groter kontekstuele sisteem gesien, met alle invloede wat binne die konteks van die verlede hede en toekoms gesetel is. Die individu heg sy eie betekenis aan die invloede wat in sy lewe 'n rol speel wat die term *invloed* daarom na die positiewe sowel as die negatiewe kan laat verwys (McMahon & Watson, 2008; Patton, McMahon & Watson, 1999). Die STR van loopbaanontwikkeling kan deur die volgende figuur voorgestel word:

Figuur 2.2: Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling (Ontleen van Patton & McMahon, 1999).

Die individuele sisteem, binne die inhoudskomponent van die STR, sluit intrapersoonlike invloede, soos geslag, belangstelling, aanleg, persoonlikheid en seksuele oriëntasie in. Die sosiale sisteem behels die sisteme van interpersoonlike interaksie en verwys, onder andere, na die portuurgroep, gesin, onderriginstansies en die media. Die individuele en sosiale sisteme funksioneer verder binne

die breër omgewing-samelewingsstelsel. Die substelsels van hierdie stelsel, byvoorbeeld die beskikbaarheid van werk, finansiële ondersteuning en politieke beleid, is minder direk verwant aan die individu, maar het steeds 'n invloed op die individuele loopbaanontwikkeling (McMahon & Patton, 2006; McMahon & Watson, 2008; McMahon, Patton & Watson, 2005).

Die prosesinvloede van die STR, naamlik wederkerigheid, verandering oor tyd en toevalligheid, verduidelik die interaksie wat tussen die bogenoemde stelsels voorkom en is terselfdertyd 'n aanduiding van die dinamiese aard van loopbaanontwikkeling (McMahon & Watson, 2008). Wederkerigheid verwys na die multi-direksionele interaksie tussen stelsels wat veroorsaak dat 'n verandering in een ook verandering in die ander veronderstel. Verder verander die aard en die mate van beïnvloeding oor tyd. Laastens is die proses van loopbaanontwikkeling nie altyd voorspelbaar nie en het toevallighede, soos siekte, ongelukke, herstrukturering binne besighede of beroepe, of rampe, ook 'n impak op die loopbaanontwikkeling van individue. Al hierdie proses- en inhoudsinvloede is gesetel binne die konteks van tyd: die verlede het 'n impak op die hede en saam beïnvloed die verlede en die hede toekomstige loopbaangedrag en -ontwikkeling (McMahon & Watson, 2008).

Aangesien die individu en sy stelsels van beïnvloeding nie van mekaar losgemaak kan word nie (McMahon, 2005), word die uniekheid van elke individu, sowel as elke individuele unieke omstandighede en die invloed van die wisselwerking van hierdie verskillende stelsels op die individuele beroepskeuse, binne hierdie raamwerk erken. Hierdie wederkerige verhoudings binne die Stelsel van Beïnvloeding plaas 'n fokus op die kernkenmerke van die raamwerk, naamlik dat dit nie-liniêr, nie-oorsaaklik, gemeenskaplik en multi-direksioneel is (McMahon, 2005).

In die volgende afdeling van hierdie hoofstuk, sal die huidige literatuur oor beroepsinvloede bespreek word aan die hand van die stelsels van invloed soos in die STR uiteengesit (McMahon, Patton & Watson, 2005). Daar sal eerstens gekyk word na die intrapersoonlike invloede wat 'n individu uniek maak waarna die interpersoonlike invloede van die sosiale stelsels, met ander woorde die invloed van beduidende ander, bespreek sal word. Derdens sal daar na die invloede van die omgewing en

samelewing gekyk word en laastens sal daar gekyk word na hoe temas uit die verlede, asook toekomsverwagtinge 'n individu se huidige beroepskeuse beïnvloed.

2.2.7 Samevatting

Daar kan uit bogenoemde bespreking gesien word dat daar 'n verskuiwing plaasgevind het vanaf positivistiese, soek-en-pas teorieë, wat konteks en verandering oor tyd buite berekening gelaat het, na 'n benadering in loopbaan(beroep-) sielkunde waar die leerder binne sy konteks met sy aanhoudende verandering verstaan word. In die volgende afdeling sal daar na onlangse literatuur gekyk word wat aandui hoe hierdie verskillende kontekste die beroepskeuse van jongmense kan beïnvloed.

2.3 INVLOEDE OP BEROEPSKEUSE

Die post-moderne benadering tot loopbaanontwikkeling beklemtoon dat die onmiddellike (bv. gesin, kultuur) sowel as die uitgebreide (bv. die ekonomie of geleentheid in die omgewing) kontekstuele faktore, saam met die individu se persoonlike faktore 'n invloed op die proses van betekenis-making mag hê (Watson & Stead, 2006). Maree, Hislop-Esterhuizen, Swanepel en Van der Linde (2008) voer aan dat terwyl mikro-en makrofaktore op die individu se besluitneming 'n impak het, persoonlikheids-, omgewings- en kulturele faktore, asook rolmodelle tot individue se beroepskeuse bydra. Hulle noem dat hierdie faktore 'n invloed op beroepsgeleentheid en -verkenning het, wat dan weer op hulle beurt beroepsvolwassenheid en -besluitneming beïnvloed. Volgens die Sisteemsteoretiese Raamwerk van loopbaanontwikkeling is al hierdie invloede binne die konteks van die verlede, hede en toekoms gesetel en onderskei tussen die individuele-, sosiale- en die omgewings-samelewingsstelsels van beïnvloeding (Patton & McMahon, 1999; 2006a; McMahon, 2005; McMahon & Patton, 2006; McMahon & Watson, 2008). Die volgende afdeling bespreek die invloede binne elkeen van hierdie stelsels wat in onlangse literatuur as betekenisvolle bydraers tot die maak van 'n beroepskeuse geïdentifiseer is.

2.3.1 Individuele Sisteem van Beïnvloeding

Onlangse studies dui aan dat intrapersoonlike faktore, soos persoonlikheid en persoonlike kenmerke, belangstelling, aanleg, geslag, kultuur en lokus van kontrole 'n beduidende invloed op die maak van leerders se beroepskeuse het.

2.3.1.1 Persoonlike kenmerke, belangstelling en selfkonsep

Persoonlike kenmerke (Kniveton, 2004), belangstelling (Malgwi, Howe, & Burnaby, 2005) en selfkonsep (Marjoribanks, 2002) het 'n beduidende invloed op die maak van 'n beroepskeuse en die beplanning van 'n loopbaan. Kniveton (2004) het in 'n studie gevind dat persoonlikheid 'n invloed het op hoe ontvanklik leerders vir loopbaanbeplanning is. Hy het verder 'n aanduiding gegee hoe verskeie persoonlike kenmerke leerders na spesifieke beroepsomgewings toe aantrek. Belangstelling, waardes en aanleg vir 'n sekere rigting is ook bepalend van die keuse van 'n sekere rigting (Malgwi, Howe en Burnaby, 2005). Marjoribanks (2002) het aangedui dat die akademiese selfkonsep beduidende assosiasies met 'n adolessent se beplande beroepskeuse het en dat leerders aspireer net na dit waartoe hulle dink hulle in staat is. Die mate waarin 'n individu voel hy/sy het beheer oor sy/haar lewe, speel ook 'n belangrike rol in beroepsbesluitneming (Kniveton, 2004).

2.3.1.2 Geslag

Die geslag van 'n individu kan die maak van sy/haar beroepskeuse op verskeie beïnvloed. Eerstens verskil individue van verskillende geslag in terme van hoe hulle met die maak van 'n beroepskeuse voortgaan en hoe hulle deur verskillende faktore beïnvloed word (Kniveton, 2004; McMahon & Patton, 1997) en tweedens identifiseer seuns en meisies met verskillende beroepsrolmodelle (Cook, Heppner, & O'Brien, 2005; Kniveton, 2004; Quimby & DeSantis, 2006). Laastens dui die onlangse literatuur aan dat geslagsvooroordeel steeds 'n beperking op die maak van sekere beroepskeuses plaas (Kniveton, 2004).

Studies, soos gerapporteer deur Kniveton (2004), dui aan dat geslag bepaal hoe volwasse 'n individu se loopbaanhouding is asook hoe die individu deur die media beïnvloed word. Verder blyk geslag om

'n invloed te hê op die kriteria wat gevolg word om 'n beroep te kies. Daar is verskille ten opsigte van hoe loopbaanontwikkeling by seuns en meisies plaasvind, asook in hulle persepsies oor wat hulle loopbaankeuse beïnvloed (McMahon & Patton, 1997). Onder individuele invloede was daar geslagsverskille met betrekking tot die invloed wat kwalifikasies en beroepskennis op die maak van beroepskeuse het; in terme van sosiale invloede het meisies en seuns met betrekking tot die beïnvloeding van die skool, media, familie en portuur verskil; in terme van omgewing-samelewing invloede was daar slegs verskille ten opsigte van werksgeleenthede en die tipe werksomgewing. Geslagsverskille ten opsigte van die invloed van toekomstige gebeurtenisse is gerapporteer in lewenstyl, geleenthede en geld. Laastens het meisies en seuns, in die wederkerige interaksie van sisteme van invloed, in terme van loopbaanbeplanning verskil.

Rolmodelle blyk ook om seuns en meisies verskillend te beïnvloed. Kinders identifiseer reeds in hul vroeë kinderjare met geslagstereotipiese beroepe en is rigied in hulle idees oor watter beroepe deur mans en vrouens, onderskeidelik, gevolg kan word (Cook et al., 2005). Tydens adolessensie word identiteit gevorm en begin kinders dink oor hoe hulle in die beroepswêreld inpas (Cook et al., 2005). Hierdie identifikasie is egter sterker met eie-geslag rolmodelle (Quimby & DeSantis, 2006) of die eie-geslag ouer (Kniveton, 2004). Aangesien geslagsvoordeel steeds in die wêreld van werk voorkom, word hierdie geslagstereotipering oor geslagte heen oorgedra.

Kniveton (2004) is van mening dat geslagsvooroordeel ten spyte van die veranderinge in die werksmag, steeds plaasvind. Daar is steeds diskriminasie teenoor vroue in die werksplek, asook geslagsbevooroordeel ten opsigte van onderwysers se veragtings van leerders se prestasie of sukses in sekere vakgebiede, soos wetenskap en tegnologie. Hierdie tendens beïnvloed leerders se besluitneming oor vakkeuses, sowel as studie- en beroepsrigtings.

2.3.1.3 Ouderdom

Rogers, Creed en Glendon (2008) het aangedui dat ouderdom 'n beduidende rol in loopbaanverkenning speel. Hulle het gevind dat ouer leerders eerder in verkenningsaktiwiteite

betrokke sal raak as jonger leerders en dat kinders se beroepskennis verander oor tyd. Studies, soos gerapporteer deur Watson en McMahon (2005), beskryf *hoe* kinders se beroepskennis oor tyd verander. Hierdie studies het aangedui dat kinders se beroepskennis meer omvattend en gedetailleerd raak soos hulle ouer word. Daar is verder aangedui dat kinders ook beroepe op ander wyses beskryf soos hulle ouer raak. Borgen en Young (1982, in Watson & McMahon, 2005) rapporteer dat laerskoolkinders beroepe in terme van aktiwiteite en gedrag beskryf, terwyl ouer leerders meer geneig is om op belangstellings, aanleg en vaardighede te fokus. Hierdie studies het ook aangedui dat die loopbaanontwikkeling van kinders bepalend is van hulle latere loopbaanontwikkeling. Trice (1991a, in Watson & McMahon, 2005) voer aan dat vroeë beroepsaspirasies om hierdie rede waardevol is.

2.3.1.4 *Kultuur/Etnisiteit*

Daar is steeds verskille tussen swart en wit leerders in Amerika met betrekking tot beroepskeuse (Daire, LaMothe & Fuller, 2007). Swart studente het in 'n studie van Daire et al. (2007) aangedui dat finansiële sekuriteit (soos uitgedruk in verwagte inkomste en status) 'n groter invloed op beroepskeuse het as wat dit op die wit studente het. In 2.2.5 word die belangrikheid van die inagneming van kultuur in Suid-Afrikaanse loopbaanvoorligting, bespreek. Etnisiteit en/of kultuur bepaal die mate van diskriminasie wat die individu in die werkplek moet verduur, sy/haar toegang tot hulpmiddels en rolmodelle en toegang tot werksgeleenthede.

2.3.1.5 *Geantisipeerde lewenstyl*

In 'n studie van McMahon en Watson (2005) is aangedui dat leerders, wanneer hulle oor die maak van 'n beroepskeuse nadink, inligting oor die implikasies van 'n sekere beroep op hulle lewenstyl en loopbaan verlang, eerder as om meer te weet oor belangstelling, persoonlike kenmerke en die aard van die werk. Hierdie bevindinge dui op 'n wegbeweging van tradisionele soek-en-pas benaderings waar slegs inligting oor die self en die wêreld van werk van belang is en fokus op loopbaanontwikkeling waar kinders hulleself ten opsigte van sosiale waardes oriënteer en verbintenisse tussen opvoeding, beroep en inkomste maak.

2.3.2 Sosiale Sisteem van Beïnvloeding

Wanneer die invloed van beduidende ander op 'n individu se loopbaanontwikkeling ondersoek word, word die rol van ouers, gesinne, portuur, die skool en die media as betekenisvol geïdentifiseer. Gottfredson (2002, in Akos, 2007) voer aan dat adolessente hul beroepskeuses aanpas by wat hulle as toeganklik of gepas beskou, soos op verworwe beroepskennis gebaseer. Die waardes en oortuigings van ander (portuur, ouers en onderwysers, onder andere) kan egter 'n adolessent se beroepsaspirasie oor tyd verander. Otto (2007) het bevind dat leerders graag oor hulle beroepsplanne wil praat, hetsy met hulle ouers of 'n skoolvoorligter. Hierdie bevinding het vir alle jeug, oor beide geslagte en alle rasse heen, gegeld.

2.3.2.1 Rolmodelle

Loopbaanteorie dui die belangrikheid van identifisering met rolmodelle vir persoonlike ontwikkeling, sowel as die beroepsbesluitnemingsproses, aan (Gibson, 2004). Quimby en DeSantis (2006) voer aan dat rolmodelle vir vrouens veral van belang is aangesien soveel beroepe as ontoeganklik vir vroue beskou word. Hulle argumenteer ook dat rolmodelle 'n indirekte, via self-geldendheid, sowel as 'n direkte invloed op vrouens se beroepskeuse het. Rolmodelle se funksie behoort nie tot leer beperk te word nie, maar kan as drie interverwante funksies beskou word: om leer te verskaf, om motivering en inspirasie te verskaf en om individue te help om hul selfkonsep te definieer.

Gibson (2004) het rolmodelle volgens vier dimensies (twee kognitiewe dimensies en twee strukturele dimensies) geïdentifiseer. Op die eerste dimensie, *positiewe* teenoor *negatiewe* rolmodelle, identifiseer hy drie aspekte wat 'n rolmodel positief maak. Die eerste is ooreenkomstigheid met die ander persoon, tweedens die vermoë van die rolmodel om relevante inligting en vaardighede oor te dra wat na self-bekwaamheid lei en derdens, positiewe inspirasie te verskaf. Negatiewe rolmodelle verwys hierteenoor na mense wat gedrag en houdings verteenwoordig wat die individu wil vermy. Hierdie tipe rolmodelle motiveer verwerping van ongewenste kwaliteite en bevestig op hierdie wyse die individu se loopbaanprioriteite en self-definisie.

Die tweede dimensie, naamlik *globaal* teenoor *spesifiek*, verwys na in watter mate die individu met sy/haar rolmodel identifiseer. Op die globale pool aspireer die individu tot 'n reeks kenmerke van die rolmodel, waar daar op die spesifieke kant van die kontinuum net met 'n sekere aspek, kenmerk, karaktereienskap, gedrag, belangstelling, waarde of houding geïdentifiseer word. Ibarra (1999, in Gibson, 2004) voer aan dat individue meer geneig is om in spesifieke identifisering, wat hy selektiewe nabootsing noem, betrokke te wees.

Op die derde dimensie word daar onderskei watter tipe verhouding die individu met sy rolmodel het. Rolmodelle waarmee die individu in 'n direkte en gereelde basis in interaksie is, het Gibson (2004) as *naby* geïdentifiseer. Rolmodelle waarmee individue nie gereeld in interaksie is nie, of net met behulp van media as tussenganger kommunikeer, het hy as *verwyderd* beskryf. Hy het verder aangedui dat hierdie verwyderde rolmodelle dikwels as 'gode' beskou word en dat dit wat nagestreef word in 'n idealistiese lig gesien word.

Laastens verskil die interaksie met rolmodelle daarin dat individue met persone meer ervare of hoër in die hiërargie identifiseer óf dat hulle aspekte van hulle portuurgroep of persone laer as hulself nastreef.

2.3.2.2 Ouers/familie

Aangesien die kind as individu binne die konteks van die gesin grootword, het die gesinsisteem 'n beduidende impak op sy of haar loopbaanontwikkeling (Jodl et al., 2001; Lindstrom, 2007; Porfeli, Wang & Hartung, 2008; Watson & McMahon, 2005). Ouers beïnvloed onder andere werksbevestiging (Diemer, 2007) en kwessies soos die maak van 'n beroepskeuse (Wintre et al., 1988 in Kniveton, 2004) alhoewel dit blyk dat hulle rol in ander aspekte van hulle kinders se lewens minder belangrik raak. Super het in 'n besoek aan Suid-Afrika aangedui dat die maak van 'n beroepskeuse ten nouste van die gesin afhanklik is: "*Career development, for example, in some African and South Asian countries that I know is really a matter of fitting into what the family wants, what the family needs*" (Watson & Stead, 2006, p. 60).

Kinders verkry 'n bewustheid van werk deur hulle eie ervarings, maar ook deur die waarneming van ander se beroepservaringe en emosies (Porfeli et al., 2008). Rutter (1980, in Otto, 2000) het tot die gevolgtrekking gekom dat jongmense hulle ouers se waardes oor die belangrike aspekte van die lewe, met hulle in gemeen het, asook dat hulle na hul ouers wend vir leiding oor belangrike bekommernisse of keuses. Hy het verder aangevoer dat die idee van die ouer-kind vervreemding tydens adolessensie slegs 'n mite is. Otto (2000) se studie het hierdie aanname dat daar ooreenkomste tussen adolessente en hulle ouers se waardes, aspirasies en planne is, bevestig.

Kniveton (2004) stem saam met Rutter (1980, in Otto, 2000) en Otto (2000) en bevestig dat die invloed van onderwysers op beroepskeuse baie minder as dié van ouers is. Dit blyk egter uit sy studie dat jonger kinders (d.i. verder af in die geboorte-orde) meer deur hulle ouer sibbe as deur hulle ouers beïnvloed word en dat die invloed van dieselfde-geslag ouer groter is.

Ouers kan op verskillende wyses as rolmodelle 'n invloed op jongmense se loopbaanontwikkeling hê: deur 'n voorbeeld te stel deur middel van hulle eie loopbane en opvoeding, deur hulle kinders te ondersteun en te motiveer en deur die verwagtings wat hulle, saam met die samelewing, van hul kinders het. Volgens Porfeli et al. (2008) beïnvloed die gesinsisteem kinders se persepsie van werk, asook hul oriëntering ten opsigte van werk deur middel van ouers se kommunikasie oor positiewe werkservaringe, negatiewe werksaffek en negatiewe ervarings. Hulle voer aan dat kinders wat 'n positiewe beeld van werk by hulle ouers of familieledes kry, meer gemotiveerd is om die beroepswêreld binne te gaan. Lindstrom (2007) het in 'n studie aangedui dat beide die gesin se strukturele veranderlikes (bv. ouers se opvoeding, beroep en sosio-ekonomiese status) en proses-veranderlikes (bv. gesinsverhoudings, ouers se aspirasies, gesinsondersteuning en voorspraak) 'n invloed op individue se loopbaanontwikkeling het. Young en Friesen (1992, verwys in Lindstrom, 2007) is van mening dat sielkundige veranderlikes, soos ondersteuning en verwagtings, 'n groter impak op jongmense se loopbaanontwikkeling het as die demografiese veranderlikes van die gesin. Waargenome kwaliteit van gesins- of familieverhoudings speel ook 'n rol in die adolessent se houding teenoor beroepsbeplanning (Hargrove, Inman & Crane, 2005) terwyl ongerealiseerde drome wat oor

generasies oorgeërf word, kinders se houdings teenoor hulle loopbaandoelwitte beïnvloed (Jacobson, 1999, in Malott & Magnuson, 2004). Malott en Magnuson (2004) is van mening dat hierdie inter-generasionele sisteem individue se beroepskeuse deur middel van werk- en ekonomiese verwagtings, beroepswaardes, asook die individu se persepsie van sy/haar gesinsrol en beeld van die wêreld, beïnvloed.

Kinders identifiseer met die werksrolle wat aan hulle voorgestel word en beroepskeuse hou dus sterk verband met hul ouers se beroepe (Wahl & Blackhurst, 2000). In 'n studie van Reisman en Banuelos (1984, in Wahl & Blackhurst, 2000) is daar gevind dat kinders wat uit gesinne kom waar albei ouers werkloos is, swakker ontwikkelde beroepsfantasieë het as kinders waar ten minste een ouer buite die huis werk. Lindstrom (2007) beweer dat jong volwassenes wie se ouers in lae-vaardigheidsberoepe is, meer beperkte beroepsbelangstellings het as diegene wie se ouers in professionele beroepe is. Sy bevind ook dat leerders se beroepsopsies tot hul ouers se opvoedings- en werksondervinding beperk word en dat gesinsverwagtings en -ondersteuning 'n rol in beroepsontwikkeling speel en uiteindelik naskoolse beroepsuitkomste beïnvloed. Dit wil voorkom asof kinders, deur hulle persepsies van volwasse gesinslede se werkservarings en -emosies, teenoor werk gesosialiseer word (Porfeli et al., 2008).

2.3.2.3 Spiritualiteit

In 'n studie van Constantine, Miville, Warren, Gainor, en Lewis-Coles (2006) met Afrika-Amerikaners is gevind dat spiritualiteit en geloof 'n rol speel in die nastreef van loopbaandoelwitte. Hulle het aangedui dat spiritualiteit en geloof sommige individue aanspoor om tot sekere beroepe te aspireer en studierigtings na te streef wat hulle vir die spesifieke beroepsrigtings sal voorberei.

2.3.2.4 Skole

Die skoolsisteem is in baie gevalle die primêre bron waar leerders loopbaanvoorligting ontvang (Akhurst & Mkhize, 2006; Stead, 1996). Diemer (2007) is ook van mening dat skole in die posisie is om 'n beduidende impak op leerders se beroepsverwagtinge te hê. Akhurst en Mkhize (2006) voer

aan dat die konsepte *loopbaanopvoeding* en *loopbaanvoorgligting of -leiding* verwisselend in Suid-Afrika gebruik is. Hulle voeg egter by dat die term *loopbaanopvoeding* 'n wyer verskeidenheid van aktiwiteite impliseer as wat vir *loopbaanleiding* die geval is. Gibson en Mitchell (1999, in Akhurst & Mkhize, 2006) definieer *loopbaanopvoeding* as beplande opvoedkundige ervarings wat 'n persoon se loopbaanontwikkeling fasiliteer en die individu voorberei vir die wêreld van werk. Hulle voeg by dat die primêre verantwoordelikheid van die skool 'n klemplasing op die leer oor, beplan vir en voorbereiding tot intrede in 'n loopbaan is. Akhurst en Mkhize (2006) haal ook Avent (1988, in Akhurst & Mkhize, 2006) aan wat vier hoofaspekte van loopbaanopvoeding in skole uitlig, naamlik 1) kennis oor kursusse in tersiêre instansies, hoe hulle aan beroepskeuses koppel en die toegangsvereistes; 2) inligtingverskaffing oor die hele spektrum van moontlike beroepe, die lewenstyl wat met verskillende werkskontekste geassosieer word en die geleenthede wat beskikbaar is; 3) die ontwikkeling van selfbewustheid deur middel van die verstaan van individuele vermoëns, belangstelling, ideale en waardes, sowel as die ontwikkeling van persoonlikheidskenmerke wat na suksesvolle vervulling van beroepsaspirasie mag lei; en 4) uitvoering van beroepsbesluitneming en die ontwikkeling van lewensvaardighede om oorgange soos skool na werk, werkloosheid, verandering van beroep en voortgaande opleiding te kan hanteer. Akhurst en Mkhize (2006) argumenteer dat hierdie aspekte van loopbaanopvoeding dit duidelik maak dat dit as 'n hoofaspek van die skoolkurrikulum beskou behoort te word. Onderwysers is in die posisie om leerders te beïnvloed deur hulle te help om hulle vermoëns en aanlegte te identifiseer en deur hulle aan te moedig om sekere vakkeuses te maak. Hulle kan leerders verder beïnvloed deur werksbesoeke of -ervarings aan te moedig of te inisieer (Diemer, 2007). Diemer (2007) meld verder dat onderwysers dikwels die rol van voorligter moet aanneem en sodoende 'n bydrae lewer deur leerders te help om hul sterkpunte en belangstellings te identifiseer en leerders te leer hoe om hierdie belangstellings na te streef. Hulle kan leerders help om van hulleself en hulle opsies vir die toekoms te leer. Onderwysers wat hierdie rol aanneem het ook die verantwoordelikheid om skoolprogramme saam te stel wat leerders se beroepsaspirasies help vorm en hulle voor te berei vir die wêreld van werk (Ntshangase, 1994, in Rooth, 2005).

Skole het verder 'n invloed op leerders deur die vakkeuses wat leerders moet maak. Akos (2007) rapporteer dat leerders in hulle vroeë adolessensiejare loopbaankeuses in terme van vakkeuses moet maak, wat weer op hulle beurt 'n invloed op toekomstige studie- en beroepsrigtings mag hê. Hy beskou dit as 'n amptelike fase van beroepsbesluitneming. Effektiewe ontwikkelingsprogramme, veral vir leerders wat beperkte ondersteuning buite die skool het, is daarom krities en die navorsing om hierdie programme te kan uitbou, baie belangrik. Stead (1996) het reeds vroeg na die opheffing van Apartheid aanbevelings gemaak oor hoe tekortkominge in loopbaanondersteuning aan leerders aangespreek kan word. Hy voer aan dat alhoewel die skool die fokuspunt is waar loopbaanintervensie kan plaasvind, regeringsoutoriteite nie genoegsame ondersteuning vir loopbaanvoorligting in skole bied nie. Volgens hom is ten volle gekwalifiseerde onderwysers, met genoegsame tyd op hande, nodig om lewensvaardigheidsprogramme met 'n loopbaankomponent aan te bied. Hy meen verder dat hierdie onderwysers, die Departement van Arbeid, Nie-regeringsorganisasies, die gesin en industrieë gekoördineer moet word om leerders se loopbaanontwikkeling te bevorder. Die Departement van Onderwys (DoE, 2004; Prinsloo, 2007) het die vak Lewensoriëntering ontwikkel en dit vir alle leerders van graad een tot twaalf verpligtend te maak – juis om as so 'n ondersteuningsprogram te dien. Lewensoriënteringsonderwysers neem ook hierdeur die rol van 'n skoolvoorligter aan.

2.3.2.5 Lewensoriëntering

Die vak Lewensoriëntering is deur die Departement van Onderwys as verpligtend vir alle leerders ingestel om 'n verandering in hulle lewens op persoonlike, sosiale, intellektuele, emosionele, spirituele en fisiese vlak te bring (DoE, 2004; Prinsloo, 2007; Theron & Dalzell, 2006). Die Nasionale Kurrikulum Verklaring (NKV) definieer Lewensoriëntering as:

...the study of self in relation to others and to society. It applies a holistic approach. It is concerned with the personal, social, intellectual, emotional, spiritual, motor and physical growth and development of learners, and the way these dimensions are interrelated and expressed in life. This subject addresses knowledge, values, social engagement, recreation and physical activity, and career choices. (DoE, 2004, p.3)

Die NKV dui verder aan die doel van die vak is om kennis, vaardighede, waardes en houdings te bevorder, wat leerders voorberei om op die uitdagings van hulle volwasse jare te reageer en 'n betekenisvolle rol in die samelewing en ekonomie te speel.

Volgens Orsmond (2002) lê die essensie van die vak Lewensoriëntering in die naam: die term *lewe* verwys na die kapasiteit om te groei, te verander, te bestaan en behels die beroeps-, spirituele -, sielkundige -, gesondheids- en geloofsdimensies van die individu; *Oriëntasie* verwys na die vermoë om by politieke, sosiale, sielkundige of ekonomiese omstandighede aan te pas. Die kombinasie van hierdie twee woorde in die vak stel voor dat dit leerders se lewenskennis aanspreek, maar ook klem lê op die ontwikkeling van die vaardighede om hierdie kennis te gebruik. Theron en Dalzell (2006) voer aan dat die vak Lewensoriëntering die opvoeding van lewensvaardighede aanspreek deur die verryking van self-bemagtiging, die bevordering van persoonlike gesondheid en toekomsgeïntereerdheid en sodoende die potensiaal het om leerders toe te rus vir 'n betekenisvolle lewe.

Die struktuur van die skoolsisteem bestaan uit vier fases, naamlik die Grondslagfase (graad R-3), die Intermediêre Fase (graad 4-6), die Senior Fase (graad 7-9) en die Verdere Onderwys- en Opleidingsfase (graad 10-12). Die eerste drie fases word verder onder die fase Algemene Onderwys en Leer (AOL) gegroepeer.

Alhoewel Lewensoriëntering vanaf Graad 1 'n verpligte deel van die skoolkurrikulum is, word loopbane en loopbaankeuse eers in die Senior Fase, met ander woorde aan die einde van die AOL-fase aangespreek. Die NKV (DoE, 2004) voer aan dat alle leerders in die fase van Algemene Onderrig en Leer nodig het om 'n algemene oriëntasie ten opsigte van werk en verdere studie te ontvang, ongeag of hulle beplan om die werksmag te betree of verder te studeer. Hierdie leerders moet aan die einde van die AOL-fase beroeps- en studiekeuses maak wat 'n impak op hulle toekoms sal hê. Om hierdie keuses te maak, het leerders loopbaaninligting vanaf 'n reeks vakke nodig. Lewensoriëntering fokus op die versameling van beroepsinligting en beplanningsvaardighede, selfkennis, algemene werk, verdere studie en werksetiek (DoE, 2004).

Die leeruitkomste en bestek van die vak Lewensoriëntering, vir die Senior fase (graad 7-9), sluit gesondheidsbevordering, sosiale ontwikkeling, persoonlike ontwikkeling, fisiese ontwikkeling en beweging, en oriëntasie tot die wêreld van werk in. Die kurrikulum vir die fase Verdere Onderwys en Opleiding behels persoonlike welstand, burgerskap opvoeding, ontspanning en fisiese aktiwiteit en loopbane en loopbaankeuses in. Hierdie areas word vervolgens bespreek (DoE, 2004; Orsmond, 2002):

- Senior Fase: Graad 7-9

Leeruitkoms 1: Gesondheidsbevordering

Die leerder is in staat om ingeligte besluite oor persoonlike - , gemeenskaps- en omgewingsgesondheid te maak. Leerders bespreek die gevolge van hoë-risiko persoonlike gesondheidskeuses. Daar word op kwessies soos mishandeling, veiligheid, MIV/VIGS, voeding, substansmisbruik en seksualiteit gefokus. Die houdings teenoor, en hanteringsvaardighede vir hierdie lewensituasies word saam met die kennis daarvan ondersoek, bespreek en verken.

Leeruitkoms 2: Sosiale Ontwikkeling

Die leerder is in staat om 'n begrip van en verbinding tot grondwetlike regte en verantwoordelikhede te demonstreer, asook om diverse kulture en gelowe te verstaan. Die kern van hierdie uitkoms is om leerders te leer hoe om verhoudings binne die leerders se onmiddellike sosiale kontekste (familie en vriende) en gemeenskappe te bevorder en hoe om uiteindelik 'n wêreldsiening te ontwikkel. Leerders leer om 'n sensitiwiteit vir diversiteit te ontwikkel en deur middel van empatie, respek, verstaan, verdraagsaamheid, onderhandeling en dialoog die eendersheid van ons groter Suid-Afrikaanse kultuur te ontdek, terwyl die verskille herken word.

Leeruitkoms 3: Persoonlike Ontwikkeling

Die leerders sal in staat wees om aangeleerde lewensvaardighede aan te wend om persoonlike potensiaal te behaal en uit te brei en effektief op die uitdagings van sy/haar wêreld te reageer. Die fokus van hierdie uitkoms is om leerders te leer om onafhanklik, krities en kreatief te dink wanneer probleme opgelos word of lewensbesluite gemaak word. Self-respek, 'n positiewe selfkonsep en 'n bewuswording van die proses van self-aktualisasie en self-refleksie word verder deur hierdie leeruitkoms bevorder. Die klem is om leerders se geloof in hulself te versterk.

Leeruitkoms 4: Fisiese Ontwikkeling en Beweging

Die leerder is in staat om begrip te hê vir, en deel te neem aan, aktiwiteite wat beweging en fisiese ontwikkeling bevorder. Hierdie uitkoms lê klem op die essensie van lewenslange fisiese aktiwiteit. Leerders word aangemoedig om hulle liggame as wyses van ontspanning en kreatiwiteit te verken.

Die Grondslag- en Intermediêre fases dek net die eerste vier leeruitkomste, terwyl die Senior fase al vyf leeruitkomste insluit:

Leeruitkoms 5: Oriëntering tot die Beroepswêreld

Die leerder is in staat om ingeligte besluite oor verdere studies en beroepskeuse te maak. Hierdie leeruitkoms neem die ontwikkeling van lewensvaardighede verder na die wêreld van werk. Leerders kry die geleentheid om beroepsgeleenthede en -opsies te ondersoek wat hulle sal toelaat om die beste van hulle potensiaal en talente te maak. Verskeie opleidingsgeleenthede, sowel as persoonlike sterkpunte en swakhede vorm deel van hierdie uitkoms. Die leeruitkoms streef daarna om 'n belangrike rol in die verbintenis van die ekonomiese belange van die land en die aspirasies, vermoëns en vaardighede van die leerders te speel.

- Verdere Onderwys- en Opleidingsfase (VOO): Graad 10-12

Leeruitkoms 1: Persoonlike Welstand

Die leerder is in staat om persoonlike welstand te handhaaf. Persoonlike welstand is sentraal tot die vervulling van 'n persoon se potensiaal. Dit stel leerders in staat om effektief met interpersoonlike verhoudings en lewe in die gemeenskap en samelewing om te gaan. Hierdie area fokus op die self-konsep, emosionele geletterdheid, sosiale vaardigheid en lewensvaardighede.

Leeruitkoms 2: Burgerskap-opvoeding

Die leerder is in staat om 'n verstaan en waardering van die waardes en regte van die Grondwet te demonstreer en om daardeur verantwoordelike burgerskap te beoefen en sosiale geregtigheid en 'n omgewings-handhaafbare lewenstyl te bevorder. Hierdie area spreek diskriminasie gebaseer op ras, geloof, kultuur, geslag, ouderdom, vermoëns en taal aan. Onderwerpe soos xenofobie word ook behandel.

Leeruitkoms 3: Ontspanning en Fisiese Welstand

Die leerder is daartoe in staat om op verantwoordelike wyse ontspannings- en fisiese aktiwiteite te verken en daarin deel te hê, ter bevordering van welstand. Kennis van gesonde praktyke en voeding, deelname in sport, speletjies en ontspanningsaktiwiteite en die verstaan van die verhouding tussen gesondheid, fisiese aktiwiteit en die omgewing kan die lewenskwaliteit en welstand van alle leerders verbeter.

Leeruitkoms 4: Loopbane en Loopbaankeuses

Die leerder is in staat om selfkennis en die vermoë om ingeligte besluite aangaande verdere studies, beroepsvelde en die loopbaanproses te demonstreer. Leerders moet kritieke besluite aangaande beroepsvelde en verdere studies maak. Om leerders by te staan in hierdie besluit, word hulle deur

hierdie area blootgestel aan studiemetodes en vaardighede rakende assesseringsprosesse, inligting oor instansies vir verdere studies en voorbereiding vir werksaansoeke en –onderhoude. Orsmond (2002) voeg by dat die betrokke uitkoms in Lewensoriëntering bedoel is om 'n kritieke rol in die aaneenskakeling van die ekonomiese behoeftes van die land en die aspirasies, vermoëns en vaardighede van die leerders te speel.

Wanneer leeruitkoms 4 verder ondersoek word, verskaf die HNKV verdere riglyne (assesseringstandaarde) waarvolgens daar bepaal kan word of die leerder gereed is om bogenoemde besluite te neem en kennis demonstreer. Tabel 2.1 dui die verskillende assesseringstandaarde per graad, asook aktiwiteite wat gedoen word om hierdie uitkomst te bevorder, aan.

Tabel 2.1 Assesseringstandaarde per graad: Lewensoriëntering Leeruitkoms 4 (Graad 7-9) en 5 (Graad 10-12)

Senior Fase			Verdere Onderwys- en Opleidingsfase (VOO)		
Leeruitkoms 5: Oriëntasie tot die Beroepswêreld			Leeruitkoms 4: Loopbane en Loopbaankeuses		
Graad 7	Graad 8	Graad 9	Graad 10	Graad 11	Graad 12
Bespreek belangstellings en vermoëns wat verband hou met beroeps- en studiegeleenthede	Identifiseer en bespreek beroeps- en studie-keuses en hulle ooreenkomstige vereistes	Doen navorsing oor befondsing vir studies en beroepe	Demonstreer selfkennis en verken sosio-ekonomiese faktore in die oorweging van eie vak-, loopbaan- en studiekeuses.	Verkenning en evaluering van kennis oor self, belangstellings, vermoëns en persoonlike verwagtings in verhouding tot beroepsvereistes en sosio-ekonomiese oorwegings	Verbintenis tot 'n besluit geneem en aansoek vir 'n beroep of 'n kursus in addisionele of hoër opvoeding
Verduidelik die waarde en belangrikheid van werk in die vervulling van persoonlike potensiaal	Ondersoek beroeps- en studiegeleenthede wat verband hou met eie belangstellings en vermoëns	Motiveer eie beroeps- en studiekeuses	Ondersoek die diversiteit van beroepe met betrekking tot ekonomiese sektore, werksomgewing en – aktiwiteite, in verhouding tot self	Navorsing van die toelatingsvereistes vir verdere studie, sowel as opsies vir finansiële hulp	Verkenning van beroepsgeleenthede in die gekose veld en die ondersoek na innoverende oplossings om moontlike werkloosheid teen te werk
Identifiseer dienste en bronne van beroep- en studie-inligting	Evalueer eie vermoëns en belangstellings wat verband hou met beroepe en studie-keuses	Doen kritiese reflektiewe verslag van geleenthede in die werksplek	Vertoon 'n bewustheid van neigings en vereistes in die beroepsmark en die behoefte van lewenslange leer	Demonstreer vaardighede en etiek wat sal help met werksekuriteit die ontwikkeling van 'n loopbaan	Ondersoek na en verslaggewing oor die sleutel-elemente van 'n werkskontrak, diensvoorwaardes, arbeidswette en-praktyke, die beginsels van gelykheid, die waarde van werk en die belangrikheid van werksetiek
Rapporteer op 'n beroepsverwante aktiwiteit	Bespreek die rol van werk met betrekking tot die behoeftes in Suid-Afrika	Bespreek die regte en verantwoordelikhede in die werksplek	Verkenning van verskillende studievoordighede en die toepassing van die geselekteerde metode	Refleksie, verfyning en toepassing van eie studievoordighede, -styl en-strategieë	Refleksie op die proses van assessering en eksaminering skryfvaardighede, asook die toepassing van hierdie vaardighede
Demonstreer tydsbestuurvaardighede en aanspreeklikheid in die uitvoer van verantwoordelikhede	Kritiese evaluering van 'n reeks instansies vir Verdere Onderwys en Opleiding	Trek 'n plan vir eie lewenslange leer op			

Volgens Rooth (2005) kan loopbaanopvoeding nie losstaande van Lewensoriëntering gesien word nie, aangesien dit ontwikkeling behels en psigososiale lewensvaardighede insluit. Sy lê klem op die belangrikheid van die verbintenis tussen leeruitkoms 4 en leeruitkoms 1 (persoonlike welstand en -ontwikkeling), aangesien selfkennis, selfkonsep en self-agting essensieel tot beroepskeuse is. Die vaardighede om besluite te neem en doelstellings na te streef is kern lewensvaardighede wat vereis word vir, onder andere, die maak van loopbaankeuses. Leeruitkoms 4 is ook verbind aan leeruitkoms 2, wat met sosiale ontwikkeling te make het. Menseregte, die behoeftes van die gemeenskap en lewensvaardighede is noodsaaklike aspekte wat van enige loopbaanopvoeding-inisiatief. Laastens is daar ook 'n verbintenis tussen leeruitkoms 4 en leeruitkoms 3 (fisiese ontwikkeling), wat aangedui is in die verskeie beroepskeuses in sport en ontspanning.

- Toepassing van die vak Lewensoriëntering

Alhoewel hierdie bogenoemde uitkomst beloof om 'n gebalanseerde persoon, wat 'n ingeligte beroepskeuse kan maak, daar te stel, is die toepassing van die vak Lewensoriëntering nie so maklik nie. Volgens Rhodes en Roux (2004) vind onderwysers dit moeilik om by verandering, hetsy 'n nuwe opvoedingsmodel, kurrikulum of fasiliteringstrategie, aan te pas. Prinsloo (2007) voer verskeie redes vir die probleme met die toepassing van Lewensoriëntering aan: skole in Suid-Afrika verskil beduidend van mekaar, onder andere ten opsigte van die professionele agtergrond en opvoedkundige vlak van onderwysers in plattelandse, 'township' en stedelike skole; leerders verskil ook onder andere ten opsigte van sosio-ekonomiese omstandighede en kulturele agtergrond. Die uitdaging van die rasse-, etniese en kulturele kompleksiteit van die Suid-Afrikaanse klaskamer, sowel as die uitdagings van armoede en werkloosheid is ook probleme wat onderwysers in die gesig staar. Dit is noodsaaklik dat Lewensoriënteringsprogramme die unieke karakter van Suid-Afrika reflekteer en dat program-inhoud huidige uitdagings van Suid-Afrikaanse leerders aanspreek (Theron & Dalzell, 2006).

Lewensoriëntering is die enigste vak in die NKV wat nie ekstern geassesseer of geëksamineer word nie (DoE, 2008). Daar word egter van elke leerder vereis om konkrete bewyse te lewer dat hy/sy vyf onderskeie formele assesseringstake vir elke graad uitgevoer het. Wanneer die kennis, vaardighede en waardes van leerders binne hierdie vak geassesseer word, vereis die NKV dat al vier leeruitkomste binne elke graad geassesseer moet word. Die NKV (DoE, 2008) dui verder aan dat daar 72 uur beskikbaar is vir die aanbieding van die Vak Lewensoriëntering in Graad 10 en 11, en 60 uur in Graad 12. Vyftig persent van hierdie kontaktyd moet aan leeruitkoms 3 afgestaan word, terwyl die ander helfte (60 minute per week; 30 ure in totaal vir Graad 12) tussen leeruitkomste 1, 2 en 4 verdeel moet word. Daar behoort dus 20 minute per week, of 10 ure in totaal, aan leeruitkoms 4 spandeer te word. Alhoewel hierdie die voorgeskrewe tydstoekenning is, dui studies soos aangedui deur Rooth (2005) aan dat daar 'n minimum tyd op skole se rooster vir Lewensoriëntering aangebring word. Makhoba (1999, in Rooth, 2005) het aangedui dat sommige skole baie min, en ander skole geen tyd afstaan aan Lewensoriëntering aangesien onderwysers van mening is dat dit waardevolle tyd mors wat eerder aan vakke wat geëksamineer word, spandeer behoort te word. Mbokazi (1999, in Rooth, 2005) het gevind dat onderwysers Lewensoriëntering-periodes eerder vir hersiening, toetse of selfstudie gebruik om leerders te help om hulle eksamens deur te kom. Hierdie periodes word selfs as af periodes afgemaak. Ntshangase (1995, in Rooth, 2005) het aangedui dat die insluiting van Lewensoriëntering in skole en die teenwoordigheid van Lewensoriënteringonderwysers nie noodwendig die kwaliteit van die onderrig verseker nie. Rooth (2005) voer aan dat 'n tekort aan ondersteuning vir Lewensoriënteringsonderwysers in skole en/of negatiewe houdings van die onderwysers self die toepassing van die vak negatief beïnvloed.

Ten spyte van hierdie uitdagings het word Lewensoriëntering-periodes gereeld aan opvoeders afgestaan wat tyd in hulle roosters het (Rooth, 2005) of nie oor die nodige kwalifikasies beskik nie (Ntshangase, 1995, in Rooth, 2005), moontlik omdat Lewensoriëntering 'n nie-eksamineringsvak is (Rooth, 2005). Prinsloo (2007) stel hierteenoor

dat onderwysers as gevolg van die kompleksiteit van die toepassing van hierdie vak juis genoegsaam opgelei behoort te word om die inhoud, doelstellings, uitkomste en onderrigmetodes van die Lewensoriënteringprogramme te verstaan. Ander faktore wat nie aan die begin van die ontwikkeling van die vak in ag geneem is nie, maar 'n impak op die toepassing daarvan het, is die moraliteit van onderwysers wat dit aanbied en die betrokkenheid van ouers.

2.3.3 Omgewing-samelewingsstelsel van Invloed

Stead (1996) beweer dat om die proses van loopbaanontwikkeling in Suid-Afrika te verstaan, dit essensieel is om die politieke beweging van die land te ken en te verstaan. Sulke sosio-politieke veranderinge beklemtoon die dinamiese interaksie tussen loopbaanontwikkeling van individue en die kontekstuele faktore wat hulle omring. In 'n studie van Stead en Els (2004) het die navorsers gevind dat leerders in 'n Suid-Afrikaanse hoërskool rasse of etniese diskriminasie as 'n hindernis tot werkseleenthede sien. 'n Ander bron van invloed in die Omgewing-samelewingsstelsel wat in die literatuur geïdentifiseer word, is sosio-ekonomiese status.

Verskeie skrywers dui 'n verband tussen sosio-ekonomiese status en 'n individu se beroepskeuse aan (Akos, 2007; Harvey & Kerin, 2001; Wahl & Blackhurst, 2000). Akos (2007) is van mening dat sosio-ekonomiese status beroepsbesluitneming en –verkryging kan beïnvloed deur die oopstel en sluiting van geleenthede, sowel as deur die loopbaanselfkonsep en –besluitneming te vorm.

Harvey en Kerin (2001) voer aan dat leerders van lae sosio-ekonomiese omstandighede meer geneig is om lae uitkomste-verwagtings te hê en opvoeding en sekere beroepe as ontoeganklik te sien as gevolg van hul tekort aan finansiële hulpbronne. Verder is ouers in lae sosio-ekonomiese samelewings dikwels werkloos of beklee lae-status beroepe. Leerders in hierdie samelewing het dus nie goeie beroepsrolmodelle wat hulle kan beïnvloed nie. Aan die ander kant van die spektrum het Ozdemir en Hacifazlioglu (2008) gevind dat leerders uit

lae sosio-ekonomiese agtergronde juis beroepe verkies wat vir hulle finansiële sekuriteit kan gee.

Malgwi, Howe en Burnaby (2005) het gevind dat wanneer studente die fokus van hulle studie kies, potensiaal vir loopbaanvoortgang en werksgeleenthede, veral by mansstudente, besluitnemende faktore is. 'n Faktor wat waarskynlik met die sosio-ekonomiese toestande in Suid-Afrika verband hou, is die groot groep jongmense wat Suid-Afrika verlaat om hulleself, onder andere, in die Verenigde Koninkryk te gaan vestig (Maree, Hislop-Esterhuizen, Swanepel & Van der Merwe, 2008).

2.4 VORIGE NAVORSING

Die navorser het ondersoek ingestel oor navorsing wat reeds in die sentrale konstrunkte van hierdie studie gedoen is. Eerstens is daar gekyk na studies in die konstruktivistiese benadering tot loopbaanontwikkeling en spesifiek navorsing oor die STR van McMahon en Patton. Die navorser het ook gekyk na onlangse navorsing Lewensoriëntering, soos dit tans in Suid-Afrikaanse skole aangebied word.

2.4.1 Konstruktivistiese Loopbaanontwikkeling en die STR

Baie van die onlangse studies binne konstruktivistiese loopbaanontwikkeling wat onder die navorser se aandag gekom het, het met alternatiewe metodes van loopbaanvoorligting of –fasilitering te doen. Klem word veral op narratiewe praktyke geplaas. Alhoewel hierdie studies die multi-sistemiese beïnvloeding van individue en hulle kontekste erken, is daar beperkte navorsing oor watter invloede binne hierdie sisteme individue se beroepskeuse beïnvloed. Konstruktivistiese loopbaanteorieë voer aan dat elke individu deur 'n unieke stel faktore ten opsigte van die maak van 'n beroepskeuse beïnvloed word. Daar het egter nie studies onder die navorser se aandag gekom wat hierdie uniekhede identifiseer nie. Inligting oor individue se unieke Sisteme van Beïnvloeding kan insae lewer oor hoe daar met hierdie individue se loopbaanontwikkeling omgegaan word. In die diverse Suid-Afrikaanse konteks is dit veral belangrik om in ag te neem hoe hierdie konteks elke individu raak.

2.4.2 Die vak Lewensoriëntering

Met betrekking tot die vak Lewensoriëntering kon die navorser studies kry wat beide die implementering van die vak en die vaardigheid van onderwysers om die vak aan te bied, aanspreek. Die fokus van navorsing wat die inhoud van die vak Lewensoriëntering aanspreek, is egter hoofsaaklik op die insluiting van MIV/VIGS, asook fisiese ontwikkeling in die kurrikulum. Geen studies waarin die implementering van die leeruitkoms wat op loopbane en die beroepswêreld fokus spesifiek aangespreek word, is gevind nie.

'n Studie van Dalzell (2005), wat die spesifieke behoeftes wat Graad 9's van die vak Lewensoriëntering het, ondersoek het, voer aan dat die vak Lewensoriëntering slegs 'n suksesvolle bydrae in leerders se lewens kan maak wanneer die behoeftes soos leerders dit identifiseer, aanspreek. Hulle het verder aangevoer dat die kurrikulum nie sensitief genoeg is vir leerders se behoeftes nie. Die behoeftes wat deelnemers aan die studie aangedui het, kon in drie groepe, naamlik toekomsgeoriënteerde vaardighede, selfbemagtigingsvaardighede en persoonlike gesondheidsvaardighede, gekategoriseer word. Die toekomsgeoriënteerde vaardighede het beroepskeuse, studiemetodes, besluitnemingsvaardighede, finansiële beplanningsvaardighede, denkvaardighede, hantering van optrede en entrepreneurskap ingesluit. Onder persoonlike gesondheidsvaardighede het deelnemers MIV/VIGS voorkoming en gesondheidsopvoeding as behoeftes geïdentifiseer. In die derde kategorie, naamlik selfbemagtigingsvaardighede het deelnemers aangedui dat hulle graag meer van assertiwiteit, self-agting, selfbewustheid, die hantering van rou, die hantering van MIV/VIGS en hulle wetlike regte wil weet. Theron en Dalzell (2006) het aan die einde van hulle studie aanbeveel dat daar plek in die Lewensoriënteringkurrikulum gemaak behoort te word vir die insluiting van hierdie behoeftes, soos deur die Graad 9-deelnemers geïdentifiseer.

Studies wat oor die implementering en aanbieding van Lewensoriëntering gedoen is, dui aan dat onderwysers 'n nuwe rol as fasiliteerder (Toddum, 2000;) moet inneem en dat hulle nie noodwendig vir hierdie rol opgelei is nie (Christiaans, 2006). Christiaans (2006) dui aan dat

onderwysers bemagtiging nodig het aangesien daar nie genoeg voorbereiding was vir die oorgang na die nuwe kurrikulum en die nuwe vak Lewensoriëntering nie. Toddum (2000) dui verder aan dat onderwysers hulp nodig het om hulle teoretiese kennis prakties te implementeer. Onderwysers wat deelgeneem het aan Toddum (2000) se studie het aangedui dat hulle nie bekend is met die inhoud en bestek van die vak Lewensoriëntering óf die rol van fasiliteerder nie. Die onderwysers het verder aangedui dat hulle hulp met implementeringstrategieë sal verwelkom.

2.5 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is die navorsingstudie binne konteks geplaas deur na die ontwikkeling van loopbaanteorieë, sowel as onlangse literatuur oor die invloede op beroepskeuse te kyk. Daar was met die ontwikkeling van loopbaanteorie 'n verskuiwing van positivistiese oorsaak-en-gevolg na 'n konstruktivistiese siening wat die konteks en die unieke realiteit van die individu in ag neem. Binne hierdie konstruktivistiese siening word invloede van binne die individu self, asook in sy/haar interpersoonlike interaksies, groter samelewing en bewegings oor tyd as beduidend beskou. In die volgende hoofstuk sal aangedui word hoe te werk gegaan is om hierdie studie te ontwerp (navorsingsontwerp) en uit te voer (navorsingsmetodologie) sodat hierdie invloede by Graad 12-leerders in Suid-Afrika ondersoek kan word.

HOOFSTUK 3

NAVORSINGSONTWERP EN -METODOLOGIE

3.1 INLEIDING

Die doel van hierdie studie is, soos in afdeling 1.4 bespreek is, om 'n beter begrip te kry van leerders se konstruksies van die sistemiese invloede op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse. Na aanleiding van die literatuurstudie in die vorige hoofstuk, word die navorsingsparadigma, -ontwerp en metodologie wat gebruik is om hierdie verskillende sisteme van invloed te ondersoek, in hoofstuk 3 bespreek. Die studie word uitgevoer vanuit die oortuiging dat realiteit deur individue se subjektiewe ervarings van die wêreld om hulle gekonstrueer word, en dat die houdings en gedrag van deelnemers daarom binne hierdie wêreld ondersoek moet word. Die studie neem om hierdie rede 'n interaksionele epistemologie aan wat binne 'n kwalitatiewe metodologie op 'n subjektiewe verhouding tussen navorser en deelnemer berus. Hierdie benadering tot wetenskaplike ondersoek is kenmerkend van die interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma (Terre Blanche et al., 2006) waarbinne hierdie navorsingstudie gesetel is en daarom die aard van die studie bepaal. Hierdie studie word uitgevoer ten einde die beantwoording van twee navorsingsvrae, naamlik 1) *Watter betekenis heg Graad 12-leerders aan die verskillende sistemiese invloede met betrekking tot die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse;* en 2) *Watter bydrae maak die vak Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse?* Die navorsingsparadigma, sowel as die metodes van data-insameling en -analise sal bespreek word, asook die rol van die navorser in die studie en die etiese oorwegings wat ten opsigte van die studie geld.

3.2 DIE NAVORSINGSPARADIGMA

'n Paradigma is 'n omsluitende sisteem van interverwante praktyke en denkwyses en bepaal die aard van 'n navorsingsondersoek langs drie dimensies, naamlik ontologie, epistemologie

en metodologie (Terre Blanche & Durrheim, 2006). Ontologie spesifiseer die aard van die realiteit wat bestudeer word, asook wat daarvan bekend kan wees, terwyl epistemologie na die aard van die verhouding tussen die navorser en dit wat geken kan word, verwys. Metodologie verwys na hoe die navorser te werk gaan om dit wat sy glo bekend kan wees, te bestudeer. Die paradigma staan sentraal tot die navorsingsontwerp aangesien dit 'n impak op beide die *aard* van die navorsingsvraag (dit wat bestudeer word) en die *wyse* waarop die vraag bestudeer word, het (Durrheim, 2006). Dit is die bindende faktor wat die studie sy karakter gee (Henning et al., 2004). In hierdie studie sal daar van 'n interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma gebruik gemaak word.

In die middel van die twintigste eeu het daar 'n verskuiwing weg van positivisme na 'n kwalitatiewe wyse van ondersoek gekom, waarin studies 'n beskrywende stans ingeneem het. Die rol van die navorser het meer interaktief geraak en taal het 'n meer sentrale plek in die navorsingsproses begin inneem wat die kwalitatiewe benadering 'n interpretatiewe koers laat inslaan het (Henning et al., 2004). Hierdie interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma het sy ontstaan gehad vanuit die fenomenologiese filosofie van Husserl en die konstruksionistiese oriëntasie van Mead en Kelly in kwalitatiewe sielkunde (Ashworth, 2003). Husserl het beklemtoon dat alle ondersoeke moet begin by wat ervaar word en dat hierdie ervaringe nie bloot 'n respons op verskeie veranderlikes is nie, maar 'n sisteem van interverwante betekenis (Gestalt) ten toon stel. Sy fenomenologie het metodologie na 'n rigting beweeg waarbinne die idee van 'n realiteit los van kontekstuele ervaring verwerp word. Mead en Kelly het aangevoer dat alle wetenskap, insluitend die sielkunde, konstruksies is en verduidelik dat die gevolgtrekkings wat van navorsingsaktiwiteite gemaak word, daarom as interpretasies beskou moet word. Hierdie teorie van interpretasie, oftewel hermeneutiek, verskaf in kwalitatiewe navorsing 'n nuwe blik op die betekenis van data (Ashworth, 2003).

Die twee hoofbeginsels binne hierdie paradigma is dat alle realiteit binne konteks verstaan word en dat die navorser as primêre instrument van data-insameling en –analise beskou

word (Terre Blanche et al., 2006). Navorsers wat binne die interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma werk, stel belang in deelnemers se subjektiewe ervarings as die realiteit wat geken kan word (ontologie), leer meer van hierdie ervarings deur met deelnemers in interaksie te tree (epistemologie) en maak dan gebruik van kwalitatiewe navorsingstegnieke om die inligting in te samel en te analiseer (metodologie). Die paradigma waarin die navorsingstudie gegrond is, bepaal die tipe ontwerp en metodes wat in die studie gebruik sal word. Die navorsingsontwerp en -metodologie word in die volgende twee afdelings bespreek.

3.3 NAVORSINGSONTWERP

Die navorsingsontwerp van 'n studie kan beskryf word as 'n plan van voorneme van hoe die navorser beplan om die navorsingstudie uit te voer (Durrheim, 2006). Babbie en Mouton (2001) beskryf twee aspekte van die navorsingsontwerp, naamlik dat daar eerstens gespesifiseer moet word wat die navorser wil ondersoek en tweedens die beste wyse waarvolgens die ondersoek uitgevoer kan word. Dit gebruik dus die voorgename eindproduk as riglyn van hoe die navorsingstudie aangepak moet word (Mouton, 2001) en koppel die navorsingsvraag aan die metodes van ondersoek (Babbie & Mouton, 2001; Durrheim, 2006; Henning, 2004; Mouton, 2001). Die tipe navorsingsvraag bepaal dus die ontwerp, en daarmee die proses van ondersoek en dataprocessering wat uiteindelik gevolg gaan word.

Die tipe navorsingsontwerp kan in terme van vier dimensies beskryf word (Babbie & Mouton, 2001). Binne die eerste dimensie moet daar onderskeid getref word tussen empiriese en nie-empiriese navorsing. Empiriese studies hou verband met die ware wêreld en ondersoek 'objekte' binne hierdie wêreld. Nie-empiriese studies, hier teenoor, hou verband met die studie van entiteite, byvoorbeeld die studie van die betekenis van wetenskaplike konsepte of vrae oor teenstrydige teorieë (Babbie & Mouton, 2001). Die doel van hierdie studie is om insig te verwerf in graad 12 - leerders se persepsies oor hoe hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed word. Aangesien die fokus van die ondersoek op mense se ervarings in die regte wêreld is, word dit as 'n empiriese studie geklassifiseer.

Die tweede dimensie van die navorsingsontwerp lê by die onderskeid tussen primêre en sekondêre data. Primêre data verwys na nuwe data wat deur die ondersoeker ingevorder word, teenoor sekondêre data wat reeds bestaan het voor die aanvang van die studie. 'n Studie waarin die navorser self data insamel, maak dus gebruik van 'n primêre data-ontwerp (Babbie & Mouton, 2001). In hierdie studie is die data-insameling deur die navorser self gedoen en is daar dus van primêre databronne gebruik gemaak.

Derdens kan 'n navorsingsontwerp geklassifiseer word in terme van die tipe databron wat gebruik word. Data kan as numeries (getalle, statistiek en psigologiese of fisiologiese toetsresultate) of tekstueel (dokumente, gesprekke of onderhoude) beskryf word (Babbie & Mouton, 2001). Aangesien die data in hierdie studie deur middel van fokusgroep-onderhoude, lewenslyne, vraelyste en refleksies van die navorser ingevorder is, kan hierdie studie as tekstueel beskryf word.

Studies verskil laastens ten opsigte van die mate van kontrole en struktuur ingebou in die studies. Kwalitatiewe en deelnemende studies plaas 'n klem op verhouding, vertroue en deelname as maatstaf en op 'n minder gestruktureerde wyse om vir foute te kontroleer (Babbie & Mouton, 2001). Aangesien hierdie 'n kwalitatiewe studie is, word 'n minder gestruktureerde ontwerp met minder kontrole gebruik. Wanneer daar na die bogenoemde vier dimensies verwys word, kan hierdie studie ter samevatting beskryf word as 'n empiriese, primêre en tekstuele studie met 'n lae mate van struktuur en kontrole.

Volgens Durrheim (2006) moet die navorser in die ontwikkeling van die navorsingsontwerp verdere besluite aangaande vier aspekte neem, naamlik die doel van die navorsing, die teoretiese paradigma waarin die ondersoek gegrond is, die konteks waarbinne die navorsing uitgevoer word en die tegnieke wat gebruik word om die data in te samel en te analiseer. Dit is noodsaaklik dat hierdie vier aspekte logies in mekaar pas om ontwerp-samehang te verseker. Ontwerp-samehang beteken dat die doel van die studie en die navorsingstegnieke binne die navorsingsraamwerk pas wat deur die spesifieke paradigma verskaf word

(Durrheim, 2006). Soos reeds genoem is die doel van hierdie studie om te ondersoek hoe graad 12-leerders sin maak van die invloede binne hulle konteks wanneer hulle hul aanvanklike beroepskeuse maak. 'n Interpretatiewe/konstruktivistiese paradigma is dus gebruik met fokusgroep-onderhoude as primêre metode van data-insameling binne 'n kwalitatiewe metodologie.

3.4 NAVORSINGSMETODOLOGIE

3.4.1 Inleiding

Metodologie verwys na hoe ons by kennis uitkom (Henning et al., 2004; Terre Blanche & Durrheim, 2006) en is meer prakties van aard (Henning et al., 2004) – ons kan by kennis uitkom deur 'n spesifieke wyse van ondersoek. Metodologie het daarom te doen met 'n spesifieke, samehangende groep metodes waardeur ons poog om die fenomeen wat ondersoek word te leer ken en verstaan. Hierdie metodes vul mekaar aan om die data en bevindinge te lewer wat die navorsingsvraag beantwoord en pas dus by die doel van die navorsingstudie. Die metode van data-analise hou ook direk verband met die res van die navorsingsmetodes, aangesien alles binne die navorsingsontwerp ingebed is. Soos in afdeling 3.3 genoem maak dit vanuit die navorsingsontwerp sin om in hierdie studie van 'n kwalitatiewe metodologie gebruik te maak.

Die gebruik van kwalitatiewe metodologieë hou verskeie implikasies vir steekproefneming, data-insameling en -analise in. Kwalitatiewe navorsing is naturalisties, holisties en induktief en ondersoek nie net *wat* gebeur nie, maar ook *hoe* dit gebeur en veral *waarom* dit gebeur (Durrheim, 2006). Binne hierdie paradigma wil navorsers 'n beter verstaan van hul wêreld verkry, ook om 'n mate van sosiale verandering teweeg te bring (Henning et al., 2004). Babbie en Mouton (2001) beskryf studies wat die kwalitatiewe benadering volg as beskrywend en begrypend (Verstehen) eerder as verklarend, van menslike gedrag.

Kwalitatiewe navorsing word deur die volgende gekenmerk (Babbie & Mouton, 2001; Durrheim, 2006; Henning et al., 2004; Merriam, 1998):

- Die primêre doel van kwalitatiewe navorsing is 'n in-diepte ondersoek en die soeke na verstaan. Hierdie in-diepte ondersoek laat navorsers toe om die gedrag of houdings van deelnemers in besonderhede te beskryf en dan hierdie gedrag of houdings binne die konteks van die deelnemer te probeer verstaan. Kwalitatiewe studies maak gebruik van ryk beskrywings van die konteks, die deelnemers betrokke en die fenomeen wat ondersoek word.
- Kwalitatiewe navorsing vind binne die natuurlike kontekste van individue plaas aangesien die navorser vanuit die uitgangspunt werk dat realiteit deur individue gekonstrueer word tydens hul interaksie met die wêreld om hulle.
- Kwalitatiewe navorsing fokus op die proses, eerder as die uitkoms. Die plasing van kwalitatiewe navorsing binne die natuurlike omgewing, maak dit ideaal om prosesse wat oor tyd heen binne hierdie kontekste plaasvind, te observeer en te verstaan.
- Kwalitatiewe navorsers vorder data in die vorm van gesproke of geskrewe teks in, of deur observasies wat in teksvorm aangeteken word en analiseer hierdie data deur temas te identifiseer en te kategoriseer.
- Binne die kwalitatiewe metodologie word klem gelê op die persepsies wat die individu oor die wêreld om hom/haar het. Die gedrag of houding wat bestudeer word, word dus uit die deelnemer se oogpunt beskou en verstaan.
- Kwalitatiewe navorsing is holisties van aard en voer aan dat gebeure net teen die agtergrond van die hele konteks verstaan kan word.
- Kwalitatiewe navorsing het 'n induktiewe benadering. Studies wat in hierdie benadering gegrond is, gebruik die observasies en dit wat die navorser verstaan uit die konteks om konsepte, hipoteses of teorieë te vorm, eerder as om bestaande hipoteses te toets.

- Kwalitatiewe navorsing behels gewoonlik veldwerk, waarin die navorser direk na die deelnemers en konteks gaan om inligting in te samel oor gedrag en houdings binne die natuurlike omgewing.
- Wat die rol van die navorser betref, is die kwalitatiewe navorser die primêre instrument in die proses van data-insameling: beide observeerder en interpreteerder. Om in-diepte beskrywings van deelnemers se persepsies te kan maak, is dit noodsaaklik vir die kwalitatiewe navorser om naby die deelnemers te kom.

In kort, is die kwalitatiewe metodologie een met 'n geheel-konteks benadering tot natuurlike omgewings met die doel om ryk beskrywings te maak, te interpreteer en te verstaan. Die navorsingstrategie is induktief van aard en binne konteks gegrond, terwyl die navorser 'n intersubjektiewe rol in die data-insameling speel. Die bevindinge van kwalitatiewe studies is holisties en omvattend (Babbie & Mouton, 2001).

3.4.2 Seleksie van Deelnemers

Die seleksie van deelnemers uit die groter populasie behels besluite oor watter mense, omgewings, gedrag of gebeurtenisse observeer moet word en word sterk beïnvloed deur die eenheid van analise (Durrheim, 2006). Aangesien die doel van studies binne die interpretatiewe paradigma is om gedetailleerde, ryk beskrywings van fenomene te verkry, in plaas daarvan om wye veralgemenings te maak, word ondersoeke gewoonlik tot klein steekproewe beperk.

Die navorser het met die seleksie van deelnemers van doelgerigte steekproeftrekking gebruik gemaak. Doelgerigte steekproeftrekking behels die seleksie van deelnemers vir teoretiese redes (Durrheim, 2006). Die seleksiekriteria bepaal die mate waarin die deelnemers vir die spesifieke studie geskik is (Vaughn, Schumm en Sinagub, 1996). Patton (2002) beskryf dat die logika en mag van doelgerigte steekproeftrekking daarin lê dat deelnemers wat ryk is aan inligting gekies kan word vir 'n in-diepte ondersoek. Hierdie

deelnemers verskaf inligting wat sentraal tot die doel van die studie is, wat lei na 'n in-diepte verstaan, in stede van empiriese veralgemenings.

Vaughn et al. (1996) voer aan daar verskeie keuses in terme van steekproefneming, en spesifiek met betrekking tot fokusgroepe, gemaak moet word en dat hierdie keuses die uitkoms van die studie kan beïnvloed. Eerstens vereis steekproefneming vir fokusgroep-onderhoude die stel van grense om die eienskappe van die deelnemers te definieer. Daar moet besluit word oor die aantal deelnemers en die subgroepe van deelnemers wat benodig sal word om die navorsingsvraag aan te spreek. Die navorser moet grense stel ten opsigte van die geloofwaardigheid van die inligting wat deur deelnemers weergegee word en moet laastens kyk na hoe die groep veralgemening, alhoewel nie die doel nie, kan verryk. Tweedens moet geslag, ouderdom en die teenwoordigheid van kenners en vreemdelinge met die samestelling van groepe in ag geneem word. Hierdie kenmerke het 'n invloed op die interaksie tussen die groepslede. 'n Laaste faktor wat in ag geneem moet word, is die prosedure waarmee deelnemers gekies word. Hierdie prosedure behoort spesifieke vrae te bevat wat inligting oor deelnemers insamel om sodoende te onderskei watter lede geskik is vir die studie. Lederman (1990, in Vaughn et al., 1996) verwys na twee belangrike faktore wat ingesluit moet word by die selekteringsprosedure, naamlik die opstel van omskrywende kriteria en die waarskynlikheid dat deelnemers vrylik aan die studie sal deelneem.

'n Ander aspek waarop daar in steekproefneming gelet moet word, is heterogeniteit. Volgens Patton (2002) is die doel van die maksimalisering van heterogeniteit om temas oor 'n groot mate van variasie te kan identifiseer en beskryf. Met heterogene steekproewe is dit moontlik om die uniekheid van elke groep deelnemers, sowel as die gemeenskaplike temas wat oor groepe bestaan, te beskryf. Met die selektering van klein steekproewe, met groot verskeidenheid, verskaf die data-insameling en analise twee tipes bevindings: ryk, gedetailleerde beskrywings van elke geval, wat bruikbaar is vir die dokumentering van uniekheid, en belangrike gedeelde patrone wat oor gevalle heen voorkom en beduidend is

omdat dit uit heterogeniteit te voorskyn gekom het. Beide hierdie bevindinge is belangrik binne 'n kwalitatiewe ondersoek (Patton, 2002).

Na aanleiding van hierdie argument oor die waarde van heterogeniteit in steekproefneming, het die navorser besluit om die diversiteit van die data wat ingesamel word deur doelbewuste steekproewe te maksimaliseer. Homogeniteit is slegs behou in soverre alle leerders in graad 12 is en deur skoolhoofde of onderwysers geïdentifiseer is as onseker oor hul aanvanklike beroepskeuse. Die navorser het besluit om deelnemers wat as onseker oor hulle aanvanklike beroepskeuse geïdentifiseer is vir die studie te gebruik aangesien sy van mening is dat sulke leerders by die proses van data-inname kon baat vind. Die navorsingstudie het dus die potensiaal gehad om reeds op die vlak van data-inname 'n verskil te maak deur deelnemers se idees oor beroepskeuse te verbreed. Die heterogeniteit binne hierdie studie is in terme van die skole sowel as die leerders betrokke, verhoog. Ter beantwoording van die doelstelling van hierdie studie is al nege skole in die betrokke omgewing genader vir deelname aan die navorsingsproses. Die skole verskil in sosio-ekonomiese status en hulle taal van onderrig en leer (ToL). Skoolhoofde of onderwysers van elkeen van die skole is gevra om leerders uit te nooi om aan die navorsingstudie deel te neem. Uit die nege skole wat vir data-insameling genader is, het sewe skole ingestem om aan die studie deel te neem. Twee skole het nooit op die deelnemers se navraag reageer nie. Afsprake vir die voer van die fokusgroep-onderhoude is onmiddellik by vyf van die skole, wat ingestem het gereël, terwyl twee skole gevra het dat die navorser na die September-skoolvakansie terugkeer aangesien leerders in hierdie skole reeds met hersiening en eksamen besig was. Met die navorser se terugkeer na hierdie skole om afsprake vas te maak het die skole aangedui dat hulle uit die studie wil onttrek aangesien die leerders se finale eksamens binnekort sou plaasvind. Die noodsaaklikheid van vrywillige deelname is beklemtoon en die volgende seleksiekriteria is gestel:

- Leerders moet in graad 12 wees, aangesien hulle op die punt staan om die skool te verlaat en dus 'n aanvanklike keuse aangaande beroeps- of studierigting moet maak.

- In die samestelling van die groepe, is skoolhoofde of onderwysers gevra om groepe so te kies dat lede verskil ten opsigte van geslag (in dubbelgeslagskole), taal (in dubbelmedium skole), etniese of kulturele oorsprong en herkoms.
- Laastens is die skoolhoofde of onderwysers gevra om leerders uit te nooi wat nog nie sekerheid oor hul aanvanklike beroepskeuse het nie. Die rede hiervoor was dat sulke leerders grootliks baat by die proses van data-insameling kan vind en die studie reeds op die vlak van data-insameling 'n bydrae tot leerders se loopbaanontwikkeling kan lewer.

In Tabel 3.1 word die demografiese inligting van die deelnemers uiteengesit ten einde die diversiteit van die fokusgroepe aan te toon. Deelnemers wie se ouderdomme op die inwilligingsvorms uitgelaat was, se ouderdomme is op die tabel as “onbekend” aangedui. Die afkorting ToL verwys na die deelnemers se Taal van Onderrig en Leer. Deelnemers het met die doel om vertroulikheid te verseker pseudoname gekies.

Tabel 3.1 Demografiese Inligting van Deelnemers

	Pseudonaam	Geslag	Ouderdom	Huistaal	ToL	Etnisiteit
Skool 1	Chrisie	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Wit
	Dewie	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Wit
	David Martin	Manlik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Zoey	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Lizanne	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Wit
	Jean-Lynn	Vroulik	19	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
Skool 2	Monique	Vroulik	19	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Oupoot	Manlik	17	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Ronbin	Manlik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Moena Mooies	Vroulik	17	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Shorty	Vroulik	17	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Matriesa	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Moena Lelik	Vroulik	17	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Sexy Legs	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Stacy	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
Skool 3	Lella	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Stormy	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Ashley	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Plum	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Tiffe	Manlik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Oom Loek	Manlik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin

Skool 4	Tasha	Vroulik	18	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Boston	Manlik	20	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Jebo	Manlik	19	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Impie	Manlik	Onbekend	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Awa	Manlik	Onbekend	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
	Mr Wang	Manlik	Onbekend	Afrikaans	Afrikaans	Bruin
Skool 5	Nelly	vroulik	21	Xhosa	Engels	Swart
	Angel	vroulik	18	Xhosa	Engels	Swart
	Nadia	vroulik	22	Xhosa	Engels	Swart
	Cynthia	vroulik	19	Sotho	Engels	Swart
	Inam	vroulik	18	Xhosa	Engels	Swart
	Max	manlik	20	Xhosa	Engels	Swart
	Data	manlik	19	Xhosa	Engels	Swart
	Zjhang	manlik	20	Xhosa	Engels	Swart
	Potso	manlik	21	Xhosa	Engels	Swart
	Lee	manlik	21	Xhosa	Engels	Swart
	Stooye	manlik	17	Xhosa	Engels	Swart

Al vyf skole is binne die Wes-Kaapprovinsie geleë en val onder dieselfde Onderwysbestuur en Ontwikkelingsentrum (OBOS). Die besonderhede van die skole word in tabel 3.2 uiteengesit, waarna die kontekste van die onderskeie skole bespreek word.

Tabel 3.2 Uiteensetting van skole se besonderhede

Skool	Aantal deelnemers	ToL	Geslag	Sosio-ekonomiese Omgewing
1	6	Afrikaans	Dubbel	Medium tot hoog
2	9	Afrikaans	Dubbel	Laag
3	8	Afrikaans	Dubbel	Laag
4	6	Afrikaans	Dubbel	Laag
5	11	Engels	Dubbel	Laag

Skool 1 is binne die dorpsgebied van 'n gemeenskap met 'n gemiddelde tot hoë sosio-ekonomiese status geleë. Die taalmedium is Afrikaans, wat hoofsaaklik wit en bruin leerders akkommodeer. Die hoofsaaklik bruin gemeenskap waarin Skool 2 geleë is, is 'n paar kilometer buite die dorp en het 'n lae sosio-ekonomiese status. Die skool bedien kinders van nabygeleë plase, asook leerders wat in die area self woonagtig is. Skool 3 is ook binne 'n bruin woongebied, op die grens van die dorp, geleë. Hierdie woongebied het, soos die een waar skool 2 geleë is, ook lae sosio-ekonomiese status. Die skool se taal van onderrig en leer is Afrikaans en die skool bedien hoofsaaklik bruin leerders uit hierdie gemeenskap. Die woongebied waarin skool 4 geleë is, is 'n klein plattelandse gemeenskap, wat effens

afgesonder is van die res van die groter area waar data ingesamel is. Alhoewel daar nie slegs bruin individue in hierdie gemeenskap bly nie en die sosio-ekonomiese status van die inwoners wissel, is die skoolgemeenskap hoofsaaklik bruin leerders met 'n lae sosio-ekonomiese status. In die laaste plek verskil skool 5 in 'n paar opsigte van die res van die skole in hierdie navorsingstudie, Skool 5 is binne 'n swart woongebied geleë. Die leerders van hierdie skool is Xhosa-sprekend en word in Xhosa en Engels onderrig. Hierdie gemeenskap se sosio-ekonomiese status is baie laag.

Uit hierdie bondige beskrywing is dit duidelik dat die skole wat vir hierdie navorsingstudie gebruik is van mekaar verskil ten opsigte van taal, sosio-ekonomiese status en kultuur of etnisiteit. Die skole wat onttrek het sou egter die data versterk het aangesien drie van die vier skole in meer welvarende gemeenskappe geleë is. Hierdie klein kwalitatiewe studie gee daarom reeds 'n aanduiding van die diversiteit wat daar binne die Suid-Afrikaanse konteks voorkom.

3.4.3 Data-insameling

Tydens die data-insameling van hierdie studie is daar van verskeie kwalitatiewe metodes gebruik gemaak. Deur gebruik te maak van 'n kombinasie van onderhoude, observasies en dokument-analise, is die navorser in staat om verskillende databronne te gebruik om bevindinge na te gaan vir geldigheid. Elke metode het sterk- en swakpunte en wanneer 'n kombinasie van metodes gebruik word, kan die sterkpunte van een metode opmaak vir die swakpunte in 'n ander. Deur hierdie proses van triangulering, word die betroubaarheid van die studie versterk (Patton, 2002). In hierdie studie is daar van fokusgroeponderhoude, lewenslyne, vraelyste en observasies gebruik gemaak om data in te samel.

3.4.3.1 Fokusgroeponderhoude

Fokusgroeponderhoude word beskryf as 'n informele bespreking tussen geselekteerde individue oor 'n spesifieke onderwerp. Die groep bestaan gewoonlik uit ses tot twaalf deelnemers wie se persepsies, gevoelens, houdings en idees oor 'n sekere onderwerp

ondersoek word. Hierdie groep word saamgestel volgens seleksiekriteria wat die studie ondersteun. 'n Fasiliteerder skep die geleentheid vir die bespreking deur voorbereide vrae te stel en lede aan te moedig om aan die groepbesprekings deel te neem (Beck, Rombetta & Share, 1986 in Vaughn et al., 1996; Greenbaum, 2000; Kelly, 2006; Wilkinson, 2003).

Volgens Vaughn et al. (1996) is fokusgroeponderhoude oorspronklik gebruik om te probeer vasstel waarom mense optree, dink en voel soos wat hulle wel doen. Dit word nou al hoe meer in opvoedkunde en sielkunde gebruik om te probeer vasstel watter betekenisgewing individue aan die wêreld om hulle toeken en is dus verenigbaar met die sleutelaannames van kwalitatiewe navorsing (Brotherson, 1994, in Vaughn et al., 1996). Eerstens is dit binne die interpretatiewe paradigma bekend dat daar nie net een realiteit is nie, maar dat individue betekenis uit hulle konteks konstrueer en op hierdie wyse hulle eie realiteit skep. Binne die groepsonderhoud word dit juis aangemoedig dat elkeen in so 'n mate deelneem dat idees, houdings en gevoelens vanuit hierdie diverse realiteite gehoor word. Tweedens erken die kwalitatiewe metodologieë die waarde van die invloed van die navorser-deelnemer verhouding in data-insameling. In die fokusgroeponderhoud bring die interaksie tussen die fasiliteerder en die deelnemers, asook die interaksie tussen die deelnemers mee dat daar diepte by die kennis wat opgedoen word, gevoeg word. Derdens aanvaar kwalitatiewe metodologieë dat waarheid deur perspektief beïnvloed word. Die doel van die fokusgroeponderhoud is daarom nie om na die algemene populasie te veralgemeen nie, maar om in-diepte kennis van die sieninge, oortuigings en ervarings van 'n klein groepie deelnemers binne 'n bepaalde konteks te verkry (Vaughn et al., 1996).

Die gebruik van fokusgroeponderhoude hou verskeie voordele in. 'n Belangrike voordeel is dat die groepbespreking 'n groter mate van deelname stimuleer en deelnemers die geleentheid bied om op 'n meer anonieme wyse hulle menings te gee (Vaughn et al., 1996). Dit is ook tyd- en koste-effektief (Greenbaum, 2001). Die fokusgroep skep die geleentheid vir betekenis om tussen deelnemers, eerder as net individueel, ontwikkel te word. Die navorser verkry dan dikwels inligting wat nie gewoonlik beskikbaar sou wees nie (Babbie & Mouton,

2001). Die resultaat van hierdie groepsdinamika is 'n ryker inhoud van data (Greenbaum, 2000). Aangesien daar by fokusgroep-onderhoude van persoonlike interaksie gebruik gemaak word, is dit verder moontlik om op verbale sowel as nie-verbale boodskappe van deelnemers te reageer. Op hierdie wyse kan intensionele en nie-intensionele data van groepslede verkry en interpreteer word (Greenbaum, 2000). Laastens het die navorser die geleentheid om by aanvanklike sessies te leer en so die kwaliteit van die uitkomst in volgende sessies te verbeter. In hierdie studie is gebruik gemaak van semi-gestruktureerde fokusgroepe wat na aanleiding van 'n vooraf-opgestelde onderhoudskedule (Bylaag D) met oop vrae gevoer is.

3.4.3.2 Lewenslyne

Aan die einde van die fokusgroep-onderhoude is deelnemers gevra om elkeen 'n lewenslyn te voltooi waarop hulle moes aandui watter betekenisvolle gebeure en/of mense oor die verloop van hulle lewens die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed het. Deelnemers het die keuse gehad van hoe hulle tydperke op die lewenslyn sou aandui. Die navorser het voorgestel dat die betekenisvolle beïnvloeding oor jaartalle, ouderdomme of skoolfases aangedui kan word, afhangende watter indeling vir die betrokke deelnemer sin maak of meer betekenis inhou. Sommige deelnemers het die betekenisvolle invloede ook as positief of negatief aangedui. Fritz en Beekman (2007) voer aan dat die opstel van 'n lewenslyn die geleentheid vir 'n outobiografiese refleksie verskaf. Dit gee die kliënt die geleentheid om temas en patrone wat reeds in die hoofstukke van sy/haar lewenstorie voorgekom het, te identifiseer, uit te pak en beter te verstaan sodat dit as fondasie vir die kliënt se toekomstige (beroeps-) lewenstorie kan dien. Die optrek van die deelnemers se lewenslyne het 'n belangrike bydrae tot die triangulering van die studie en die rykheid van die data gelew, deurdat meer inligting oor die prosesinvloed van die sisteemsteoretiese benadering, naamlik verandering oor tyd (soos in 2.1.6 bespreek), vir elke deelnemer verskaf is.

3.4.3.3 *My Systems of Career Influence (MSCI)-Vraelyste*

Om die heterogeniteit van die data verder uit te brei, is daar besluit om deelnemers te vra om die My Systems of Career Influences vraelys (MSCI) in te vul. Hierdie vraelys is ontwikkel deur McMahon, Patton en Watson (2006) as 'n bydrae tot die konstruktivistiese loopbaanteorie, en meer spesifiek die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling, wat in afdeling 2.1.6 bespreek is. Die MSCI is 'n reflektiewe proses waarin leerders aangemoedig word om die sistemiese beïnvloeding op hulle loopbane te verken en op hierdie wyse hulle loopbaanstories te vertel (McMahon, Patton & Watson, 2006; McMahon & Watson, 2008). Die vraelys maak voorsiening vir 'n interaktiewe proses waarin die elemente van die sisteme van invloed geïdentifiseer kan word, betekenis daaruit gekonstrueer kan word en leer rondom hierdie invloede kan plaasvind (McMahon, Patton & Watson, 2006; McMahon & Watson, 2008). Die MSCI lei leerders deur 'n stap-vir-stap proses waarin hulle die sameloop van beïnvloedings visueel kan voorstel, op kan uitbrei en reflekteer. Die doel van die proses is om leerders aan te moedig om 'n individuele Sisteemsteoretiese Raamwerk op te stel (McMahon & Watson, 2008). Met navorsing tydens die ontwikkeling van die MSCI is gevind dat wanneer leerders voor die invul van die MSCI blootgestel word aan sistemiese denkwyses en die konsep van lewenslange loopbaanontwikkeling, dit die leerervaring van die MSCI maksimaliseer (McMahon, Patton & Watson, 2006). Daar is om hierdie rede besluit om die vraelyste na die onderhoud, en opstel van die lewenslyne aan leerders te gee. Die deelnemers is eers kans gegee om die eerste afdeling van die MSCI elkeen op hulle eie in te vul, waarna die res van die vraelys in groepsverband voltooi is. Elkeen van die verskillende Sisteme van Beïnvloeding is afsonderlik aan die groep verduidelik, vrae is in die groep bespreek en elke deelnemer is die geleentheid gegee om elkeen van die bladsye van die MSCI in te vul. Die laaste afdeling van die vraelys het deelnemers weer op hulle eie ingevul.

Die eerste afdeling van die MSCI behels sewe vrae wat die deelnemer toelaat om te reflekteer op sy/haar huidige loopbaansituasie. Dit fokus spesifiek op vorige

loopbaankeuses, die strategieë wat gebruik is om vorige keuses te maak en die mense of gebeure wat tydens hierdie prosesse betrokke was. In die volgende afdeling van die vraelys word die deelnemer gefasiliteer om oor die verskillende invloede wat sy/haar beroepskeuse affekteer, na te dink. Eerstens word daar gekyk na persoonlike invloede, soos persoonlikheid, belangstelling, ouderdom, oortuigings en gesondheid; tweedens word die leerder gelei om na te dink oor hoe die invloed van mense op hom/haar; derdens word die invloede van die samelewing en die omgewing, soos die koste van verdere studies, en werkseleenthede, ondersoek; en laastens word die leerder bewus gemaak van die invloede van sy/haar verlede, hede en toekoms. Die deelnemer word die geleentheid gegee om by elke sub-afdeling deur die voorbeelde van die betrokke sisteem van invloede te lees, daarvoor na te dink en dan dié wat vir op hom/haar betrekking het, aan te dui. Daar word ook aan die deelnemer die geleentheid gegee om voorbeelde van sy/haar eie by elke sisteem te voeg. Na elke sisteem van invloed ondersoek is, moet die deelnemer sy unieke Sisteem van Invloede opstel, deur die verskillende geïdentifiseerde faktore wat sy/haar beroepskeuse beïnvloed in 'n sirkeldiagram voor te stel. Deur middel van hierdie tekening, kan die deelnemer dan sien watter invloede vir hom/haar belangriker is, in hoe 'n mate dit sy/haar beroepskeuse help bepaal en ook hoe hierdie verskillende invloede op mekaar 'n invloed het. Na afloop van hierdie proses van ontdekking, word die vraelys afgesluit met 'n reeks vrae wat die deelnemer deur 'n proses neem om oor sy/haar eie Sisteem van Loopbaaninvloede te reflekteer (McMahon, & Watson, 2008).

3.4.3.4 Observasies en Refleksie van die Navorser

Tydens die gesprekke van die fokusgroep-onderhoude, sowel as die interaksie met die deelnemers met die invul van die MSCI-vraelyste en lewenslyne, is waarnemings van deelnemers se verbale, sowel as nie-verbale gedrag gemaak. Hierdie waarnemings is in die vorm van refleksies deur die navorser aangeteken en dien as 'n verdere bydrae tot die verryking van die data. Patton (2002) is van mening dat die verhouding tussen die navorser en deelnemers daarvoor toelaat dat die fyner nuanses van interaksie en nie-verbale gedrag

raakgesien kan word. Hierdie nie-verbale gedrag en observasies verskaf 'n dieper verstaan van die konteks waarbinne die navorsingstudie uitgevoer is.

3.4.4 Prosedure

Toestemming vir die veldwerk van die navorsingstudie is van die Wes-Kaapse Onderwysdepartement verkry (Bylae A en B). Afsprake is met die onderskeie skoolhoofde gemaak om die navorsingstudie te bespreek en reëlins ten opsigte van die onderhoude te tref. Met uitsondering van skool vyf is die fokusgroeponderhoude in skooltyd by die betrokke skole gehou. Die deelnemers in skool vyf het op 'n Saterdagoggend in 'n gemeenskapsaal bymekaar gekom om aan die studie deel te neem. Die proses is begin deur die deelnemers geleentheid te gee om pseudoname te kies en op plakkers aan te bring. Die navorsingstudie, sowel as die -proses is aan die deelnemers verduidelik en deelnemers is die geleentheid gegee om vrae te vra. Die deelnemers is, na alle onsekerhede uit die weg geruim is, gevra om 'n toestemmingsbrief (Bylaag C) te teken. Die fokusgroeponderhoud is dan gevoer, waarna die deelnemers eers 'n lewenslyn voltooi het en dan elkeen die MSCI-vraelys ingevul het.

3.4.5 Data-analise

Wanneer die stadium van data-invordering verby is, is die doel van data-analise om inligting om te sit na 'n antwoord op die oorspronklike navorsingsvrae (Durrheim, 2006). Idees oor die analise en interpretasie van die data vorm egter reeds tydens die proses van data-invordering (Patton, 2002). Om aan te sluit by 'n samehangende ontwerp, moet die metode van data-analise by die tipe data, die doel van die navorsing en die navorsingsparadigma pas (Durrheim, 2006). Binne hierdie studie is daar besluit om van *inhoudsanalise*, soos uiteengesit in Henning et al. (2004) gebruik te maak.

Binne hierdie wyse van omgaan met die data, begin die navorser deur die teks te lees om sodoende met die data vertrouwd te raak. Hierdie aanvanklike proses is noodsaaklik, aangesien daar deur 'n induktiewe proses van *oop kodering* kodes gekies word soos die

navorser die teks verstaan. Hierdie studie se data bestaan uit getranskriebeerde onderhoude, die lewenslyne wat deur die deelnemers opgetrek is, die ingevulde MSCI-vraelyste en die refleksies wat deur die navorser bygehou is. Die navorser het deur al die data gelees om 'n globale indruk van die inhoud daarvan te verkry.

Nadat die navorser vertrouwd geraak het met die teks, is die data weer gelees om *eenhede van betekenis* te identifiseer. Hierdie eenhede van betekenis is op sin- en/of frase-vlak geïdentifiseer en met 'n etiket gemerk. Henning et al. (2004) lê klem op die feit dat die etiket wat aan die eenheid van betekenis gekoppel word, selde tot een woord beperk kan word, maar self 'n baie spesifieke betekenis moet dra. Soos daar met die teks voortgegaan is, was dit belangrik om nie kodes te veel te herhaal nie, sodat ryker vorme van betekenis verkry kan word. Die betekenis van sekere sinne of frases het eers met latere verkenning van die data duideliker geword, waarna kodering kon plaasvind.

Wanneer die data verken is en eenhede van betekenis deur middel van kodes geïdentifiseer is, kan daar voortgegaan word om hierdie kodes te kategoriseer (Henning et al., 2004). Die benaming van kategorieë was weereens induktief, deurdat die data gebruik is om name vir die verskillende kategorieë af te lei. Soos die kategorieë opgestel is, het die temas wat in die bespreking van die ondersoek gebruik sal word, reeds duidelik geword.

Nadat al die data na kodes en kategorieë afgebreek is (datareduksie), het die navorser die noodsaaklike taak om die geheel raak te sien. Hierdie integrasieproses van die samehangende geheel staan as *datakonsolidasie* bekend. Henning et al. (2004) stel vrae voor wat tydens hierdie proses afgevra moet word:

- Wat is die verhouding in betekenis tussen al die kategorieë?
- Wat word gesamentlik deur die kategorieë gesê?
- Wat sê die kategorieë oor mekaar?

- Hoe beantwoord hierdie kategorieë die navorsingsvraag?
- Hoe stem hierdie kategorieë ooreen met wat reeds bekend is oor die onderwerp wat nagevors word?
- Wat is tydens/deur die analise na vore gebring?
- Wat lê in die agtergrond?
- Watter addisionele data-insameling en/of -analise moet nog uitgevoer word?

Die navorser het met die beantwoording van hierdie vrae probeer om 'n geheel-verstaan van die data te verkry, in die poging om die navorsingsvraag te beantwoord. Volgens Henning et al. (2004) kan die navorser die temas verkry uit hierdie proses van data-analise gebruik vir die argumente in die bespreking om die bepaalde onderwerp, mits daar met die beantwoording van hierdie vrae aangevoer kan word dat die temas 'n redelike gedeelte van die nagevorsde realiteit verteenwoordig. Die proses van afbreek van data en die opbou van 'n nuwe geheel is dan voltooi. Tydens die deduktiewe fase van die proses van data-analise, het die navorser daarin geslaag om die temas wat uit die data verkry is, binne die raamwerk van die STR te plaas.

3.4.6 Data-verifikasie

Objektiwiteit binne kwalitatiewe navorsing word anders benader as binne die meer tradisionele kwantitatiewe studies (Babbie & Mouton, 2001; Patton, 2002). Geloofwaardigheid (*trustworthiness*) word as die sleutelkenmerk van goeie kwalitatiewe navorsing gesien (Lincoln & Guba, 1985, in Babbie & Mouton, 2001) aangesien dit die mate waarop toepaslike gevolgtrekkings van data getrek word, aanspreek (Van der Riet & Durrheim, 2006).

'n Proses wat die geloofwaardigheid van hierdie navorsingstudie verhoog het, was triangulering. Triangulering behels die versameling van data op verskeie maniere en vanaf

diverse bronne. Die logika van triangulering is gebaseer op die veronderstelling dat geen enkele metode die probleem van mededingende verduidelikings kan oplos nie. Dit dra by tot die navorser se verstaan van die fenomeen wat ondersoek word deur dit van verskillende kante te nader (Terre Blanche & Durrheim, 2006). Babbie en Mouton (2001) voer aan dat triangulering die beste manier is om die verskeidenheid en diverse konstruksies van realiteit wat binne die konteks van die studie voorkom, na vore te bring. In hierdie studie het die insameling van data oor drie databronne, naamlik fokusgroeponderhoude, die optrek van deelnemers se lewenslyne en die invul van die MSCI- vraelyste, bygedra tot die proses van triangulering, en dus die geloofwaardigheid van die studie. Alhoewel die fokusgroeponderhoude die hoofbron van data was, is die data van die ander bronne gebruik om bevindinge te bevestig of selfs te verryk. Nog 'n manier hoe geloofwaardigheid verhoog is, was deur van bandopnames van die onderhoude gebruik te maak. Vervolgens kon die navorser weer terugverwys na dit wat tydens die onderhoude gesê is.

3.5 DIE ROL VAN DIE NAVORSER

Binne die interpretatiewe, kwalitatiewe paradigma speel die navorser 'n sentrale rol in die navorsing. Die navorser moet aktief deel raak van die deelnemer se wêreld om sodoende die gedrag en houdings wat ondersoek word binne die konteks van die deelnemer te verstaan (Babbie & Mouton, 2001; Durrheim, 2006; Smith & Osborn, 2003). Die kwalitatiewe navorser is die primêre instrument van data-insameling en -analise en is daarom in die posisie om betekenisvolle inligting in te samel en te produseer (Merriam, 1998).

Die navorser kan egter ook met sy of haar unieke samestelling van karaktereienskappe, vaardighede en vooroordele die invordering en analise van data beperk. Merriam (1998) stel voor dat hierdie vaardighede en eienskappe van die navorser geassesseer moet word. Eerstens moet daar gekyk word na die navorser se kapasiteit vir teenstrydigheid, haar vermoë vir aanpasbaarheid en om sonder vaste strukture te werk. Die navorser moet tweedens sensitief en intuïtief wees vir die konteks, die deelnemers en die data wat ingesamel word. Hierdie sensitiwiteit geld ook vir tydsbesef en om te weet wanneer genoeg

inligting ingewin is, asook sensitiwiteit vir die data en die lees en interpretasie daarvan. Laastens is dit belangrik dat die navorser 'n sensitiwiteit moet hê ten opsigte van hoedanig haar eie konstruksies van realiteit na die studie gebring word en die data-inname, analise en interpretasie beïnvloed. Die derde eienskap waaroor 'n kwalitatiewe navorser moet beskik, is goeie kommunikasievaardighede. Die navorser moet 'n empatiese verhouding met die deelnemers kan bou, goeie vrae kan vra, intensief kan luister en uiteindelik inligting op 'n sinvolle wyse skriftelik kan weergee.

Binne die metodologie van fokusgroeponderhoude, word die navorser 'n fasiliteerder (Babbie & Mouton, 2001; Greenbaum, 2000; Kelly, 2006; Vaughn et al., 1996; Wilkinson, 2003). Die navorser fasiliteer die groepsbespreking deur vrae te vra, die bespreking aan die gang te hou en deur seker te maak dat alle lede aan die bespreking deelneem. Binne fokusgroeponderhoude is dit noodsaaklik vir die effektiwiteit van die groep en die kwaliteit van die data dat die navorser as leier optree (Greenbaum, 2000).

3.5.1 Bekendstelling van die Navorser

Patton (2002) voer aan dat, aangesien die navorser binne kwalitatiewe studies as die 'meetinstrument' gesien word, inligting oor die navorser wat data-insameling of –analise kan beïnvloed geïdentifiseer moet word. Die volgende inligting oor die navorser is belangrik om op te let:

- Ek is jonk in die navorsingsproses en alhoewel ek in 2005 kwantitatiewe navorsing gedoen het, is hierdie my eerste kwalitatiewe navorsingstudie.
- Ek het 'n baie sterk oortuiging dat beroepskeuse 'n belangrike besluit in elke individu se lewe is en dat dit 'n impak op baie, indien nie alle, fasette van 'n mens se lewe het. Dit is om hierdie rede vir my noodsaaklik dat alles moontlik gedoen word om 'n leerder te ondersteun sodat hy/sy 'n ingeligte besluit ten opsigte van sy/haar loopbaan kan maak.

- Ek was tydens die data-insamelingsfase van hierdie ondersoek besig met die voltooiing van my internskap as Opvoedkundige Sielkundige. Ek het op 'n weeklikse basis loopbaanvoorligting met skoliere (graad 11 of 12) gedoen en is dus op 'n gereelde basis gekonfronteer met die verskeie leerders se gereedheid om 'n beroepskeuse te maak, hulle kennis oor hulself en die beroepswêreld en hulle bewustheid van die verskillende faktore wat op hulle 'n impak het en wat in ag geneem moet word in hulle besluit.
- Ek het self, ten spyte van 'n sterk intuïtiewe gevoel oor watter rigting ek wil inslaan, min geweet oor verskillende beroeps- en studierigtings toe ek hoërskool verlaat het.
- My eie loopbaanproses het oor tyd ontvou, namate persoonlike beïnvloeding (spesifiek my oortuigings, belangstelling, passie en vermoëns), sosiale sisteme van beïnvloeding (my ouers, vriende, onderwysers, dosente, kollegas), samelewing- en omgewingsisteme van beïnvloeding (toegang tot universiteit en finansiële bronne) en toevallige eksterne invloede (universiteitstoelating, mense wat toevallig oor my pad gekom het en blootstelling aan sekere geleenthede) daarop 'n impak gehad het.
- Ek het, anders as 'n groot groep van die deelnemers, deur hierdie bogenoemde proses altyd toegang tot finansiële bronne, in die vorm van studieleninge, gehad. Ek was om hierdie rede vry om enige rigting in te slaan sonder dat finansies 'n beperkende faktor in my keuses was.

Al bogenoemde faktore moet in ag geneem word wanneer daar na die proses van navorsing, asook die bespreking van die resultate gekyk word.

3.6 ETIESE KWESSIES

Geskrewe toestemming is van die Wes-Kaapse Departement van Onderwys verkry om die navorsingstudie in die onderskeie skole uit te voer (Bylae A). Daar is aan die vereistes, soos deur die Departement uiteengesit, voldoen.

Die volgende etiese kwessies, soos uiteengesit in Babbie en Mouton (2001), Henning et al. (2004) en Wassenaar (2006) is tydens die studie in ag geneem en gevolg:

- Alle onderhoude is gedoen na die deelnemers oor die studie ingelig is en vrywillig daartoe ingestem het. Elke deelnemer het 'n inwilligingsvorm geteken (die inwilligingsvorm is as Bylaag C aangeheg). Die navorser was deurgaans eerlik met die deelnemers.
- Die deelnemers is deurgaans met respek en sensitiwiteit behandel.
- Alhoewel die data-inname in die vorm van onderhoude was en deelnemers se response deur die navorser aan hulle gekoppel kon word, is die deelnemers nie in die opteken van die resultate of bespreking van die bevindinge geïdentifiseer nie. Die deelnemers het die geleentheid gehad om vir hulself pseudo-name te kies, wat die anonimiteit van die deelnemers verseker het.
- Deelnemers se reg tot vertroulikheid is respekteer. Fokusgroep-metodologieë bring komplikasies aangaande vertroulikheid aan die lig, aangesien die navorser nie kan voorsien of alle groepslede die nodige respek vir privaatheid van inligting gaan betoon nie. Hierdie kwessie is as deel van die inwilligingsvorm, aan die deelnemers bekend gemaak. Alle deelnemers is ook aangemoedig om vertroulikheid te behou.

3.7 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is die navorsingsparadigma, -ontwerp en -metodologie van die studie bespreek. Daar is ook na die besonderhede van die prosesse van data-insameling en data-analise, asook die rol van die navorser en etiese oorwegings gekyk. Die volgende hoofstuk sal die proses van data-analise, asook die navorsingsbevindinge uiteensit.

HOOFSTUK 4

NAVORSINGSBEVINDINGE

4.1 INLEIDING

Soos in afdeling 1.4 bespreek, is die doel van hierdie navorsingstudie eerstens om insig te verwerf oor die konstruksies wat Graad 12-leerders oor die sistemiese invloede op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse, vorm; en tweedens om aanbevelings te maak oor hoe die Leerarea Lewensoriëntering meer suksesvol toegepas kan word sodat dit leerders optimaal vir die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse voorberei. Die navorsingsvrae wat hierdie navorsingstudie dus poog om te antwoord, is: 1) Watter betekenis heg Graad 12-leerders aan die verskillende sistemiese beïnvloedings met betrekking tot die uitoefening van hul aanvanklike beroepskeuse; en 2) Watter bydrae maak die Leerarea Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse.

Ter beantwoording van die navorsingsvrae word die bevindinge van die navorsingstudie vervolgens uiteengesit. Bevindinge van die fokusgroeponderhoude, die deelnemers se lewenslyne en die ingevulde *My System of Career Influence*-vraelyste word afsonderlik uiteengesit. Die navorsingsbevindinge word aan die hand van temas en kategorieë bespreek. Die bespreking van die navorsingsbevindinge soos uiteengesit in hierdie hoofstuk, volg in hoofstuk 5.

4.2 PROSES VAN DATA-ANALISE

In hierdie navorsingstudie is daar, soos in afdeling 3.4.5 bespreek, van *inhoudsanalise* soos uiteengesit in Henning et al., (2004) gebruik gemaak. Daar is eerstens van 'n induktiewe proses van data-analise gebruik gemaak om temas uit die data te identifiseer. Tydens die induktiewe proses van die data-analise is data onafhanklik van die teoretiese raamwerk bestudeer. Daar is aanvanklik afsonderlik na die fokusgroeponderhoude, die tydlyne, die ingevulde *My Systems of Career Influences* (MSCI)- vraelyste van elke skool, asook die

navorser se refleksie gekyk. Tydens die proses van data-analise het die navorser van etikette gebruik gemaak om die teks te merk. Hierdie etikette is dan onder verskillende kategorieë geplaas en elke kategorie is verder geanaliseer om temas uit die teks te verkry. Hierdie temas is vanuit die transkripsies van die fokusgroeponderhoude, die lewenslyne en die ingevulde MSCI-vraelyste getrek. Dit is daarna, tydens die deduktiewe en tweede fase van die proses van data-analise binne die teoretiese raamwerk van die studie, naamlik die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling, onder die verskillende Sisteeme van Beïnvloeding geplaas. Hierdie Sisteeme van Beïnvloeding sluit die Individuele, Sosiale en Omgewing-samelewingsstelsel van Beïnvloeding, asook Tyd in.

Die individuele stelsel, binne die inhoudskomponent van die STR, sluit intrapersoonlike invloede, soos geslag, belangstelling, aanleg, persoonlikheid en seksuele oriëntasie in. Die sosiale stelsel behels die sisteme van interpersoonlike interaksie en verwys, onder andere, na vriende, gesin, onderrig-instansies en die media. Die individuele en sosiale sisteme funksioneer verder binne die breër omgewing-samelewingsstelsel. Die substelsme van hierdie stelsel, byvoorbeeld die beskikbaarheid van werk, finansiële ondersteuning en politieke beleide, is minder direk verwant aan die individu, maar het steeds 'n invloed op die individu se loopbaanontwikkeling (McMahon & Patton, 2006; McMahon & Watson, 2008; McMahon, Patton & Watson, 2005).

4.3 UITEENSETTING VAN BEVINDINGE

Die data wat tydens hierdie navorsingstudie deur middel van die fokusgroeponderhoude, lewenslyne en *My System of Career Influences*-vraelyste ingesamel is, word in hierdie afdeling onder verskillende temas uiteengesit. Hierdie temas stem ooreen met die sistemiese invloede soos dit in die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling (Patton & McMahon, 1999) voorkom. Die temas het oor die drie databronne heen oorvleuel. Die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling neem 'n kontekstuele stans op loopbaanontwikkeling en neem individuele, sosiale en omgewing-samelewingsstelsme as beïnvloeding in ag. Verder neem die STR aan dat hierdie Sisteeme van Beïnvloeding

deurgaans in interaksie met mekaar is, dat dit oor tyd verander en ontwikkel en dat toevallighede kan plaasvind (McMahon & Patton, 2006; McMahon & Watson, 2008; McMahon, Patton & Watson, 2005).

Die *Individuele Sisteem van Beïnvloeding* staan sentraal tot die STR (McMahon & Patton, 2006). Die sisteem word deur die STR beskryf as intrapersoonlike invloede wat potensieel 'n impak op die individu se beroepskeuse kan hê. Hierdie intrapersoonlike invloede, sluit persoonlike kenmerke, vaardighede, belangstelling, etnisiteit, beroepskennis, seksuele oriëntasie, geslag, gestremdhede ens. in. Individue leef egter nie in isolasie nie, maar is in kontak met hulle *Sosiale Sisteem*, naamlik die beduidende ander individue waarmee hulle in interaksie is, soos die gesin en portuurgroep.

Die Individuele Sisteem, asook elke ander sisteem in die STR, word gesien as 'n subsisteem binne ander sisteme. Op hierdie wyse is die Individuele Sisteem 'n subsisteem van die Sosiale Sisteem, terwyl die Individuele en die Sosiale Sisteem binne 'n omgewing of samelewingskonteks geplaas is. Dit STR noem hierdie groter konteks die *Omgewing-Samelewingsisteem*. McMahon en Patton (2006) voer aan dat die beïnvloeding van politieke besluite, geografiese ligging en so meer, 'n beduidende impak op die uitvoering van 'n beroepskeuse en loopbaanontwikkeling mag hê. Elke sisteem is 'n oop sisteem, wat beteken dat dit onderhewig is aan beïnvloeding van buite, maar ook dat die sisteem 'n invloed op enige iets buite sy grense kan uitoefen. Die STR se proses-invloede maak dit 'n dinamiese sisteem, met wederkerige interaksie tussen sisteme, onderworpe aan verandering oor tyd en die impak van toevalligheid. Tydens die deduktiewe fase van die proses van data-analise, kon die navorser daarin slaag om die data van die fokusgroeponderhoude, lewenslyne en MSCI-vraelyste in die verskillende sisteme van die STR in te deel.

4.3.1 Fokusgroeponderhoude

Soos in Tabel 4.1 uiteengesit, kon die volgende temas in die data van die fokusgroeponderhoude geïdentifiseer word: Individuele Sisteem van Beïnvloeding, Sosiale

Sisteem van Beïnvloeding, Omgewing-samelewingsisteem van Beïnvloeding en Tyd. Die onderskeie temas word, saam met die kategorieë, hieronder uiteengesit.

Tabel 4.1: Temas en Kategorieë van bevindinge verkry uit die fokusgroeponderhoude

TEMA	KATEGORIE
Individuele Sisteem van Beïnvloeding	Selfkennis
	Beroepskennis
	Beroepswaardes
Sosiale Sisteem van Beïnvloeding	Ouers, gesinne en uitgebreide familie
	Portuurgroep
	Skool
Omgewing-Samelewingsisteem van Beïnvloeding	Blootstelling aan mense
	Blootstelling aan situasies of geleenthede
	Blootstelling aan omstandighede
Tyd	Verlede
	Toekoms

4.3.1.1 Individuele Sisteem van Beïnvloeding

Binne die tema van die Individuele Sisteem van Beïnvloeding, het deelnemers selfkennis, beroepskennis en beroepswaardes as betekenisvolle beïnvloeding in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse geïdentifiseer. Deelnemers het aangedui dat selfkennis, met ander woorde kennis oor hulle belangstellings, akademiese prestasie of waargenome akademiese vermoëns, asook persoonlike en fisiese kenmerke en oortuigings, hulle beïnvloed het in die maak van 'n beroepskeuse. Deelnemers het verder aangedui dat, soos hierdie selfkennis oor tyd verander het, aanpassings in hulle beroepskeuse gemaak moes word. Kennis oor beroepe het ook vir deelnemers 'n betekenisvolle invloed op hulle aanvanklike beroepskeuse gehad. Deelnemers se konsepte oor die rol wat 'n beroep in 'n individu se lewe speel, asook inligting oor spesifieke beroepe en die vereistes, kostes en lengte van opleiding in sekere beroepsrigtings het ook die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed. Die belangrikheid van die kennis oor hoe 'n spesifieke beroep pas by die individu se selfkennis, is ook deur die deelnemers uitgelig. Deelnemers het ook die belangrikheid om beroepskennis en selfkennis te versoen, uitgelig. Laastens het deelnemers

waardes geïdentifiseer wat die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het. Die kategorieë van selfkennis, beroepskennis en beroepswaardes word vervolgens bespreek.

- Selfkennis

Deelnemers het in hulle reponse selfkennis gedefinieer as kennis oor vermoëns en belangstelling en dit as belangrik geag om selfkennis te verwerf sodat die individu sy/haar beroepsideaal kan verwesenlik. Lizanne [skool 1] het vertel dat 'n individu eers gereed is om 'n beroepskeuse te maak wanneer hy/sy genoeg selfkennis oor sy/haar vermoëns en belangstelling het: "As jy jouself leer ken het en jy weet waarin jy goed is...of wat jy wil doen eendag...waarin jy nie belangstel nie...". Ashley [skool 3] het die invloed van vermoëns op beroepskeuse wyer beskou as om net in ag te neem waarin 'n individu goed is. Sy beveel aan dat 'n individu hom-/haarself eers moet ondersoek om seker te maak dat hy/sy die regte persoon is vir die beroep wat gevolg wil word. Sy het verder oor selfkennis uitgebrei deur aan te dui dat 'n individu, behalwe vir kennis oor vermoëns en belangstelling, ook moet kennis dra oor hoe 'n beroep sy/haar toekoms gaan beïnvloed en of dit 'n bydrae gaan lewer tot hoe die individu hom-/haarself in die samelewing sien inpas: "Dan ook analise vir jouself – is jy geskik daarvoor, is dit regtig wat jy wil doen...die doel wat jy moet bereik in die lewe."

Boston in skool 4 het dieselfde argument aangevoer en vertel dat wanneer 'n individu kennis dra oor wat hy/sy in die toekoms wil bereik, hy/sy weet watter keuses in die hede gemaak moet word. Hy het dit gesê na aanleiding van wat die skoolhoof van skool 4 aan sy matrikulante vertel het. Die Graad 12's van skool 4 is aangemoedig om bewus te raak van die rol wat hulle in die samelewing kan speel en hoe hulle by ander 'n verskil kan maak. Hierdie siening van die skoolhoof het 'n duidelike impak op Boston gehad:

"Outomaties sal jy mos weet...elkeen van ons weet iets...elkeen van ons het, soos meneer gesê het, 'n paradigmaskuif...so elkeen...jy weet watter keuse en watter dinge, wat jy uit die lewe wil bereik, so jy sal outomaties weet in watter veld jy moet...verstaan?"

Deelnemers het aangedui dat belangstelling oor hulle hele lewensloop – vanaf hulle vroeë kinderjare tot waar hulle hulself tans bevind – ’n beduidende rol in die maak van ’n aanvanklike beroepskeuse gespeel het. Dewie [skool 1] het aangedui dat die beroep waaroor ’n individu as kind nadink, iets is wat hy/sy as aangenaam voorspel: “...as jy klein is het jy hierdie...die beroep wat jy dan in jou kop het is iets wat jy regtig dink sal...soos...cool wees vir jou.”. Hierteenoor het Sexy Legs [skool 2] ’n meer realistiese siening ingeneem en, alhoewel sy ook genoem het dat belangstelling in die maak van ’n beroepskeuse ’n rol speel, aangedui dat die maak van ’n beroepskeuse die begin van ’n individu se werksrol veronderstel: “...en om jou loopbaan te kies moet jy ook...jy moet iets kies wat jy weet ‘maar ek gaan nou rerig begin’...iets waarvan jy hou”. Candy [skool 3] het aangedui dat belangstelling regdeur haar skoolloopbaan ’n invloed gehad het op die aktiwiteite waaraan sy deelgeneem het. Haar belangstelling en deelname aan hierdie aktiwiteite het ’n bydrae gelewer tot haar kennis oor die vermoë wat sy in hierdie gebied besit. Hierdie kennis oor haar belangstelling en vermoëns het haar beroepskeuse vir haar vanselfsprekend gemaak:

“Ek weet nie...op sportgebied...is ek net, is ek..ek sal sport voor akademie verkies...uhm, in sport...van kleins af, ek is baie aktief, soos..sport was my eerste keuse, my tweede keuse, my derde keuse...en nog so en so en so... Ek hou van sport en al die soorte sport – in netbal, in hokkie, in tennis, in....watse sport is daar nog? Daar is nie ’n sport wat ek nog nie gedoen het nie, of Boland Colours gehaal het daarvoor nie...so ek het in die sportbedryf, enige iets in die sportbedryf.”

Belangstelling was egter nie die enigste faktor wat tydens die maak van deelnemers se beroepskeuse of vakkeuses in ag geneem is nie. **Akademiese prestasie** en die deelnemers se **persepsies oor hulle vermoëns** in sekere vak- of studierigtings het ook ’n impak op hulle aanvanklike beroepskeuse gehad. David Martin [skool1] het vertel dat “hoe jy doen op skool” ook jou beroepskeuse beïnvloed, aangesien ’n persoon dan kan voorspel in watter rigting sukses behaal kan word. Persepsies oor hulle vermoë het deelnemers gelei in watter vakkeuses hulle kan oorweeg terwyl akademies prestasie ’n aanduiding was van of ’n

deelnemer met 'n betrokke vak kan of wil voortgaan of nie. Deelnemers het aangedui dat hulle beroepskeuses by tye aangepas moes word by hulle akademiese prestasie en veranderde vakkeuses. Lella [skool 3] het aangedui dat haar waargenome akademiese vermoë 'n beperking op haar vakkeuse geplaas het: "Jy het maar net gekies...wat maklik is vir jou, wat jy kan voel jy kan dit doen". Monique, van skool 2, het ook aangedui dat leerders in haar skool vakke wat hulle as makliker beskou het, gekies het. Sy het egter bygevoeg dat hierdie keuses soms geneem is sonder dat ander aspekte, soos belangstelling, in ag geneem is. Hierdie aspekte het eers met blootstelling aan die vakinhoud duidelik geword: "Of...daai vak was miskien 'n bietjie makliker...miskien...ons het miskien nou gedink Rekenaars is makliker as Aardrykskunde en toe vat ons nou Rekenaar...en toe dit nou by Rekenaars kom, toe....kon ons maar Aard gevat het, want dis nie...lekker nie" .

Ander deelnemers in skool 3 het aangedui dat hulle akademiese prestasie in sekere vakke genoodsaak het dat hulle van vak verander. Ashley het aangedui dat 'n individu se vermoëns, ten spyte van sy/haar poging, 'n beperking mag plaas op die vak- of beroepsrigting wat hy/sy kan kies: "Partykeer word die werk te veel. Jy sit alles in, maar jy kan nie...die punt lyk net nie goed genoeg nie en dan *change* jy". Stormy, ook van skool 3, het verder aangedui dat dit nodig is dat 'n individu bewus is van sy/haar beperkinge en dit tydens besluitneming in ag neem. Sy het verder vertel dat sukses behaal kan word wanneer 'n individu 'n vakkeuse maak wat binne die bestek van sy/haar vermoë val: "Ek het verander oor alles wat ek gedruip het. Ek het Rek gehad, maar ek kon dit nie baasraak nie...toe besluit ek om iets te doen daaraan...en toe vat ek Verbruikerstudie...en dit gaan..(goed)". Deelnemers het verder aangedui dat die prestasie wat hulle in hulle skoolvakke behaal 'n aanduiding mag wees van watter beroepskeuse hulle kan oorweeg. Cynthia [skool 5] het vertel hoe haar prestasie in een vak haar beroepskeuse bevestig het. Sy het vertel dat aangesien sy goed in 'n spesifieke vak presteer, sy 'n spesifieke beroepsrigting kan of wil oorweeg. Sukses in die vak is dus as 'n voorspeller van sukses in 'n beroepsrigting gesien :

“Dit is ook die vak en hoe om daardie vakke deur te kom ... hoe jy doen. Ek het Fisika gedoen by my skool en gesien dat ek goed doen in Fisika, so ek wil in IT gaan werk.”

[“It is also subject and how to pass those subjects..how you do. Like I did physics at my school and I see that I...achieve physics, so I do want to be IT.”]

Een rede waarom akademiese prestasie en vermoëns 'n impak op leerders se beroepskeuse het, is omdat sekere studie- of beroepsrigtings sekere vakke vereis. Wanneer hierdie vakke by deelnemers se waargenome vermoëns is, moet hulle beroepsrigting aangepas word. Veranderde vakkeuses het daarom in sommige gevalle die aanpassing van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse tot gevolg gehad. Boston [skool 4] het vertel dat hy sy beroepskeuse moes verander omdat sy aanvanklike keuse 'n vak vereis het waarvoor hy nie oor die akademiese vermoë beskik het nie: “...maar...uh...toe het dit net so toe nie gewerk nie...want...dan moet jy sulke vakke soos Natskei vat..en dit was buite die kwessie..”. Akademiese prestasie het nie net op deelnemers se toegang tot sekere beroeps- of studierigtings 'n invloed nie, maar ook op toegang tot opleidingsinstansies in die algemeen. Max, [skool 5], wat uit 'n van lae sosio-ekonomiese gemeenskap kom, het aangedui dat sy akademiese prestasie uiteindelik bepaal of hy verder kan studeer, aangesien hy van finansiële ondersteuning afhanklik is. Sy toegang tot 'n tersiêre instansie is dus onderhewig aan akademiese prestasie, aangesien dit dikwels die maatstaf is waarmee besluite oor beurs-uitreiking gemaak word:

“My droom is om 'n massaproducent te word ... betrokke te wees in sport ... sportbestuur. Wat dit sal laat waar word ... as ek kan ... dit hang op die oomblik van my graad 12-uitslae af. As ek goed doen, kan ek 'n beurs kry”. [“My dream is to become a mass producer...be involved in sport...sport management. Actually what would make it come true...if I can...actually I am depending on my grade 12 results at the moment. If I do well, I mean, I get a bursary”].

Fisiese kenmerke en ander vermoëns buiten akademiese prestasie het ook op die maak van deelnemers se beroepskeuse 'n invloed gehad. Ronbin [skool 2] het aangedui dat hy 'n sekere aktiwiteit gekies het omdat hy fisies daartoe in staat is en daarom die vermoë het om met sukses aan die aktiwiteit deel te neem: "Rugby...want ek het die liggaam vir rugby...en dis 'n talent wat ek geërf het by my....voorouers". Blootstelling aan sekere aktiwiteite het deelnemers bewus gemaak van dit waartoe hulle in staat is. Awa [skool 4] het vertel dat aktiwiteite waaraan hy deur familieleden blootgestel is, hom geleer het oor watter vermoëns hy beskik. Hierdie blootstelling het hom ook bewus gemaak van die moontlike werksomstandighede in die rigting wat hy oorweeg en omdat hy hierdie omstandighede as gunstig beskou en bewus geword het van sy vermoëns, kon hy 'n ingeligte vakkeuse maak:

"Toe ek nou my vakke gekies het..het ek..ek en my neef was saam, ons het planne geteken...daai het my ook bietjie gehelp om die tegnologiese vak te kies wat ek nou het...ek het daai vak gekies, want ek is kreatief en ek is goed met my hande... Waar op die stadium, nou huidig...is ek..ja, wil ek nie vir iemand werk nie...ek wil my eie besigheid begin...hoe kan ek nou sê? Seker maar net omdat...dis vir my lekker...soos in om met mense te werk buitekant...jy werk fisies met jou hande."

Stooje [skool 5] het ook aangedui dat hy 'n sekere beroepsrigting oorweeg aangesien hy bewus is daarvan dat die aanlegte wat vir die rigting vereis word, vir hom natuurlik kom en hy daarom die beroep met selfvertroue kan aanpak:

"Ek wil in bestuur werk, want (dit kom vir my) natuurlik om te bestuur. Ek bestuur. Ek sien hierdie werk as maklik – dit kom by my natuurlik om te lei ... daarom glo ek in myself dat ek 'n leier kan wees." ["I want to be in management, because (it comes) naturally to manage. I manage. The way I see this job, it's easy – it comes naturally for me to lead..so I believe in myself that I can be a leader"].

Wilskrag en interne motivering is ook deur deelnemers as 'n belangrike invloed op die maak van hulle beroepskeuse, veral te midde van beperkende omstandighede, geïdentifiseer.

Stormy van skool 3, wat in 'n lae sosio-ekonomiese status gemeenskap geleë is, het vertel dat die omstandighede waarin sy is haar soms dwing om iets te doen wat sy nie noodwendig wil doen nie. Sy het hierop uitgebrei deur aan te dui dat interne motivering en wilskrag 'n individu los kan maak van sulke omstandighede, sodat beroepsideale bereik kan word:

“Maar as jy mos nou uit gaan styg bo jou omstandighede, wat vir jou sê jy kan dit doen en jy wil dit doen, *basically* moet daar 'n wil wees om iets te doen en dan kan jy enige iets doen daarvan...met jou *mind* – jou *mind* is die *most powerful thing* wat jy kan *posess* – sonder daai – dalk *call* jy vir jou 'n dom mens, maar as jy 'n *mind* het en jy kan vir jousef dink...dan is dit, ek dink...onmoontlik om nie jou drome te bereik nie”.

Matriesa [skool 2] het hiermee saamgestem deur aan te voer dat die individu self 'n noodsaaklike rol binne sy/haar konteks speel en selfs die bepaler kan wees van hoe hierdie konteks die maak van sy/haar beroepskeuse beïnvloed: “Maar dit hang ook af wat jy daarvan maak...wat jyself daarvan maak”. Hier teenoor het Awa [skool 4] aangedui dat 'n individu se geloofsperspektief ook bepaal hoe daar gekyk word na die behaal van sukses en dat hy om hierdie rede homself nie totaal in beheer beskou nie: “Daar is een faktor wat ek dink ons almal van vergeet wat vir jou bepaal of jy suksesvol ..of wel 'n werk gaan kry of nie volgende jaar...en daarvoor moet ons seker ons Hemelse Vader vra...”.

Alhoewel daar verskeie Sisteme van Beïnvloeding is wat 'n beduidende impak op die uitvoer van 'n individu se beroepskeuse maak, was dit uit deelnemers se gesprekke duidelik dat die ooreenkomste tussen die individu se persoonlike kenmerke en die eienskappe van die beroep wat hy/sy kies om te volg, steeds belangrik is. Jean-Lynn [skool 1] het aangedui dat selfkennis met vereistes van spesifieke beroepe vergelyk moet word wanneer beroepskeuses gemaak word: “...en ag, soos baie mense wil 'n dokter word, byvoorbeeld, en dan kan hulle nie bloed...hanteer nie..en dan is dit mos nie realisties om 'n dokter te word as jy nie met sulke dinge kan werk nie”. Hierdie verhoogde self- en beroepskennis maak dit vir die individu moontlik om 'n ingeligte beroepskeuse te maak in plaas daarvan om ander net,

as gevolg van 'n gebrek aan kennis, na te volg. Mr Wang [skool 4] het aangedui dat hy graag 'n ingeligte besluit wil maak en 'n beroepskeuse wil uitoefen wat sy eie is en nie net van vorige geslagte oorgedra is nie. Hy het aangedui dat 'n ingeligte keuse moontlik is wanneer 'n individu breër kyk en hom-/haarself leer ken:

“...jou gedagtes het meer oper geraak. Want jy het altyd gesien dat ...daai sal nie die soort werk wees vir my nie, want jy..ek wil nie doen wat iemand anders miskien doen nie...ek sal doen wat vir my miskien nou die maklikste is en wat ek voor lief gaan wees. Dit moet nie 'n werk wees wat ek nie lief is nie, maar my familie het dit gedoen, nou vat ek ook maar daai bedryf..”.

Awa het verder uitgebrei dat dit vir hom belangrik is om 'n persoonlike beroepskeuse te maak waar hy as individu pas by dit wat hy doen:

“Ek meen...iemand...dis hoekom die mens wat daar is..soos ek voel persoonlik dat ek wil deelhê aan iets waar ek inpas....ek wil dit graag eendag toepas by die beroep of iets wat ek sal doen en die tipe mens wat [ek] eendag wil wees”.

Dieselfde argument is deur Cynthia [skool 5] aangevoer en vertel dat sy 'n beroepskeuse los van ander se vooropgestelde idees wil maak – 'n beroepskeuse wat deel is van hoe sy haarself, en haar rol in die groter samelewing sien:

“'n Loopbaan beteken om sukses in die lewe te behaal ... om 'n goeie werk te kry. En om te weet wat jy in die lewe wil bereik – moenie in die tuin werk net omdat jy sien dat ander mense dit doen nie. Ek wil 'n IT wees – ek wil met rekenaars werk”. [“Career is to [have] success in our life, to be...to get..a great job. And to know what we want in our life – don't work in the garden just because you see other people. I want to be a[n] IT – to work with computers”].

Deelnemers was dus eens oor die belangrike rol wat selfkennis in die maak van 'n betekenisvolle beroepskeuse speel.

Dit is duidelik uit die deelnemers se gesprekke dat die kennis wat hulle oor hul eie belangstellings, vermoëns en prestasie het, die maak van hulle vak-, sowel as beroepskeuse beïnvloed. Akademiese prestasie, sowel as deelnemers se persepsies oor hulle akademiese vermoëns, het beïnvloed watter vakke hulle gekies het en het dus ook 'n invloed gehad op toegang tot verdere studies. Hulle het ook interne motivering en wilskrag as 'n belangrike invloed beskou. Deelnemers het die belangrikheid van die ooreenkoms tussen persoonlike eienskappe en vermoëns en die tipe beroep wat gevolg word uitgelig en aangedui dat kennis oor albei hierdie aspekte noodsaaklik is vir die maak van 'n ingeligte beroepskeuse.

- Beroepskennis

Deelnemers het aangedui dat die konsep wat hulle oor beroepe in die algemeen het, asook die kennis wat hulle oor spesifieke beroepe beskik, die uitoefening van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed. Deelnemers het verskillende definisies aan die konsep *beroep* gekoppel en die verband wat 'n beroep met belangstelling, aanleg, vermoëns, identiteit en lewenstyl het, uitgelig.

Verskeie deelnemers in skool 1 het aangedui dat 'n beroep 'n aktiwiteit is waar belangstelling en aanleg mekaar moet ontmoet: "Werk, watter werk doen jy...en wat jy in belangstel" [Zoey]. David Martin het aangedui 'n beroep is "[i]ets waarin jy belangstel, waarin jy goed is, wat jou interesseer", terwyl Lizanne aangedui het dat 'n beroep ook iets is wat 'n mate van selfvervulling kan voortbring: "iets wat jou laat goed voel oor jouself, iets wat jy reg doen". Buiten dat 'n beroep voorsiening maak vir die uitleef van belangstelling en 'n individu se vaardighede, het deelnemers ook aangedui dat dit 'n wyse is om 'n bestaan te maak en daarom 'n bron van voorsiening en sekuriteit is. Dewie het hierdie voorsiening soos volg beskryf en aangevoer dat volwassenes 'n beroep moet hê sodat daar na hulle gesinne of ander afhanklikes omgesien kan word: "die ma en pa gaan werk...soos diertjies wat die ma en pa gaan om kossies te gaan haal en terugbring vir die kinders...". Jean-Lynn, wat in 'n

omgewing woonagtig is waar haar pa en broer op 'n jong ouderdom geweldig van haar af weggeneem is, het aangedui dat 'n beroep 'n wyse is waarop 'n individu 'n bestaan kan maak en dus onafhanklik kan wees: “dis iets wat jou in die lewe, wat jou geld gaan laat verdien sodat jy iemand...’n bestaan kan maak in die lewe”.

Deelnemers het die konsep van beroep uitgebrei na iets wat jou identiteit en lewenstyl kan bepaal. Die wyse waarop 'n beroepsrigting 'n individu se lewenstyl beïnvloed kan wees deur dit wat die beroepsaktiwiteite behels, asook deur middel van die finansiële vergoeding wat dit bied. Verskeie deelnemers het aangedui dat 'n individu se beroep 'n beduidende deel van sy/haar lewe in beslag neem. Dewie [skool 1] het aangedui dat 'n individu se beroep en die res van sy/haar lewensrolle in konstante interaksie en wisselwerking met mekaar is, en dat 'n individu se hele lewe beïnvloed word deur die beroep wat hy/sy beoefen:

“Wel, jou hele lewe...jou lewe gaan soos in jou beroep in, want dis *constantly* deel van jou en...jy gaan huis toe, ok, en dan is jy nie by jou...werk nie, maar nogsteeds moet dit deel wees van jou beroep, want wat jy, die aksies wat jy neem by die huis gaan ook beïnvloed hoe jy by die werk is en so. So ek dink...jy’t werk, maar jou hele...leefstyl en alles is jou beroep.”

Deelnemers van ander skole het ook aangedui dat 'n individu se beroep deelraak van sy/haar identiteit, met ander woorde deel van wie die individu is. Hulle het verder aangedui dat 'n individu se beroep iets is waaraan daar oor sy/haar hele lewensloop oor nagedink en gedroom word. Matriesa van skool 2 het gesê 'n beroep is “[i]ets waarna jy strewe, wat jy wil doen met jou lewe as jy nou klaar is met skool.”. Jebo [skool 4] het aangedui dat “[e]k sal sê 'n beroep is...wat jy van kleinstye af, wat jy...uhm...wil eendag wil wees”.

Deelnemers het aangedui dat hulle beroepskonsep nie altyd realisties was nie en dat dit oortyd, en soos hulle ouer geword het, verander het. Dewie [skool 1] het aangedui dat haar beroepskonsep in die algemeen, sowel as haar konsep oor wat spesifieke beroepe behels, onrealisties was. Sy het verkeerdelik die indruk gehad dat die doel van 'n beroep slegs is dat

volwassenes werk om aan hulle gesinne te voorsien: “Toe ek klein was het ek gedink dis net ma’s en pa’s wat werk...En toe dog ek net, maar as hulle mos nou nie kinders het nie dan hoef hulle mos nie te werk nie...oeps, fout daar [lag]” Dewie het ook vertel dat kinders die meeste van die tyd onrealistiese ideale aan beroepe koppel: “...enige beroep wat jy vir ’n kind sal gee sal hulle in hulle kop *cool* kan maak, want hulle dink al hierdie goeters uit, soos ‘ja, ek kan dit doen’ en...dalk nie realisties nie...”. Sy het bygevoeg dat ’n individu soos hy/sy ouer word, ook besef dat ’n beroep nie net iets is wat pret is nie, maar verantwoordelikheid inhou: “*..een of ander tyd besef jy ook ek gaan nie net werk toe om te gaan speel nie, ek moet eintlik werk en as mens klein is het jy nie eintlik persepsies van wat werk is nie*”. Jean-Lynn [skool 1] het aangedui dat alhoewel ’n individu as kind sy/haar beroepsdroom kan volg, die realiteite van die lewe en omstandighede om hom/haar die individu dwing om meer realisties na die maak van beroepskeuse te kyk. Sy het ook aangedui dat ’n individu nie kan weet wanneer ’n beroepsdroom gaan waar word nie en daarom hulleself moet voorberei vir alternatiewe beroepskeuses:

“...soos jy het mooi gesing en was in die koor...maar hoe meer jy grootword, hoe meer sien jy hoe skraal raak jou kans om raakgesien te word, so dan word daai droom...net ’n droom. Dit bly ’n droom. En die dag wat iemand jou raaksien...[klap vingers]..wow. Ek weet nie wanneer gaan dit gebeur nie, so...raak realisties oor dit.”

Deelnemers het aangedui dat blootstelling aan beroepe beroepskennis verhoog het en sodoende ’n meer realistiese beeld tot gevolg het. David Martin [skool 1], wat by verskeie geleenthede met sy geantisipeerde beroep in kontak gekom het, het aangedui dat hierdie blootstelling die geïdealiseerde beroepsbeeld vervang met ’n meer realistiese een: “...kom mens meer in kontak met en in aanraking met die beroep wat mens wil volg en dan sien mens die negatiewe dele en die positiewe dele daarvan...en daai beïnvloed ook altyd mens se keuse”. Awa [skool 4] het ook aangedui dat ’n individu ’n sekere beeld oor ’n beroep besit wanneer hy/sy jonk is, maar dat inligting oor en blootstelling aan die betrokke beroepe ’n individu se beroepskonsep meer realisties maak. Hierdie bewuswording mag veroorsaak dat

'n geïdealiseerde beroep dan minder aantreklik voorkom, wat 'n individu weer dwing om nuwe opsies te oorweeg en hom/haar op 'n plek van nuwe onsekerheid plaas.

“Want..as 'n mens nou blootgestel word..as jy nou...aan sulke..beroepe as mens nou klein is...ok, mens weet nou nie wat dit is nie, maar mens weet wat 'n polisieman doen. Maar as mens op 'n vlak kom van hoërskool of so, word 'n man ingelig, deur inligting en dan dwaal 'n man in die rondte in en so...oor keuses...”

Awa het die belangrikheid van eie navorsing oor beroepe aangedui en vertel dat individue self verantwoordelikheid vir die inwinning van beroepsinligting moet neem om uit hierdie plek van onsekerheid te kan beweeg: “Of self...uhm...ek sal sê...ek het baie tv gekyk, boeke gelees, ek het baie moeite gemaak om sulke inligting in die hande te kry, om meer te weet..”

Angel [skool 5], wat uit 'n histories-benadeelde gebied kom, het aangedui hoe beroepskeuse voorheen beperk was tot een of twee beroepe as gevolg van sosio-politieke en ekonomiese omstandighede tydens die Apartheidstydperk. Tydens hierdie era is die lengte van studies en die gepaardgaande kostes hoofsaaklik in ag geneem met die maak van 'n beroepskeuse. Sy het verder vertel dat hierdie opsies nou uitgebrei het aangesien beurse nou vir leerders uit alle gemeenskappe beskikbaar is:

“Want onderwys neem een, twee jaar om dit te doen en verpleegkunde...so...ek dink dis die invloed van die leefstyl van die ou dae. Deesdae kan ons beurse kry, ons kan lenings kry sodat ons verder kan studeer sodat ons iets kan word soos rekenmeesters, ingenieurs, siviele ingenieurs, iets soos dit”. [“Because teaching takes, one, two years to do it in and nursing..so..I think it is the influence of the olden days life style. So nowadays we do get bursaries, we do get loans to study further so that we can be something like accountants, engineerings, civil engineerings, something like that”].

Hierdie uitgebreide opsies kompliseer die uitoefening van 'n beroepskeuse, veral omdat deelnemers uit skool 5 nie genoeg kennis oor nuwe geleenthede dra nie. Cynthia, wie ook

uit skool 5 kom, het aangedui dat hierdie opsies wat hulle nou as nuut beskou vroeër ook beskikbaar was, maar dat hulle nie daarvan bewus was nie: “Ons het dit gehad, maar ons was nie daarvan bewus dat hulle daar was nie” [“We did have them, but we were not aware that they are there”].

Die deelnemers se response het duidelik aangedui dat hulle konsepte oor wat 'n beroep is en die rede waarom die volg van 'n beroep belangrik is, die maak van 'n beroepskeuse beïnvloed. Verskillende deelnemers het aangedui dat 'n beroep 'n aktiwiteit is waar belangstelling en vermoëns uitgeleef word, en waarin selfvervulling en die uitleef van 'n individu se identiteit selfs ervaar kan word. Die deelnemers van laer sosio-ekonomiese gemeenskappe het egter 'n sterker klem gelê op die finansiële sekuriteit wat 'n beroep kan verseker, sodat individue vir hulleself en hulle gesinne 'n bestaan kan maak. Deelnemers het ook aangevoer dat, aangesien 'n beroep so 'n groot aspek van 'n individu se lewe beslaan, ook sy/haar lewenstyl kan beïnvloed. Al hierdie aspekte van 'n beroep is deur die deelnemers ondersoek in die poging om 'n ingeligte beroepskeuse te kan maak. Deelnemers het aangedui dat hulle idees oor beroepe in die algemeen, sowel as hulle beeld van spesifieke beroepsrigtings, nie altyd realisties was nie en dat dit deur middel van blootstelling en oor tyd verander het.

- Beroepswaardes

Waardes word weerspieël deur die dinge wat vir die individu belangrik is en rig optrede en die maak van keuses. Deelnemers het in hierdie navorsingstudie drie beroepswaardes, naamlik betekenisvolheid van 'n beroep, status en finansiële sekuriteit, uitgelig wat die uitvoer van hulle beroepskeuse beïnvloed het. Deelnemers het aangedui dat hulle beroep betekenisvol moet wees – dat dit 'n beduidende impak op die wêreld om hulle moet maak, of dat hulle self vervulling daaruit wil kry. Lizanne [skool 1] het aangedui dat sy bewyse sal wil hê om te kan sien dat sy 'n impak op die wêreld om haar gehad het: “Ek sal graag eendag wil sê ek het 'n klomp...projekte agter my naam waar ek kinders gehelp het...”. Een van haar

klasmaats het hierop uitgebrei en aangevoer dat sy dit as 'n algemene waarde beskou wat almal as belangrik ag: “Ek dink dis 'n droom wat meeste mense maar het – om op hulle eie manier die wêreld te verander...dat jy kan voel jy het 'n verskil gemaak.” [Dewie, skool 1]. Deelnemers het ook die behoefte om selfvervulling binne 'n beroep te kan ervaar as belangrik geïdentifiseer. Mr Wang [skool 4] het aangevoer dat hy eerder 'n beroep sal volg waar hy vervulling kry, aangesien dit aan hom 'n sin van betekenis sal gee en sal motiveer om by die beroep betrokke te bly:

“Want ek voel as ek die dag 'n beroep moet doen, as ek in die oggend opstaan, al is ek hoe lui of wat, dat ek goed dan, dit is wat ek gekies het, dis waarvoor ek wil opstaan. En dis hoekom ek besluit het ek sal liewers so iets wil doen...”.

Ashley [skool 3] het dieselfde argument gevoer en vertel dat sy verkies om 'n beroep te volg waar sy lief is vir wat sy doen, eerder as om in 'n beroep te wees wat sy vervelig vind of waar die werksomstandighede nie ideaal is nie. Sy het net soos Mr Wang van skool 4 aangedui dat 'n beroep waar sy selfvervulling ervaar as motiverende faktor optree:

“..is die liefde vir die werk daar, is dit dat jy...sal jy in die oggende jou oë oopmaak en sê ‘ek wil werk toe gaan, want ek wil daar wees...dit is wat my gelukkig maak’ of in die oggende..nee, ek wil nog slaap, ek wil nie daarnatoe gaan nie, die job is vervelig, die mense...sy’s bang miskien vir die mense of so...”

'n Beroepswaarde wat gekoppel is aan betekenis, is status, met ander woorde, die deelnemers se behoefte om gesien te word as iemand wat suksesvol is en 'n betekenisvolle bydrae lewer. Sexy Legs [skool 2], wie uit 'n agtergrond met lae sosio-ekonomiese status kom, het aangedui dat dit vir haar belangrik is om vir ander mense te bewys dat sy iets bereik het met haar beroep en dat sy daardeur uitgestyg het bo haar omstandighede. Sy het bygevoeg dat dit vir haar belangrik is dat mense 'n positiewe beeld aan haar koppel:

“Jy wil hê die mense moet eendag sê jy het ook iets bereik...jy wil hê die mense moet ook...opkyk na jou...om te sien jy het 'n goeie werk...jy wat dalk van 'n plaas af gekom het en so...Jy wil hê die mense moet goed dink van jou”.

Jean-Lynn [skool 1], wat, alhoewel sy in 'n skool met hoër sosio-ekonomiese status is, steeds woon in 'n area met beperkende omstandighede, het ook aangedui dat sy graag op 'n positiewe wyse onthou wil word vir wat sy deur haar beroep gedoen het: “Een ding wat ek net baie graag wil hê, is ek wil op 'n goeie manier onthou word...”. Waar Sexy Legs en Jean-Lynn vertel het hoe hulle bo hulle beperkende omstandighede wil uitstyg, het Stormy [skool 3] aangedui dat haar lewe anders, selfs beter, moet wees as dit wat sy by haar moeder gesien het. Sy het vertel sy deur haar eie harde werk en aksies sukses kan bereik en dat sy, anders as haar eie moeder, 'n positiewe rolmodel vir haar kinders wil wees en vir hulle 'n voorbeeld wil stel waarop hulle trots kan wees. Stormy [skool 3] het die volgende gesê:

“...jy wat sien wat jou ma doen, nou doen jy daai...dit is vir my so simpel...jy wil mos iets beter jouself...van jouself maak en dat jou kinders kan sê ‘daai is my ma..’ As ek af in die pad loop, dan moet my kinders of my kinders sit in die skool, dan moet my kinders praat van...of van my kan sê ‘daai is my ma op die tv’, ‘my ma het gewerk vir wat sy wil hê’...my kinders moet nie toe wees nie, my kinders moet nie sê maar ek wil nie oor my ma praat nie, hulle moet voorbarig wees om oor my te kan praat...is net ek is hulle ma en ek het hulle in die lewe gebring..”,

Deelnemers het ook aangedui dat die mate van finansiële sekuriteit wat 'n beroep aan die individu kan bied, 'n bepalende faktor in die maak van 'n beroepskeuse is. Ronbin [skool 2] het vertel dat sodra 'n individu kennis oor die finansiële vergoeding van 'n beroep ingewin het, hy/sy 'n ingeligte beroepskeuse kan maak. Hy het aangedui dat wanneer die vergoeding nie voldoende is nie, die soektog na die regte beroep voortgaan: “Of jy vind uit die geld is nie...die werk is nie die geld se waarde nie, soos jy gaan nie baie daar verdien nie...en dan soek jy ook maar weer vir iets anders” Awa [skool 4], wat soos Ronbin, uit 'n agtergrond van

lae sosio-ekonomiese status kom, het ook aangedui dat die inkomste wat 'n beroep bied as eerste oorweging geneem word wanneer 'n beroepskeuse gemaak word. Hy het vertel dat individue, solank die inkomste voldoende is, nie noodwendig omgee watter tipe werk hulle doen of waar hulle werk nie:

“Baie van hulle werk vir hulle ma's of pa's of...enige plek waar hulle net voel maar kyk, hulle doen net 'n werk as inkomste. Want as jy 'n inkomste het, dan *worry* jy mos nie daaroor nie, oor veel ander nie..”

Nelly [skool 5] het dieselfde oorweging vir die maak van 'n beroepskeuse aangedui, maar vertel dat sy reeds met haar vakkeuses die salaris van haar geantisipeerde beroepskeuses in ag geneem het. Sy het uiteindelik 'n vak- en beroepsrigting gekies wat vir haar 'n hoër inkomste sou verseker:

“Toe ek vakkeuses gemaak het, het ek die salaris opgeweeg...van...as ek die vakke gaan doen...en hoeveel ek gaan verdien as ek reeds werk, en dit is waarom ek verander het van verpleegkunde en eerder 'n nuusleser op die televisie wil wees, of wat ook al. Ek wil 'n werk doen waar ek 'n hoër salaris sal verdien, baie beter as verpleging, ja”. [“When I was making the subject choices, I weighted the salaries..of..if I'm going to do subjects...and how much do I earn when I'm already working, so that's why I changed from nurses and wanted to be a news reader on television, whatever. I wanted to go for something that will make me earn a higher salary, much better than nursing, yes.”].

Zoë [skool 1] het gesê dat dit ook belangrik is dat wanneer 'n persoon die finansiële implikasies van sy/haar beplande beroepsrigting in ag neem, daar voorsiening gemaak word vir die moontlikheid dat die aanvanklike keuse nie uitwerk nie, maar deur 'n volgende opgevolg moet word:

“Maar sommige tye is dit ook so...jy *depend* net op daai een ding maar jy is ook bang jy *fail* daarin, jy gaan nie ’n sukses maak in jou lewe nie, daar is nie genoeg geld daarin nie. Dan sommige tyd dan wonder jy maar is daai die regte keuse en dis hoekom...jy moet altyd ’n plan B hê...”.

’n Interessante observasie is dat die soeke na finansiële sekuriteit meer prominent was by die skole wat in laer sosio-ekonomiese toestande voorkom, en onder die vorige politieke bedeling benadeel was. In verdere gesprekke met deelnemers het die redes rondom finansiële oorwegings, in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse, aan die lig gekom. Deelnemers het aangedui dat die inkomste wat hulle uit hulle beroepe sal ontvang hulle sal toelaat om na hulle huidige en toekomstige gesinne om te sien. Jebo [skool 4] het vertel dat ’n voldoende salaris hom sal toelaat om na sy ouers en res van sy gesin om te sien: “...om self om te sien na jou ouers en na jou eie gesin, met ’n goeie inkomste, wat jou meer as...plus minus...R25 000 per maand kan gee..” Awa, wat uit skool 4 kom, het aangedui dat hy vir sy toekomstige gesin meer wil kan bied as wat hy self gehad het. Hy het met sterk oortuiging aangevoer dat hy enige iets sal doen om te sorg dat hy en sy gesin goed versorg is en alles het wat hulle nodig het. Sy idee van sukses was ook aan hierdie oortuigings gekoppel:

“ ..ek sweer elke dag dat ek wil vir my familie, gesin wat ek in die toekoms gaan kry...ek gaan vir hulle gee wat ek nie gekry het nie, ek gaan vir hulle alles gee wat die beste is. Daarom... ek gee nie om of ek seerkry, of wat ek moet doen nie, maar sukses volgende jaar...gaan ek doen, ek gaan dit behaal. En ek gaan, ek gaan my simpel werk. Dit moet ek doen. [Awa, skool 4].

Lee [skool 5], wat uit ’n omgewing met lae sosio-ekonomiese status kom, en binne ’n kultuur grootgemaak word waar familie ’n belangrike deel van jou eie bestaan is, het aangedui dat hy deur middel van sy beroep na sy gesin en uitgebreide familie wil omsien:

“My droom, eerstens, is om matriek deur te kom. As dit gebeur ... in my lewe ... moet ek ’n inkomste verdien ... vir my familie. ’n Goeie werk kry ... om my familie te onderhou ...” [“My dream, firstly, is to pass matric. If that happens...in my life.....I need to make....a living....for my family. To get a good job...to support my family...”].

Hy het verder aangevoer dat hy sy inkomste ook kan gebruik om later verdere opvoeding of opleiding kan ontvang: “Ek wil meer geld kry vir onderhoud, want jy kan nie ... beter opvoeding kry [sonder geld nie]” [“I want to get more money for support, because you can not get...better education (without money)"]. Teenoor hierdie stellings dat die finansiële inkomste wat ’n beroep daar stel, het Jean-Lynn, wat uit skool 1 kom, aangedui dat die inkomste wat ’n beroep aan ’n individu verskaf bepalend van sy/haar lewenstyl mag wees. Sy het aangedui dat die tipe werk wat ’n persoon doen, en die inkomste wat ’n persoon verdien, die onderskeidende faktor tussen ’n luukse lewenstyl en blote oorlewing is:

“...ek dink net jou leefstyl is ook van...uhm...jou inkomste wat jy kry, dit kan dit beïnvloed. Soos as jy ’n hoër inkomste kry gaan jy luuks lewe en jou lewe gaan mos nou natuurlik anderste werk as die wat nou...uh...’n laer inkomste het, wat miskien in ’n plakkerskamp bou, maar hy moet ’n beroep het of hy moet gaan werk om ’n bestaan te hou” [Jean-Lynn, skool 1].

In skool 1, wat binne ’n gemiddelde na hoë sosio-ekonomiese omgewing geleë is, het deelnemers in gesprek gegaan oor die geleentheid om ’n beroep te kan volg waarvoor ’n individu ’n passie het, teenoor die noodsaaklikheid om te werk vir finansiële sekuriteit. Jean-Lynn, wat uit ’n agtergrond van beperkende omstandighede kom, het eerstens aangedui dat sommige individue nie die geleentheid het om ’n beroep na te volg waarin hy/sy passie vind nie, maar dat die salaris wat die beroep bied, aan die individu se basiese behoeftes vir oorlewing moet voldoen:

“En ek dink geld gaan ook gepaard daarmee, want jy wil ’n bestaan maak en jy wil...ek glo nie mense gaan deesdae net vir passie werk nie, want passie gaan jou nie ’n salaris in die maand inbring en vir jou kos en al daai dinge...”

Dewie het op hierdie stelling gereageer deur aan te voer dat dit wel moontlik is om 'n beroep te vind waarin 'n individu sy/haar passie kan uitleef en steeds genoeg kan verdien. "Maar party mense se passie gee vir hulle geld...dis als oor hoe jy jou passie ten werk stel.." Sy het verder op hierdie stelling uitgebrei en aangedui dat 'n individu moet ondersoek instel na verskillende rigtings binne die beroepsarea waarvoor hy/sy 'n passie het en dan 'n rigting moet kies waar beide passie uitgeleef en finansiële sekuriteit ervaar kan word: "...dan doen ek steeds waarvan ek hou, ek het dit net in 'n rigting gestuur waar ek geld kan maak...jy moet jou opsies ten volle ontleed en dan kan jy dit kry" Hierdie stelling impliseer egter dat almal toegang tot verskeie opsies het, en neem nie noodwendig in ag dat opleiding in sommige van hierdie opsies ook 'n finansiële las op die individu kan plaas nie.

Soos dit in hierdie afdeling duidelik was, het die deelnemers drie beroepswaardes geïdentifiseer wat as belangrik beskou word in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse. Deelnemers het aangedui dat om betekenis te vind in dit wat hulle doen, of om iets vir die gemeenskap om hulle te beteken, vir hulle belangrik was. Hulle het ook aangevoer dat hulle 'n beroep sou wou kies waarin hulle as belangrik of suksesvol gesien kan word. Deelnemers uit laer sosio-ekonomiese gemeenskappe het aangedui dat hulle graag wil uitstyg bo hulle omstandighede en raakgesien wil word. Dit was ook duidelik dat finansiële sekuriteit vir hierdie deelnemers 'n belangriker beroepswaarde as vir die deelnemers uit hoër sosio-ekonomiese gemeenskappe is, waar die betekenisvolheid van 'n beroep hoër geag is.

4.3.1.2 Sosiale Sisteem van Beïnvloeding

Soos in afdeling 4.3 bespreek is, word die individu deur die STR nie in isolasie gesien nie, maar in interaksie met 'n sosiale sisteem van beduidende ander. Deelnemers binne hierdie studie het hulle ouers, gesinne en uitgebreide familie, hulle portuurgroep en die skool en onderwysers as beduidende bronne van beïnvloeding binne die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding geïdentifiseer.

- Ouers, die gesin en uitgebreide familie

Deelnemers het aangedui dat hulle ouers, gesinne en uitgebreide familie die maak van hulle beroepskeuse op verskeie wyses beïnvloed het. Die maak van deelnemers se beroepskeuse is deur blootstelling aan ouers, gesinne en uitgebreide familie se beroepe, ouers en familie se verwagting, die mate waarin deelnemers met hulle ouers, gesins- en familieleden identifiseer, asook ouers se leiding en ondersteuning beïnvloed.

Blootstelling aan ouers of gesinslede se vak- of beroepsrigtings het die deelnemers aan die betrokke rigtings bekend gestel. Sexy Legs [skool 2] het aangedui dat die inligting wat haar suster oor 'n spesifieke rigting aan haar gegee het, haar laat besluit het om self ook die vak te neem: “Of jou suster het die vak gehad en nou't sy vir jou gesê wat is die vak is en toe vat jy dit”. Blootstelling aan werkende ouers het deelnemers bewus gemaak van die realiteite van die beroep wat hulle ouers volg. Lizanne [skool 1] het vertel hoe sy, deur te sien hoe haar pa met sy beroep omgaan en die eise wat die beroep aan hom stel, besef het dat dit nie 'n beroep is wat sy wil volg nie: “...nadat ek kon sien hoe hard my pa werk en dan...ja, dis nou nie regtig vir my nie..” [Iaggye].

Behalwe dat ouers se beroepsleuens inligting aan die deelnemers verskaf het, het hulle idees en stereotipes oor sekere beroepe ook deelnemers se beroepskonsepte beïnvloed. Sexy Legs [skool 2] het aangedui dat ouers hulle eie beroepe aan hulle kinders wil oordra, omdat hulle wil hê hulle kinders moet dieselfde beroep as hulle beoefen. Sy het bygevoeg dat ouers se aannames oor beroepskontekste en selfs geslagsvooroordele, ook kan veroorsaak dat hulle hul kinders afraai om sekere rigtings te volg:

“Jou ma en pa...hulle wil miskien nou hê, sê maar..sê maar nou jou ma is 'n dokter en jou pa is 'n prokureur, dan wil die ma altyd hê die meisie moet wees wat sy is...ook miskien as jy nou 'n beroep...soos 'n vroumens nou...wat nou 'n polisievrout wil word, sal jou ma-hulle nou altyd sê miskien 'maar dis 'n gevaarlike werk' en verkies maar eerder iets anders of so”.

Angel [skool 5] het ook aangevoer dat 'n individu se ouers soms vir hulle kinders keuses voorstel wat hulle self gekies het en mee bekend is:

“... dan sal my ouers my help om te kies, want ... dalk het my ma wiskunde en fisika gedoen en wil hê ek moet ook wiskunde en fisika doen, want dalk wil sy hê ek moet 'n dokter word en is sy ook 'n dokter. So ons ouers beïnvloed dit wel ...” [“...then my parents will help me to choose because...maybe my mother did maths and physics, so she also wanted me to do maths and physics, because she wants me to be a doctor and she is also a doctor. So our parents do influence it..”].

Die mate waarin 'n individu met sy of haar ouers, gesin of uitgebreide familie as rolmodelle identifiseer, het ook 'n impak op die maak van deelnemers se beroepskeuse gehad. Jean-Lynn [skool 1] het aangedui dat wanneer 'n individu sy/haar ouer as rolmodel sien, dit vanselfsprekend is dat die individu dieselfde beroep as die ouer sal wil volg en in so mate die familienaam binne die beroep sal kan voortdra:

“...miskien nou mense wie se voetspore jy wil volg...sê nou jou pa was 'n polisieman en jy moet dit nou voortdra, want dis die familienaam wat nou daarmee gaan dan gaan jy ook mos nou *obviously* 'n polisieman wil word...” .

Impi [skool 4] het ook hierdie stelling ondersteun: “Ek het daai ding gekies omdat...die helfte...die meerderheid van my familie is eintlik, is in die polisie diens in”. Ander deelnemers het ook vertel dat hulle ouers vir hulle rolmodelle was en dat hulle om daardie rede dit wou doen of wees wat hulle ouers gedoen het. Oom Loek [skool 3] het sy pa as 'n rolmodel gesien wat hy wou navolg: “lets wat ek graag wil word...my pa is amper soos 'n ...ikoon vir my en ek wil soos hy gewees het”. Tiffe [skool 3] het ook aangevoer dat sy pa vir hom 'n voorbeeld gestel het van wat hy graag wil bereik:

“En dit het my bloot...dit het eintlik vir my meer van 'n visie gegee oor as ek eendag groot wil wees, sal ek graag soos hy wil wees..en....ek is ook eintlik so..altyd so..as ek 'n ding so wil hê, dan wil ek dit so hê, soos hy dit graag wil hê”.

Angel [skool 5] se opmerking het hierdie stellings ondersteun:

“As enigiemand jou vra wat jy wil word wanneer jy groot is, sê jy 'Ek sal 'n onderwyser word' of 'Ek sal 'n maatskaplike werker word', net omdat jou ma so sê. En as jou pa 'n polisieman is, wens jy om soos jou pa te wees.” [“If any one ask what you want to be when you grow up you say 'I'll be a teacher' or 'I'll be a social worker' just because your mom says that. Or if your father is a police man, you just wish to be like your father.”]. Botson [skool 4] het aangedui dat hierdie oordrag van 'n beroepsrigting van een generasie na 'n ander outomaties gebeur: “Dit is in jou bloed ...”. “It's in the veins..”.

Shorty [skool 3] het aangevoer dat dit nie net rolmodelle se beroepe is wat 'n individu beïnvloed nie, maar dat ander eienskappe van rolmodelle 'n individu kan motiveer om 'n sekere rigting in te slaan:

“Van kleins af, stel ek belang in *modelling* en *acting* en so...Ek is meer oor *like dressing up*, ek kom uit 'n huis uit, 'n familie waar ek...dis meer van *models*..my ma hulle het altyd mooi aangetrek en dan het ek opgekyk na my ma en my tannies en so...”

Die deelnemers het ook aangedui dat hierdie beïnvloeding van ouers, gesinne en uitgebreide familie soms oorweldigend is en dat hulle nie altyd vry voel om hulle eie besluite te neem nie. Mr Wang [skool 4] het vertel dat die besluite wat sy ouers en familie vir hom wil maak sy eie proses van besluitneming bemoeilik het: “My prentjie was gewees...dit was 'n moeilike stryd gewees om rerigwaar vir jouself te kan sê wat jy graag wil doen, want daar is baie mense, jou ma-hulle, jou familie wat sommer vir jou wil beroepskeuses kies.” Ander deelnemers het egter aangevoer dat daar wel waarde is in die leidende rol wat ouers tydens die maak van

vak- en beroepskeuse kan speel. Lella [skool 3] het vertel dat ouers 'n bydrae kan lewer omdat hulle insig in hulle kinders se vermoë het: “Jou ouers ook...hulle kan vir jou sê waarin hulle dink jy gaan goed doen of wat jou eienskappe is waar hulle dink jy sal goed presteer” Ander deelnemers het hierby gevoeg dat ouers se ondersteuning in die rigting wat hulle kies belangrik is. Mr Wang [skool 4] het aangevoer dat hy graag wil hê dat die mense om hom hom in sy beroepskeuse ondersteun en dat hy met hierdie ondersteuning selfs rigtings sal kan aanpak waarvoor hy nie op sy eie kans sien nie:

“...wat vir my is...wat vir my sal beïnvloed nou, sal wees dat...mense moet nou agter my kan staan, in die tyd..om my te kan *support*. En vir my's dit maar net dat, dit baat nie..ok, ek sal nou sê, van kleins af, om van jou graad 6 jaar af, graad 8 jaar af, kom mens nou op punt van ek wil graag die spesifieke beroep eendag doen, maar nou in die tyd in, nou is daar minder belangstelling van jou ouers se kant af, of van jou familie se kant af...en vir my's dit net dat..dis almal klein dingetjies, soos hy nou maar gesê het...wat kan maak dat..mens op die ouend van die dag kan uitsak en vir jouself sê maar ek gaan nou die maklike way uit kies..”

Awa [skool 4] het die vorige twee stellings ondersteun deur aan te voer dat 'n individu se ouers, gesin en uitgebreide familie se ondersteuning en leiding 'n impak op die maak van sy/haar aanvanklike beroepskeuse het:

“...en ja, ons ouers se bystand, en nie net ouers nie, familie ook om mekaar te ondersteun en vir jou te kan sê maar ‘daai is die ding wat jy moet doen, as jy dit wil doen, doen dit’. Hulle moet nie sê as ek iets wil doen nee maar ek moet nie daai rigting of so nie...”

Inam [skool 5] het aangedui dat sy haar vakkeuse so gemaak het, dat sy ondersteuning in terme van akademiese hulpverlening van haar suster kon kry:

“My vakke wat ek gaan neem is Wiskunde en Fisika en Wetenskap en (Landbou). Maar omdat my suster Landbou doen ... en my ander suster doen Aardrykskunde, het ek besluit om Landbou te doen, want sy het dit verlede jaar deurgekom, en sy gaan my help met Landbou. Maar die ander een, sy het alles jare gelede deurgekom, so dalk het sy al vergeet, so sy gaan my nie met Aardrykskunde kan help nie, daarom gaan ek Landbou neem” .[“My *subjects* that I do take is Maths and Physics and Science and (Agriculture). But because my sister is doing Agriculture...and my other sister is taking Geography, I decided to take Agriculture, because she passed that last year, so she’s going to help me in Agriculture. But the other, she passed all years ago, and maybe she forget, so she’s not going to help me with Geography, so I take Agriculture”]

Laastens het die deelnemers aangedui dat ouers, gesinne en uitgebreide familie se finansiële ondersteuning ook ’n invloed op hulle skoolkeuse, verdere studies en die maak van die individu se aanvanklike beroepskeuse mag hê. Lizanne [skool 1], wat uit ’n omgewing met middel tot hoë sosio-ekonomiese status kom, het aangedui dat ouers soms voorvereistes stel oor die finansiële ondersteuning wat hulle aan hul kinders gaan bied. Dit gebeur dan in hierdie gevalle, dat kinders nie aan die vereistes voldoen nie en dan self die finansiële las van hulle studies moet dra: “...sommige kinders, as hulle die jaar gedop het, kan ouer sê ‘jy het nou jou jaar gemors, gaan nou [self] verder aan”. Monique [skool 2], wat uit ’n omgewing met ’n laer sosio-ekonomiese status kom, het aangedui dat ouers nie altyd oor die finansiële vermoëns beskik om vir studies te betaal nie. Toegang tot verdere studies word dus bemoeilik: “Jou familie...wat miskien sê hulle het nie geld dat jy kan verder gaan studeer en so nie”. Sexy Legs [skool 2], wat uit dieselfde omgewing kom, het aangedui dat die gebrek aan finansies selfs die maak van skoolkeuse beïnvloed: “...die skoolfonds is min by daai skool...die busse ry verniet”.

Deelnemers het aangedui dat hulle ouers hulle as rolmodelle beïnvloed het deur vir hulle ’n voorbeeld te stel van hoe sekere beroepe daarna uitsien, asook deur inligting oor beroepe aan hulle te verskaf. Ouers kon ook, aangesien hulle hul kinders ken, aan hulle waardevolle

inligting verskaf oor watter beroepsrigting vir die deelnemers gepas sal wees. Sommige deelnemers het vertel dat ouers se vooroordele, asook hulle verwagtings van watter beroepsrigtings hulle kinders moet volg 'n impak op die maak van hulle keuse gehad het. Die mate waartoe ouers finansieel tot hulle kinders se verdere studies kon bydra, het ook hulle beroeps- en studierigting beïnvloed.

- Portuurgroep

Deelnemers is in terme van skool- en vakkeuses ook deur hul portuurgroep beïnvloed. Deelnemers het aangedui dat hulle skole en vakke gekies het waarin hulle saam met hulle vriende kon wees. Skool- sowel as vakkeuse het in verskeie gevalle 'n invloed op die maak van 'n individu se aanvanklike beroepskeuse en het by tye ook tot die aanpassing van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse gelei. Zoë [skool 1] het aangedui dat sy na hierdie skool gekom het omdat haar vriende hier was: "...en ek dink dis ook maar jou vriende, waar jy mense ken en daai...". Deelnemers het aangedui dat vriende die maak van haar vakkeuse beïnvloed het. Hulle het vakke gekies sodat hulle by hulle portuurgroep kon inpas of omdat hulle nie alleen in 'n klas wou wees nie. Sexy Legs [skool 2] het aangedui dat toe haar skool se vakkeuse-vorm moes invul, sy die eerste keer vakke gekies het wat haar vriende gekies het. Sy het egter op 'n latere stadium besef dat hierdie vakkeuse nie noodwendig die regte keuse was nie en het met die tweede geleentheid om vakke te kies onafhanklike keuses gemaak: " Nee, ek het die eerste keer agter tjommies aangegaan en toe die tweede blaaie kom het ek my eie keuses gemaak". Nelly [skool 5] het aangedui dat die vak wat sy gekies het om nie alleen in die klas te wees nie, veroorsaak het dat sy die verkeerde vakkeuses vir haar beplande beroepsrigting gehad het en daarom haar beroepskeuse moes aanpas:

"So my vriende het almal Handel geneem, en ek het gedink, nee, ek gaan alleen in die Fisika-klas sit, nee, ek moet saam met hulle gaan. So my vriende het 'n invloed gehad op my loopbaankeuse. So nou, sien jy, kan ek nie 'n dokter word nie". ["So my friends

all went to Commerce, the I thought no, I was going to be alone in the Physics class, no I must go with them. So friends also have an effect on your career choice. So now, you see, I can't be a doctor”].

Boston [skool 4] het verduidelik dat hierdie vakkeuses wat afhanklik is van vriende se keuses voorkom omdat individue wil inpas by hulle portuurgroep: “As jy nou nie by jou portuurgroep inpas nie, hulle *fit* nou in...soos in...jy, jou vriende...dan gaan jy ook net wil *cool* lyk..” Verder het Potso [skool 5] aangedui dat die houding wat 'n individu se vriende teenoor sekere vakrigtings se moeilikheidsgraad het, ook 'n individu kan beïnvloed, aangesien hy/sy eerder na sy/haar vriende luister as om selfs ondersoek in te stel. Dit lei weereens na die maak van moontlike verkeerde vakkeuses:

“As my maat Geskiedenis doen en dalk 'n negatiewe houding het teenoor Wiskunde en ander goed, sal jy op die ou en die vak kies wat hy doen. Wat hy sal sê Wiskunde is moeilik en al daardie dinge en jy sal op die ou end jou vriende se vakke kies sonder om jouself te ondersoek. Dit is wat met die meeste by die skool gebeur”. [“If my friend is doing History and he is having maybe bad attitude towards Maths and some other stuff, you will end up choosing the subject that he's doing. Because he will say Maths is difficult and all those things and you end up choosing those of your friends without going there to explore for yourself. It is what is happening to most of the school”].

Tydens die deelnemers se gesprekke het dit duidelik geword dat die portuurgroep die maak van hulle beroepskeuse, en meer spesifiek hulle vakkeuse op twee maniere beïnvloed. In die eerste plek het deelnemers aangedui dat hulle vakkeuses gemaak het sodat hulle saam met hulle vriende in die klas kon wees of omdat hulle by die portuurgroep wou guns hê. Die tweede wyse waarop die portuurgroep deelnemers se vakkeuse beïnvloed het, was deur die inligting wat hulle by mekaar gehoor het of die houdings wat hulle vriende teenoor sekere vakrigtings ten toon gestel het. Die deelnemers het erken dat die maak van vakkeuses om hierdie redes in sommige gevalle ongewensde implikasies gehad het in terme van watter

beroepsrigtings ingeslaan kon word en dat hulle by tye spyt was dat hulle aan hierdie invloed gehoor gegee het.

- Die skool

Deelnemers het Sisteme van Beïnvloeding geïdentifiseer wat 'n impak op hulle keuse na watter hoërskool hulle gegaan het, gehad het. Hierdie was 'n belangrike keuse wat 'n verdere impak op die maak van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse gehad het.

Dit het geblyk dat die skool deelnemers se aanvanklike beroepskeuse op 'n verskeidenheid maniere beïnvloed het. Die skool beïnvloed deelnemers se vakkeuses, wat weer 'n invloed op die toegang tot sekere beroeps- of studierigtings het. Deelnemers het ook aangedui dat die skool die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed deur inligting oor beroepe en/of studierigtings aan hulle te verskaf. Die skool, onder invloed van die Departement van Onderwys het 'n verdere impak leerders se keuses deur die aanbieding van die leerarea/vak Lewensoriëntering, wat vir elke leerder verpligtend is. Laastens het die skoolsisteem 'n invloed op deelnemers deur middel van die onderwysers wat hulle in diens neem. Deelnemers het aangedui dat onderwysers vakkeuse deur hulle aanbiedingstyl beïnvloed en dat hulle ook 'n ondersteunende rol in die verskaffing van inligting en leiding aan deelnemers speel.

Volgens deelnemers het die ligging van 'n skool 'n groot rol gespeel in die keuse daarvan. Die naaste skole in die omgewing is in ag geneem en deelnemers wat van verafgeleë plekke afkomstig is, moes 'n skool met 'n koshuis kies. Lizanne [skool 1] het vertel dat sy na hierdie skool gekom het aangesien haar suster naby was vir ondersteuning: "My suster-hulle is in die omgewing...so toe wou my ouers my in 'n plek sit waar hulle darem naby is in 'n noodgeval...". Nog 'n faktor wat in ag geneem is met die maak van hoërskoolkeuse, is die geleentheid en blootstelling wat 'n skool bied. Die deelnemers van skool 1 het saamgestem dat die skool wat hulle gekies het vir 'n hulle 'n verskeidenheid opsies, met die oog op blootstelling aan verskillende ervarings en die wêreld van werk, asook die geleentheid vir

opleiding en inligting, bied. Jean-Lynn het aangedui dat die diversiteit van die skool, leerders voorberei op die verskeidenheid uitdagings wat in die toekoms op hulle wag: “Ek dink ook dis ’n baie gebalanseerde skool...die meisies-seuns ding, akademies, sport, kultuur – dit bied vir jou so baie keuses en dit help jou met die wêreld daarbuite...”. Chrisie het vertel dat die skool se samewerking met die nabygeleë universiteit leerders blootstel aan ’n verskeidenheid geleenthede (soos opedae en beroepsuitstallings) wat die leerders met die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse help: “Ja, want hierdie skool, omdat dit gekoppel is aan die universiteit, het dit baie meer geleenthede...”. Deelnemers se idees oor wat ’n bydrae tot suksesvolle beroepstoetredes sal kan lewer, het ook beïnvloed watter geleenthede hulle as noodsaaklik beskou het. David-Martin [skool 1] het vertel dat hy moes kies tussen “akademie en sport” en toe ’n skool gekies het wat sy akademie sou bevorder en hom dus beter sou toerus vir die wêreld van werk.

Volgens die deelnemers is daar ’n direkte verband tussen die keuse van skool en die maak van beroepskeuses. Skole het deur middel van die vakke wat hulle aanbied, vakkombinasies wat deelnemers mag kies, asook die skool se beleid oor vakverandering en -keuse, deelnemers se toegang tot opleidingsinstansies en beroepsrigtings beïnvloed. Die eerste wyse waarop skole vakkeuse beïnvloed het, is deur slegs beperkte opsies daar te stel. Chrisie [skool 1] het aangedui dat haar skool ’n vak wat sy wou neem na aanvanklike bekendstelling aan die leerders, uit hulle kurrikulum onttrek het en dat sy toe ’n ander vak moes kies: “In graad 9 dan het hulle so inligtingsaand gehad en dan moet jy nou...praat hulle oor al die vakke en goeters, maar...soos die jaar voor ons moes kies...het hulle...Bedryfs gehad...en ek wou dit gevat het en nou het hulle dit nie meer...” Deelnemers van ander skole het ook gekla oor die beperkte opsies wat hulle gebied is met die maak van vakkeuses. Oupoot [skool 2] het hierop kommentaar gelewer, asook geargumenteer dat die inligting in terme van beroepsrigtings wat aan hulle oor die beskikbare vakke gegee is, nie voldoende was nie. Hy voer aan dat hy om hierdie rede nie die regte vakke gekies het nie en dat dit nou die maak van sy aanvanklike beroepskeuse beïnvloed:

“Ek sal ook sê...partykeer hang dit af van die vakke wat die skole aanbied, want..al die skole bied nie dieselfde vakke aan nie...so as jy in 'n rigting eendag wil gaan en dan sal jy dalk daai vakke wil vat wat in daai rigting is. Ek het toe nog nie toe ek in standerd 6 [graad 8] daaraan gedink nie, maar nou..my vakke...wat ek nou het..is nie in dit wat ek wil doen nie...so ek is eintlik spyt..as ek al daai tyd geweet het...dan sou ek die vakke reg gekies het.”

Awa [skool 4] het ook daarop klem gelê dat die skool waarin 'n individu is 'n beduidende impak het op die vakkeuses wat geneem kan word en op hierdie wyse leerders dwing om keuses te maak wat hulle nie noodwendig sou gemaak het as daar meer opsies beskikbaar was nie. Hy het aangevoer dat ander skole se vakkeuses vir hom meer aantreklik geklink het en dat hy graag die vryheid sou wou hê om enige van hierdie vakke te neem:

“Ek sal sê ek was bietjie....ek was baie ontevrede gewees oor die vakke, die vakkeuses, die vakke wat gekies is, keuses wat mens kon gevat het. Omdat uhm...dit was nie soos in ...as mens nou by ander skole hoor en luister..ons buurskole..sal hulle nou altyd vir jou sê...hulle het meer vakke, of dis miskien nou...jy wou gehad het...net min of meer hoe 'n mens dit nou sou gekies het self...maar hulle het dit net so op die bord gegooi en gesê kies wat julle wil hê..” [Awa, skool 4].

Jean-Lynn [skool 1] het weer vertel dat sy nadat sy besef het die vak wat sy aanvanklik gekies het nie by haar belangstelling wek nie, nie meer van vakke kon verander nie. In die eerste plek kon sy net kies tussen die vak wat sy op daardie stadium gehad het en 'n ander vak wat sy ook nie wou neem nie. Nadat sy besluit het om wel die verandering na die nuwe, steeds ongewensde, vak te maak, het die skool haar ingelig dat sy nie meer kan verander nie, aangesien die klasse reeds vol is. Sy was dus deur middel van die skool se vakkombinasies, sowel as hulle beperkte kapasiteit en/of skoolbeleid oor klasgroottes, gekeer om 'n vakrigting in te slaan wat sy sou verkies:

“...ek kan dit nie verander nie. Want toe ek iets daaraan wou doen, toe sê hulle daar is nie plek vir my in die ander klasse nie...toe ek kon dit nog verander het, toe is daar nie plek in die ding waarin ek belang gestel het nie...toe moes ek óf Aardrykskunde vat, nog iets wat ek haat..en toe ek nou na die klas toe gaan, toe die klas verdeel word, toe mag ek nie meer my vak verander nie...so wat moet ek nou maak? Ek moet Rek hou.”

Hierdie beperkinge op vakkeuse het ook beperkinge in die maak van studie- of beroepskeuses veroorsaak en in sommige gevalle het dit die deelnemers gedwing om aanpassings in die maak van hulle beroepskeuses te maak. Lella [skool 3] het aangedui dat die vak wat sy aanvanklik wou neem omdat dit haar vir haar beplande beroepskeuse sou toerus, nie by haar skool beskikbaar was nie. Sy het besluit om 'n ander beroepsrigting in te slaan, toegerus met die vak tot haar beskikking: “...maar die vakke wat ek eintlik wil gehad het, is nie hier nie...soos naaldwerk. Toe ons standerd 8 [graad 10] daai kies, toe is dit mos nou nie hier nie...toe vat ek ook nou net vakke wat in die besigheidswêreld is... Want dit *fit* in by wat ek wil doen...soos naaldwerk...ek wou mos nou 'n ontwerper geword het, maar naaldwerk is mos nie hier nie...toe vat ek Bedryfs, wat jou in die besigheidswêreld help om jou eie besigheid te kan begin”. Jebo [skool 4] het net soos Lella 'n onbekende vakrigting ingeslaan omdat die vak wat hy wou neem nie deur sy skool aangebied word nie. Jebo het egter vertel dat blootstelling aan die vak hom bekend gestel het aan 'n nuwe rigting waarvoor hy belangstelling ontwikkel het en wat die maak van sy aanvanklike beroepskeuse beïnvloed het:

“Ek, wat ek...in graad 10 kom het, toe wil ek 'n chef geword het, maar toe het die skool nie Huishoudkunde...hulle bied nie die vak aan nie. Toe moet ek RTT – Rekenaartoepassingtegnologie – vat in daai vak se plek. Toe begin ek lief te raak byvoorbeeld...die jare, wat ek nou...vir die drie jaar wat ek die vak gehad het, het ek liefgemaak vir die vak. Toe begin ek meer inligting uit te vind waaroor, in watter rigting kan 'n mens gaan as 'n mens die vak het en *Econ* [ekonomie] en Bedryfs. Toe vind ek

uit 'n mens kan uhm....*IT Engineering* word, *IT Technician* – om die *computers* te werk, om dit reg te maak, op te bou.”

Die instelling van Uitkomsgebaseerde Onderwys en die nuwe kurrikulum het verskeie veranderinge tot stand gebring in die vakke wat aangebied word, die wyse waarop hulle gekombineer word, asook die wyse waarop hierdie vakke geassesseer word. Die groep deelnemers wat van hierdie navorsingstudie deel gevorm het, was die eerste groep Graad 12-leerders wat binne hierdie nuwe kurrikulum die finale skooleksamen moes aflê. Dit het uit deelnemers se gesprekke duidelik na vore gekom dat die nuwe vakke en kurrikulum, met die nuwe vereistes soos wat deur die Departement van Onderwys voorgeskryf word, hulle onseker laat voel. Dewie [skool 1] het aangedui dat sy bekommerd is dat sy nie tot verdere studies toegelaat word nie omdat haar nuwe Graad 12-kwalifikasie nie voldoende is nie: “dis is ook ons lewens wat van die eksperiment afhang, want oor drie jaar dan gaan hulle vir my sê nee, my kwalifikasies is nie voldoende nie”. Die instelling van nuwe vakke het deelnemers ook oningelig gelaat oor vakinhoud en op watter wyse die vakke in verdere studie- of beroepsrigtings 'n rol speel. Oupoot [skool 2] het aangedui dat hy en sy klasmaats onseker was oor die vakke wat hulle moes kies en ook geen leiding in hierdie verband ontvang het nie. Hy het aangedui dat hy vakke gekies het sonder om te weet wat die vakinhoud behels:

“ Kyk, uhm...graad 10 toe was die vakke mos nog nuut gewees, toe's dit heel die nuwe vakke, die nuwe name gegee. Toe het ons ook nog nie geweet wat die vakke behels nie en so...ons het dit maar net gevat...”.

Angel [skool 5] het ook aangedui dat sy vakke gekies het sonder om bewus te wees van die vakinhoud of in watter studie- of beroepsrigtings hierdie vakke gebruik kan word. Sy het aangedui dat na sy uitgevind het wat die gekose vakke behels het, sy haar beplande beroepsrigting moes verander:

“En dan ... weet ons niks van daardie vakke nie, so ons kies die vakke. Dan ... as ek handel kies ... en ek kan nie 'n dokter wees wanneer ek handel doen nie – moet ek 'n rekenmeester of 'n sakevrou of wat ook al wees ... wat met handel saamgaan. So ek dink vir my was dit die vakke wat gemaak het dat ek my loopbaankeuse verander.”

[“And then...we know nothing about these subjects, so we just choose the subjects. Then...if I chose Commerce...and..I can't be a doctor when I do commerce – I have to be an accountant or a business woman or whatever...that goes with commerce. So I think it is the subjects for me that made me change my career choice.”]

Met betrekking tot vereistes vir verdere studies, het tersiêre instansies ook aanpassings gemaak. 'n Nuwe leeraea wat deur die Departement van Onderwys by die kurrikulum ingesluit is, is Wiskunde Geletterdheid. Hierdie leerarea word as 'n alternatief tot Wiskunde aangebied, maar by die meeste universiteite nie as alternatief tot Wiskunde as toelatingsvereiste beskou nie. Heelwat kursusse vereis dat leerders Wiskunde in plaas van Wiskunde Geletterdheid in hulle finale skooleksamen skryf en deurkom. Leerders is nie altyd bewus van hierdie vereiste nie en neem dikwels eerder Wiskunde Geletterdheid om hoër punte te verkry of omdat hulle dit makliker vind om deur te kom. Ashley [skool 3] het aangedui dat toe sy uiteindelik die universiteit se jaarboek vir toelatingsvereistes geraadpleeg het, uitgevind het dat sy eerder Wiskunde as Wiskunde Geletterdheid moes neem: “...in elkeen van daai boekies van die universiteit...dis net wiskunde wat jy sien, dis nooit Wiskunde Geletterdheid nie...so ek het eintlik 'n dom besluit gemaak om Wiskunde Geletterdheid te vat..dis 'n fout wat ek gemaak het”.

Die deelnemers het aangedui dat die skoolsisteem hulle ook deur middel van inligtingsverskaffing, hoofsaaklik deur die aanbieding van Lewensoriëntering, beïnvloed het. Deelnemers het eerstens die waarde van die leerarea uitgelig. Jean-Lynn [skool 1] het uitgelig dat Lewensoriëntering 'n wyse kan wees waarop alle leerders toegang tot geleenthede kan ontvang, aangesien ander skole, wat dalk uit laer sosio-ekonomiese omstandighede kom, nie noodwendig self toegang tot hierdie geleenthede het, of aan hulle

leerders kan bied nie: “...ander skole wat nie die geleenthede het wat ons het nie en dan bied LO net vir hulle daai..daai wat ons dink..wat ons as van selfsprekend aanvaar, wat hulle nie het nie. Dis dalk hoekom LO verpligtend is...”. Sy het ook die waarde van die leerarea in haar eie skool aangevoer en aangedui dat die Lewensoriëntering-onderwyseres baie moeite doen om die vakinhoud en inligting relevant te hou: “LO is baie goed vir ons, want dit stel ons bloot aan wat daar buite is – die juffrou doen regtig haar bes om die deure vir ons oop te maak en om ons bewus te maak van die wêreld daarbuite...”.

Die deelnemers het aangedui dat die Leerarea Lewensoriëntering hulle deur middel van take en aktiwiteite aan beroepsinligting blootgestel het en op hierdie wyse hulle beroepskennis verhoog het. Lella [skool 3] het vertel dat die take wat hulle vir Lewensoriëntering moes doen, by haar 'n realistiese beeld laat vorm het van die beroep waaroor sy ondersoek ingestel het en haar van die implikasie van so 'n beroepskeuse op haar lewe bewus gemaak het:

“Jy moes uitgaan en dan iemand kies wat jy wil doen... Dit het jou beter insig gegee oor wat jy werklik wil doen en wat alles dit behels en hoe dit vir jou gaan beïnvloed as jy miskien nou gaan in daai rigting in en so”.

Oupoot [skool 2] het ook aangedui dat die beroepstake wat hulle vir Lewensoriëntering moes doen, vir inligting gegee het wat hulle gehelp het met die maak van beroepsbesluitneming in Graad 12:

“As ons nou navorsing doen vir die beroepstake en so..dan gee hulle ook vir jou meer inligting daaruit...dan maak jy maar jou regte besluit daarop..as jy nou in graad 12 kom, dan sit jy ook nog met besluite..maar..dan kies jy nou jou beroep..”.

Sommige deelnemers het egter gevoel dat alhoewel Lewensoriëntering hulle aan die beroepswêreld blootstel en aan hulle inligting oor hierdie wêreld verskaf, dit hulle nie met die maak van hulle beroepskeuse gehelp het nie. Stormy [skool 3] het aangedui dat die take wat

hulle in Lewensoriëntering moes doen haar net beperkte inligting gegee het oor die beroepswêreld en dat daar nie in genoeg diepte ingegaan is sodat die inligting met die maak van haar beroepskeuse kon help nie. Alhoewel sy aangedui het dat ander aspekte van Lewensoriëntering 'n betekenisvolle bydrae tot haar ontwikkeling gelever het, het dit geblyk asof leeruitkoms 4 (in die Intermediêre – en Senior fases) en leeruitkoms 5 (in die fase van Verdere Opleiding en Onderrig) nie genoeg aandag gekry het nie. Hierdie leeruitkomst se uitgangspunt is om die leerder voor te berei om 'n ingeligte beroepskeuse te kan maak. Stormy het die volgende vertel:

“Ons het nie nog *much* klem gelê daarop [beroepskeuse] nie...ons het nie..ek weet net van die take wat ons gedoen het oor wêreld van werk en dis al, maar ons het nie nog uitgebrei nie. Maar daar is ander aspekte van LO wat jou lekker gehelp het...”.

Angel [skool 5] het aangedui dat alhoewel Lewensoriëntering 'n leidende rol speel in ander aspekte van 'n individu se lewe, dit nie praktiese aspekte, soos die maak van vakkeuse, aanspreek nie:

“Nee ... dit het nie vir my dit gesê nie. LO sê net vir jou waar ... soos, hoe jy jou doelwitte kan bereik ... dit sê nie vir jou ... jy moet hierdie vakke kies nie. Al wat dit vir my sê – dit lei jou – ek sou sê LO lei jou ...”. [“No...it didn't tell me that. LO only tells you where...like, how you can achieve your goals...it doesn't tell you...you must choose this subjects. The only thing it tells me – it guides you – LO, I would say it guides you....”].

Awa [skool 4] het ook die aantyging teenoor Lewensoriëntering gemaak dat die beroepkennis beperk word tot dit wat die leerders self invorder vir take en dat dit nie in meer besonderhede bespreek word nie: “Jy moes drie soorte werke wat jy moes gekies het..dan moes jy die vereistes en die eienskappe, moes ons nou daaroor, moes ons gaan soek het. Maar daar word nie regtig in diepte gegaan daaroor nie..”. Stooje [skool 5] het ook aangevoer dat daar nie genoeg inligting vir die maak van beroepskeuse, deur die leerarea of die onderwyser, aan leerders gegee word nie: “Hulle gee vir ons min inligting ...” [“They give

us little information..."]. Oupoot [skool 2] het hierdie stelling ondersteun deur te vertel dat die onderwysers en ander betrokke persone by Lewensoriëntering nie toeganklik is vir meer inligting oor beroepe nie: "En vra jy vir die mense om vir jou iets te doen oor daai beroep, en dan wag jy en wag en wag en kom nie so ver nie.."

Die deelnemers het verder gesê dat die inligting Lewensoriëntering in terme van verdere studies en tersiêre instansies aan hulle gegee het, ook nie genoeg besonderhede bevat het nie: Potso [skool 5] het aangedui dat die inligting wat Lewensoriëntering aan hom gegee het hom nie meer gehelp het as die inligting wat hy self by tersiêre instansies kon kry nie:

"Daar is geen verskil tussen LO en die pamflette wat hulle by die institusies uitdeel nie – hulle sê een en dieselfde ding" ["There is no difference between LO and the pamphlets they give at the institutions – they are saying one thing"].

Angel, ook van skool 5, het op hierdie stelling gereageer en vertel dat die inligting oor toelatingsvereistes vir verdere studies wat Lewensoriëntering aan leerders oordra selfs minder inhoud bevat as die inligting wat van tersiêre instansies ingewin kan word:

"Die enigste verskil is net die simbole wat daarby is, want LO sê nie vir jou dat jy 'n C in Wiskunde moet hê om universiteit toe te kan gaan nie. Omdat daar 'n verskil is, omdat jy verskillende pamflette by die technikon en die kollege en die universiteit kry, omdat jy by die universiteit 'n onderskeiding of vrystelling moet kry en jy by die technikon 'n vrystelling moet kry of kan inkom met 'n E.. en...dan...by die kollege kan jy gekeur word met skoolleidsamen, so daar is 'n verskil...". ["The only difference is only the symbols that are by it, because the LO don't tell you that Maths you have to have a C in order to get into university. Because there is a difference, because you get a different pamphlet from technicon and college and university, because at university you have to have a distinction or exemption and at technicon you have to have a exemption or you can get in with an E...and..then...at college you can go with school leaving, so there is a difference..."].

Teenoor die gesprekke in ander skole wat 'n tekort aan leiding in vak- en beroepskeuse aangedui het, het leerders in skool 1 vertel dat alhoewel die inhoud van Lewensoriënternig nie noodwendig vir hulle genoeg leiding ten opsigte van die maak van 'n beroepskeuse gegee het nie, die onderwyseres wat die leerarea aanbied, moeite gedoen het om hulle aan verskillende opsies bloot te stel: "Hier kom so af en toe mense van die universiteit...oor die verskillende kursusse wat hulle aanbied...en soos die *navy* was al hier al...baie teknikons, universiteite...net om jou bloot te stel waan wat daar buite is...watter beroepe jy kan doen..en...om vir jou die breër prentjie te skep." [Jean-Lynn, skool 1]. Die onderwyseres wat by skool 1 vir die Leerarea Lewensoriëntering verantwoordelik is en dit ook aanbied, is aangestel as 'n skoolvoorligter en is 'n opgeleide en geregistreerde psigometris. Dit impliseer 'n wyer kennis oor beroepsleiding en -assessering as waarin onderwysers sonder hierdie kwalifikasies in opgelei is.

Ander onderwysers, buiten die Lewensoriënteringsonderwyser, het ook 'n beduidende invloed op die maak van deelnemers se vak- en beroepskeuse te hê. Die deelnemers het aangedui dat onderwysers vakkeuse deur middel van inligting oor vakke en die beroepswêreld asook deur hoe hulle hul onderskeie vakke aanbied, beïnvloed. Deelnemers het eerstens aangedui dat hoe onderwysers vakke aanbied, bepaal of leerders die vak wil neem of nie. Chrisie [skool 1] het aangedui dat sy in sekere vakrigtings eerder kursusse na skool sal neem aangesien die aanbiedingstyl van die vakonderwyser haar nie aanstaan nie en in elk geval selfstudie vereis:

"...ek het Rek gehad...toe los ek Rek as gevolg van die onderwyser....en hy sal net sê 'Doen dit' en dan weet jy nie wat aangaan nie en dan's dit soos self-studie...so as ek dit volgende jaar wil doen kan ek net sowel dan 'n kursus vat wat my leer hoe om dit te doen...".

Onderwysers het ook 'n rol gespeel in die verskaffing van inligting sodat leerders ingeligte vak- en beroepskeuses kon maak. Angel [skool 5] het vertel dat haar skool hierdie inligting

oor vakke in die vorm van 'n eenmalige inligtingssessie aan die leerders verskaf het. Sy het aangedui dat die leerders in hierdie sessie kon uitvind watter vakke hulle moet neem vir die bepaalde beroepsrigting wat hulle beplan om in te slaan.

“In my skool, vroeër, was daar iets soos 'n byeenkoms in die saal ... voor ons ons vakke kies, dit was soos 'n loopbaanuitstalling en het vir ons gewys watter vakke om te kies vir wat jy wil word ... wat ook al jy wil word. Dit is waarom ons ... die vakke gekies het”. [“In my school, before, we had something like a meeting in the hall...before we chose our subjects, so it was like a career exhibition – it told us what subjects to choose when you want to be...whatever you want to be. That's why we..would choose the subjects...”].

Nadia, wat ook uit skool 5 kom, het egter aangedui dat sy meer as net hierdie inligting nodig het. Sy het 'n behoefte aan persoonlike leiding in terme van vak- en beroepsrigtings aangedui:

“Maar ek weet nie wat om te doen of wat ek op pad kan verwag nie. En 'n gebrek aan leiding – ons het nie iemand om ons te lei nie. As jy gesê het ‘Ek wil dit doen’, dan is daar niemand wat vir jou kan sê ‘Goed, as jy dit wil doen, dan moet jy hierdie prosedures volg en dit en dit doen’ nie. Dit is my probleem – Ek het nie iemand wat vir my kan sê ‘doen dit, doen dit’ nie ... Ek het dit nodig sodat my droom kan waar word”. [“But I don't know what to do or what I can expect on my way to there. And a lack of guidance – we don't have someone to guide you. If you say ‘I want to do this’ there is no one who can say ‘ok, if you want to do this, you must follow these procedures, you must do this and this’. That's my problem – I don't have someone who can say to me ‘do this, do this’... I need that in order for my dream to come true.”].

Jebo [skool 4] het ook aangedui dat die hulpverlening by die skool beperk was. Hy het vertel dat die skool hom ingelig het oor wanneer aansoeke vir tersiêre instansies moet in wees,

maar dat hy self by hierdie instansies moes gaan aanklop om uit te vind watter rigting hy kan studeer met die vakkombinasie wat hy neem:

“Ek het....aansoek...mens doen mos aansoek al gedoen al by die universiteit. By die skool het hulle gesê mens moet voor die tyd aansoek doen, in die begin van die jaar. Toe vat ek daai, vat ek my vakke...na hulle toe vir hulle om te sê luister, kan ek...watter rigting kan 'n mens in gaan met die vakke wat ek het.”

Hierdie intervensie wat Jebo self moes onderneem dui egter steeds op 'n beperking in beroepsopsies, aangesien sy vakke reeds op hierdie stadium gekies was en hy beroepskeuses om hierdie vakkombinasie moes oorweeg.

Deelnemers het laastens aangedui dat die raad van onderwysers in terme van die maak van 'n beroepskeuse waardevol is, aangesien hulle hul leerders al lank ken en veral insig het oor leerders se vermoëns. Oom Loek [skool 3] het vertel dat, omdat onderwysers weet wat 'n leerder in staat is om te bereik, hulle leerders kan terugbring na die realiteite van beroepskeuse wanneer leerders onrealistiese beroepsaspirasies het: “*Except* vir daai, sal ek nogals voel...jou onderwysers saam met wie jy 'n pad stap al van standerd 6 af al, kan dalk ook vir jou 'n bietjie *advice* gee. Soos 'nee, man, jy *dream* nou te groot...hou dit maar realisties”.

Die skoolsisteem het volgens hierdie response van die deelnemers 'n beduidende impak op die maak van hulle beroepskeuse gehad. Hierdie sosiale sisteem het deelnemers deur middel van opsies in die maak van vakkeuses, geleenthede tot blootstelling en inligtingverskaffing beïnvloed. Die leerarea Lewensoriëntering is deur die Departement van Onderwys as een van die nuwe vakke binne Uitkomsgebaseerde Onderwyskurrikulum ingestel juis om as bron van beïnvloeding ten opsigte van beroepsinligting te dien. Deelnemers in sommige skole het egter aangevoer dat hierdie inligting nie genoeg was om hulle met die maak hulle aanvanklike beroepskeuse te help nie. In die laaste plek het onderwysers ook 'n impak op deelnemers se keuses gehad. Onderwysers het die maak van

deelnemers se vakkeuse beïnvloed deur hulle aanbiedingstyl en inligtingverskaffing en het ook 'n invloed op die maak van hulle beroepskeuse gehad, aangesien hulle aan leerders wie hulle ken waardevolle raad kon gee oor watter beroeps- of studierigtings 'n realistiese keuse sal wees.

4.3.1.3 Omgewing-Samelewingsstelsel van Beïnvloeding

Deelnemers het ook faktore binne die Omgewing-Samelewingsstelsel aangedui wat die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het. Dit het voorgekom asof omgewing 'n wye beïnvloeding aan deelnemers gebied het. Jean-Lynn [skool 1] het die volgende gesê: “..so...ek sê...dat dit die omgewing en die mense wat jy daagliks in kontak kom met, dit wat jy sien op televisie en die mense wat 'n invloed op jou lewe het – dit speel 'n rol in die beroep wat jy wil word. En die situasie wat jy jouself bevind..”. Binne hierdie stelsel het deelnemers in kontak met mense, spesifieke situasies of geleenthede en omstandighede gekom wat 'n invloed op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse gehad het.

- Blootstelling aan mense

Die deelnemers het aangedui dat blootstelling aan mense hulle op twee wyses beïnvloed het. Mense het in die eerste plek as rolmodelle opgetree. Rolmodelle is deur deelnemers omskryf as persone wat nagestreef word. Tweedens het deelnemers aangedui dat mense aan wie hulle blootgestel is aan hulle inligting oor die wêreld van werk verskaf het.

In terme van rolmodelle het sommige deelnemers aangedui dat hulle spesifieke persone wou nastreef terwyl ander deelnemers na spesifieke beroepe of beroepsrolle opgekyk het wat hulle graag wou volg. Jean-Lynn [skool 1] het vertel dat die maak van 'n individu se beroepskeuse beïnvloed word deur die mense wat hy/sy as rolmodelle sien. Omdat die individu hierdie persone as rolmodelle sien, wil hy/sy ook die beroepe wat die persone beoefen, navolg: “Maar ek dink jou beroep is ook beïnvloed deur die mense wat jou omring het...miskien nou mense wat se voetspore jy wil volg...”. Ander deelnemers het aangedui dat hulle nie noodwendig na spesifieke persone opgekyk het nie, maar bewondering vir die

persone binne spesifieke beroepsrolle het: “As jy klein is kyk jy altyd op na mense. Dis altyd daardie mense wat soos in daai beroep staan, waarna jy opkyk” [David Martin, skool 1]. Ronbin [skool 2] het hierby aangesluit:

“Wat ek gesien het by die brandweerman, daai mense het baie selfvertroue en hulle is in staat tot enige iets – sê nou maar daar’s ’n brand, dan moet hulle daai persone gaan help wat in die brand is en hulle....hoe kan ek nou sê... hulle is helde...ja...wat is die woord se naam...hulle is...uitblinkers vir ander mense”.

In die omskrywing van haar beroepskonsep het Chrisie [skool 1] ook hierdie waardering vir sekere beroepsrolle aangespreek: “[’n beroep is] iets waarna jy opkyk, soos toe jy klein was wou jy ’n juffrou gewees het of ’n *fireman* of so”. Oupoot [skool 2] het vertel dat hoe ’n individu sy/haar beroep uitoefen ook ’n beroep aantreklik kan maak en iemand kan inspireer om die spesifieke beroep na te streef. Hierdie stelling was gekoppel aan ’n beroepswaarde van selfvervulling binne ’n beroep, wat Oupoot as belangrik ag: “As jy sien...’n persoon leef homself uit in sy loopbaan..en dan stel jy ook sommer onmiddellik belang, want...dis iets...dis ’n hoogtepunt – ’n persoon wat hom uitleef in sy loopbaan.”

Sommige deelnemers het aangedui dat blootstelling aan mense hulle ook bewus gemaak het van watter tipe lewenstyl gelei kan word wanneer ’n sekere beroepsrigting gevolg word. Nadia [skool 5] het aangedui dat sy op ’n jonger ouderdom as gevolg van blootstelling aan een van haar klasmaats se vlak van sosio-ekonomiese status, aangeneem het dat die beroep wat hierdie klasmaat se moeder beoefen het, ’n lewenstyl beter as haar eie omstandighede kon toelaat. As gevolg van haar eie tekorte en lae sosio-ekonomiese omstandighede het sy hierdie beroep nagestreef sodat sy self ook hoër finansiële status kon geniet:

“Toe ek jonk was, wou ek ’n verpleegster wees, ek het daarvan gedroom om as ek klaar studeer het ’n verpleegster te wees. Net omdat, jy weet, wanneer jy in die skool is, in jy in ’n klas ... jou vlak is nie dieselfde nie, wanneer julle leerders in ’n klas is, is julle

vlakke nie dieselfde nie – daar is die mense wat alles het en die mense wat ly. En daar was een kind, sy het alles gehad het omdat haar ma 'n verpleegster was, en ons, die ander, het nie alles gehad nie. So ek het gesien dat as jy 'n verpleegster word, jy alles kan kry wat jy wil hê. Ja, want verpleegsters en onderwysers was op daardie stadium welgesteld”. [“When I was young I wanted to be a nurse, I dreamed of being a nurse when I finish studying. Just because, you know, when you're in school, in a class..your level is not the same, when you are learners in the class, your levels are not the same – there are those who has everything and those who are suffering. So there was this one child, she had everything just because her mother was a nurse and we, the others, did not have everything. So, I saw that if you become a nurse, you can have everything you want. Yes, because nurses and teachers were wealthy at that time”].

Behalwe vir deelnemers se konsep oor beroepe, beïnvloed hulle idees oor suksesvolle beroepstoetrede ook hulle loopbaanbesluite. Deelnemers het aangedui dat mense in die samelewing om hulle, onderwysers en klasmaats by die skool, ouers en persone in die media hulle idees oor wat tot suksesvolle beroepstoetrede sal bydra, beïnvloed en help vorm. David Martin [skool 1] het gerapporteer dat hy deur middel van hierdie blootstelling geleer het dat akademiese prestasie belangrik is as hy die beroepswêreld met sukses wil betree: “En ek kan nie my sport bo my akademie kies nie, want dan gaan ek dit nie maak nie”. Zoë [skool 1] het met hierdie stelling saamgestem en haar waarneming gedeel dat 'n universiteitskwalifikasie as voorvereiste tot suksesvolle beroepstoetrede dien: “En akademie...want niks kan jy deesdae doen sonder papier nie...as jy nie graad agter jou naam het of iets op jou naam het nie, gaan jy nie werk kry waar jy 'n bestaan kan maak nie” .

Alhoewel die blootstelling wat die deelnemers aan mense gehad het, waardevolle bydraes tot die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse gehad het, het sommige deelnemers aangedui dat dit soms moeilik is om te onderskei tussen die inligting en raad wat mense aan hulle gee. Oom Loek [skool 3] het vertel dat alhoewel blootstelling aan mense die

verskeidenheid van sy beroepsopsies verbreed het, dit ook die maak van sy beroepskeuse gekompliseer het, aangesien elke opsie interessant geklink het:

“...elke mens kom met ’n verskillende ding..dan moet jy nou dink wat...nou miskien...jy’t gedink hierdie vrou het miskien gesê *engineering*, nou gaan jy *engineering*, nou kom ’n ander persoon en sy praat nou weer van ’n vlieënier, dan dink jy nou vlieënier weer...”.

Hierdie stelling dui op die belangrikheid dat ’n individu nie net inligting oor verskillende beroepsopsies moet insamel nie, maar ook oor genoeg selfkennis moet beskik voor ’n suksesvolle beroepskeuse gemaak kan word. Awa [skool 4] het hierdie noodsaaklikheid bevestig deur te sê dat hy ten spyte van die raad wat hy by verskillende mense oor die maak van sy beroepskeuse gekry het, self ’n keuse moes maak, omdat ander nie noodwendig weet waarin hy belangstel nie en net hulle eie idees aan hom wou afdwing:

“Ek het self besluit..en ek het nooit my ma-hulle gevra nie...ek bedoel, hoe sou hulle nou gewerk het as hulle hoor ek stel belang...ok, dis nou nie iets snaaks nie, *but*, ek meen, baie mense wil hê ek moet...nou ’n beroep doen wat ’n...inkomste of so het. Mense wil altyd hê jy moet doen wat hulle wil hê..”

Angel [skool 5] het ook aangedui dat dit maklik is om deur ander se opinies oorweldig te word en uiteindelik ’n keuse te maak wat ander s’n, en nie jou eie, is nie:

“So jy word so groot en dink jy wil eendag ’n onderwyser word, want jy hoor hoe ander mense sê dat jy ’n onderwyser sal word en jy gryp dit aan”. [“So you grew up like that I want to be a teacher one day just because you hear some people out there say you’ll be a teacher one day and you just hold on to that.”].

Nog ’n invloed wat binne die deelnemers se omgewing/samelewing as ’n beduidende invloed op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse teenwoordig was, was die media. Jean-Lynn [skool 1] het vertel dat die media ’n sekere stereotipe beeld van ’n beroep skep en dat

hierdie beroepstereotipes bepaal hoe 'n sekere beroep daarna uitsien, watter tipe mens by watter beroep pas en so meer. Sy het ook aangevoer dat hierdie beeld van die media na die werklike wêreld oorgedra word en op hierdie wyse algemeen aanvaar word: "...dis die stereotipering op die televisie en wat op die televisie het..is..en die mense wat..soos..daaroor praat. Jy sien dit op, in die media mos nou en sy sien dit in die daaglikse lewe..". 'n Gesprek tussen drie van die deelnemers in skool 1 het hierop uitgebrei en aangedui dat die media, soos televisie, kykers se konsep van beroepsukses beïnvloed. Die gesprek het gehandel oor 'n sekere televisieprogram wat by kykers die indruk skep dat 'n sekere beroep aan 'n onrealistiese lewenstandaard gekoppel kan word. Dean Martin het die idee van sukses gekoppel aan die karakters se lewenstyl, en daarmee die ander deelnemers laat besef dat die program 'n verwronge beeld van sukses uitstraal: "7de Laan se mense is nou nie eintlik suksesvol nie.." [Chrisie] / "Hulle is suksesvol..." [Jean-Lynn] / "Want hulle kan elke aand uitgaan...waiters wat elke aand uitgaan" (Dean Martin) / "En waiters het soos hoë salarisse, want hulle club elke aand en hulle dra duur klere en dis dom.." [Jean-Lynn].

Die deelnemers het verduidelik in hoe 'n mate die blootstelling wat hulle aan mense in hulle omgewing gehad het, hulle op verskeie maniere beïnvloed het. Sommige individue het as rolmodelle opgetree en deelnemers op so 'n wyse beïnvloed om in hulle voetspore te volg. Blootstelling aan mense het die deelnemers ook toegang tot inligting gegee wat hulle laat insig kry het oor die lewenstyl wat aan sekere beroepsrigtings gekoppel is en ook hulle beroepsbeeld meer realisties kon maak. Deelnemers het ook aangevoer dat persone in die media hulle deur middel van inligting en stereotipes beïnvloed het en dat dit met al hierdie bronne van inligting om hulle by tye moeilik was om onafhanklike besluite te neem.

- Blootstelling aan situasies en geleenthede

Die deelnemers het vertel dat die omgewing waarin hulle hulself bevind die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed het. In die eerste plek bepaal dit die tipe geleenthede, situasies en beroepe waaraan hulle blootgestel word en tweedens maak die behoeftes en

geleenthede, binne 'n omgewing, individue bewus van waar hulle 'n verskil kan maak. Die deelnemers het ook aangedui dat hulle binne hierdie omgewings aan onvoorsiene gebeure blootgestel word wat 'n beduidende impak het op die maak van 'n beroepskeuse.

Dewie [skool 1] het verduidelik hoe haar blootstelling aan 'n sekere omgewing en aktiwiteite binne hierdie omgewing na belangstelling en beroepsoorweging in 'n spesifieke rigting gelei het, terwyl die afwesigheid van blootstelling aan ander beroepe, daardie beroepe nie by haar laat geld het nie. Sy het verder aangedui dat sy as gevolg van ander blootstelling, tydens haar laerskooljare ook 'n ander belangstelling as kinders van haar ouderdom gehad het: “ Ek het grootgeword op 'n plaas, so dit was soos heeltyd veearts en soos sulke mense en dan altyd op die TV dan wil die klein kindertjies soos *fireman* en *police* raak en ek kon dit nooit verstaan nie, want...toe was dit soos...ek het hulle [brandweer- en polisiemanne] nie regtig gesien nie, want ons het op 'n plaas gebly. So ek sou altyd, soos diere gedoen het.”

Deelnemers het ook aangedui dat hulle omgewing hulle nie net aan spesifieke situasies of beroepsrigtings blootgestel het nie, maar ook aan gebeurtenisse wat hulle sensitief gemaak het vir die behoefte in hulle omgewing waar hulle 'n verskil kan maak. Lizanne [skool 1] het vertel dat haar blootstelling aan verwaarloosde kinders haar aangemoedig het om 'n beroepsrigting te oorweeg waar sy kinders kan help: “Of soms om 'n situasie te sien, soos verwaarloosde kinders..”. Jean-Lynn [skool 1] het vertel dat sy met sekere gebeurtenisse in haar lewe bewus geraak het van hoe die situasie binne haar omgewing hanteer is, en daarom besluit het om 'n verskil te probeer maak: “...sekere dinge het in my lewe gebeur en omdat ek gesien het, uhm...dat regverdigheid nooit geskied nie, wil ek 'n verskil gemaak het en dis hoekom ek wil 'n prokureur geword het, want ek het gevoel...dit begin daar...” Sy het vertel hoe sy haar pa en haar broer op 'n geweldadige wyse verloor het en dat niks aan die sake gedoen is nie. Sy het daarop klem gelê dat hierdie gebeurtenisse 'n beduidende groter impak op die maak van haar beroepskeuse gehad het as ander mense of die media:

“Maar ek weet, my beroep was nie beïnvloed deur media of die mense om my...of eintlik nie...dit was die mense om my, maar eintlik die situasie wat ek myself bevind het wat gemaak het dat ek wil word wat ek wil word..”.

Werkseleenthede in deelnemers se omgewing het ook die maak van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse beïnvloed. Potso [skool 5] het gemeld dat hy na sy omgewing gekyk het en 'n beroepsrigting met die potensiaal van genoeg werkseleenthede, asook finansiële voordeel, geïdentifiseer het:

“Ook ... die plek waar naby jy woon ... is Kaapstad, is meestal toerisme ... dan ... 'n mens kan baie geld maak uit toerisme. Dan kies ek toerisme, want ek weet 'n mens kan baie geld maak uit toerisme ... en ja, daar is 'n klomp werksmoontlikhede”. [“Also..the place you live around...is Cape Town, is mostly tourism...then..a lot of money can then come from tourism. Then I choose tourism, because I know a lot of money comes from tourism...and, yes, a lot of job opportunities”].

Laastens het dit in die gesprekke met die deelnemers na vore gekom dat blootstelling aan buitemuurse aktiwiteite vir hulle toegang tot nuwe beroepsgeleenthede gegee het. Deelname aan hierdie aktiwiteite het dikwels aan deelnemers die geleentheid gegee om te bepaal of hulle dit werklik as beroepsrigting wil oorweeg. Tasha [skool 4] het vertel dat sy saam met haar dansgroep na 'n tehuis vir kinders gegaan het en tydens die interaksie met hierdie kinders besef het dat sy hierdie tipe werk as beroepsrigting sal oorweeg:

“...toe gaan ons na 'n plek toe daar waar jong kinders is, soos jong kinders wat miskien nou weggeloop het van die huis af, of wat nie onder hulle ouers wil staan nie – toe het ons nou heeldag saam met hulle gewerk...en later het ek besef maar ek hou van om met kinders te werk en so en toe het ek nou besluit maar ek wil eendag 'n maatskaplike werkster word om eendag mense te help..”.

Dewie [skool 1] het ook bevestig dat deelname aan sekere aktiwiteite aan die individu kan bevestig of dit 'n rigting is wat hy/sy as beroep kan oorweeg: "Ek dink jy soek altyd 'n rede om jouself te *convince* 'ek is op die regte pad en is dit nogsteeds wat ek wil doen." Ashley [skool 3] het aangedui dat 'n opstel wat hulle vir Engels moes doen haar blootstelling aan inligting gegee het en haar bewus gemaak het van 'n behoefte wat sy graag deur middel van haar beroep wil aanspreek:

"...ons het by Engels 'n *assignment* gedoen.. oor *Woman and Child Abuse, poverty*... ons moes 'n essay geskryf het..toe't ek net besluit dat ek wil..vir 'n pediater gaan studeer, want...ek wil kinders gesond maak...want dit maak jou hartseer as jy sien hier is 'n kind op die straat en hy't nie 'n ma nie of hy is baie siek...".

Met die behulp van voldoende beroepskennis, sal Ashley ook ander beroepsrigtings kan oorweeg wat haar sal bemagtig om op hierdie wyse 'n verskil te maak.

Blootstelling aan spesifieke situasies en gebeurtenisse het die maak van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse op drie maniere beïnvloed. In die eerste plek het deelnemers vertel dat die blootstelling aan sekere omgewings en situasies hulle belangstelling in sekere rigtings gestimuleer het. Deelnemers het verder aangevoer dat die situasies waaraan hulle blootgestel word hulle sensitief gemaak het vir die behoeftes in hulle omgewings wat deur middel van hulle beroepe aangespreek kan word. In die laaste plek het die deelnemers vertel hoe deelname aan buitemuurse aktiwiteite hulle aan nuwe situasies blootgestel het waar hulle inligting kon inwin oor beroepsrigtings en kon bevestig of sekere beroepsrigtings hulle werklik aanstaan of nie.

- Blootstelling aan Omstandighede

Die omstandighede waaraan deelnemers op 'n daaglikse basis blootgestel word, het die maak van hulle beroepskeuse op verskeie maniere beïnvloed. Individue met lae sosio-

ekonomiese status, het aangedui dat hulle 'n beroep wil beoefen wat hulle uit hierdie omstandighede sal neem. Jean-Lynn [skool 1] het die volgende daaroor gesê: "...die omstandighede waarin jy jou bevind, soos as jy arm is gaan jy mos nie altyd wil arm wees nie." Sy het verder aangevoer dat die omstandighede waarin 'n individu hom-/haarself bevind as motivering kan dien om beter vir hom-/haarself te doen. Sy het egter ook bygevoeg dat dit nie altyd die geval is nie en dat individue soms deur hulle beperkende omstandighede teruggehou word: "...jou omstandighede...maak 'n voorbeeld: jou ma of pa is 'n alkoholis – dan gaan jy mos *obviously* nou beter wil wees, so ek dink net daai *motivate* jou...of somtyds val jy terug na daai..." Awa [skool 4] het verduidelik dat die salaris wat 'n individu verdien die moontlikheid daar sal stel om hom/haar bo sy/haar omstandighede te laat uitstyg: "Dit beïnvloed mos vir jou om 'n beter...om 'n *job*...om te gaan leer vir iets dat jy die genoegsame geld gaan verdien sodat jy nie in daai omstandighede kan ...terugval nie en dan...bo jou omstandighede uitstyg". Buiten hulle eie omstandighede, het deelnemers aangedui dat die beperkende omstandighede van ander hulle op dieselfde manier gemotiveer het. Ashley [skool 3] het aangedui dat 'n individu, soos hy/sy ouer word na die omstandighede om hom/haar kan kyk om 'n besluit te neem oor hoe om daarbo uit te styg. Ashley het verdere studies as 'n wyse geïdentifiseer om te verseker dat sy nie in dieselfde omstandighede as dit wat sy om haar sien vasgevang bly nie:

"*Poverty*...maar dis nou seker as jy groter geword het...en meer standpunt kon ingeneem het en kon besluit het maar nou moet ons darem by 'n *stage* uitkom...Mense wat swaarkry...dit beïnvloed mos jou lewe, want jy wil mos nie swaarkry eendag nie...en dan besluit jy...jy gaan verder studeer..."

Deelnemers het verder gemeld dat die omstandighede waarin hulle grootgeword het en in bly, hulle beïnvloed het om beroepe na te streef waarmee hulle hierdie omstandighede kan verander. Oom Loek [skool 3] het vertel dat die ongeregtigheid van die aktiwiteite wat in sy omgewing voorkom hom oortuig het om sy beplande beroepsrigting in te slaan:

“Want kyk, met misdaad en al daai goeters, daar waar ek bly...daai tyd...het dit maar baie rof gegaan...en ek het net gevoel dat...dit moet tot 'n einde kom. En nou nog...vat ek so...misdad, verkragting, daai goed...wat kom die ouens oor wat dit doen? Niks. So ek dink...'n *policeman*...maar 'n regte *policeman*, wat kan dink...ja ek sal daai ding kan bekamp en so”.

Deelnemers uit die skole met laer sosio-ekonomiese status het vertel dat hulle sosio-ekonomiese omstandighede hulle beroepskeuse beïnvloed. By skool 1 het hierdie faktor nie ter sprake gekom nie. Awa [skool 4] het vertel dat hy sy studierigting versigtig sal moet oorweeg, asook sy ouers daarvoor sal moet raadpleeg, aangesien die kostes daaraan verbonde so hoog is. Hy het wel die moontlikheid van studiebeurse erken, maar bygevoeg dat toegang tot hierdie beurse moeilik is:

“Ek dink die algemeenste feit is...dat vandag, uhm...geld is die groot oorsaak en effek, maar dat deur dat hulle beurse ook aanbied deesdae...maar wat dit vir kinders miskien, of leerders bietjie...vir hulle klink dit 'n bietjie moeilik om dan..om vir 'n beurs te appelleer. So...vir my is dit dat...in die algemeen soos nou vandag...as ek miskien 'n prokureur of 'n advokaat wil word, dan sal ek twee keer, drie keer dink...of vyf keer dink en ek sal saam met my ouers gesels daarvoor, want dis mos nou, beteken dit...dit gaan my geld kos.”

Jebo [skool 4] het ook aangedui dat sy ouers nie noodwendig die finansiële bronne het om vir sy studies te betaal nie en dat hy om hierdie rede sy studie- en/of beroepskeuse moet aanpas na iets wat meer toeganklik is: “..maar dis nie altyd dat jy, jou ma-hulle vir jou, jou ouers vir jou kan help om daai beroep te volg nie. Dan moet jy maar die makliker...manier uitkry om eendag iets te word in die lewe..” Angel [skool 5] het ook aangedui dat sy haar studierigting moet aanpas volgens dit wat sy kan bekostig:

“Die verskillende velde van studie het ook verskillende koste ... so, as jy ingenieurswese doen is daar 'n sekere fooi daarvoor, en vir rekeningkunde, en vir

verpleging en vir opvoeding is daar 'n verskillende fooi, so finansiering kan jou loopbaan verander, want jy het nie die geld nie, jy kan dit nie bekostig nie ...” [“Also the different fields of study has different fees...so, if you are doing engineering, there’s a certain fee for that, and for accounting, and then for nursing and then for educating there’s a different fee, so also finance can change your career, because you don’t have that money, you can’t afford..”]

Nadia [skool 5] het aangedui alhoewel sy vir 'n beurs aansoek gedoen het, sy steeds nie die finansiële bronne gehad het om die terugbetaalbare registrasiefooie te betaal nie. Haar sosio-ekonomiese status het dus ten spyte van haar toegang tot 'n beurs, steeds die maak van haar beroepskeuse beperk:

“En ook as jy 'n beurs kan kry, want ek het 'n beurs nodig gehad, ek het vir 'n beurs aansoek gedoen en hulle het vir my gesê ek moet kom registreer ... jy moet eers 'n registrasiefooie betaal ... dit is 'n bewys dat jy by die skool is ... dan ... in die middel van die jaar sê hulle dat hulle jou die geld gaan terugbetaal ... so wat ek probeer sê, dis finansiering”. [“And also if you can get a bursary, because I did need a bursary, I did apply for a bursary and then they told me to come for the registration...you have to pay a registration fee before..it is like a proof that you are at school...then...in the middle of the year they are going to pay you back that money...so I try to say, it's finance”].

Laastens het die politieke omstandighede in Suid-Afrika ook 'n beduidende impak op die maak van die deelnemers se aanvanklike beroepskeuse gemaak. Mr Wang [skool 4] het aangedui dat politiese instellings soos regstellende aksie sy kans om werk te kry, beïnvloed. Wanneer hy 'n beroepskeuse maak, moet daar dus in ag geneem word watter beroep vir hom as bruin man toeganklik sal wees:

“*Basically*, vir my is dit.... in vandag se lewe *that*...destyds toe het jy gedink dat jy nou 'n beroep sou wou doen, maar op die oomblik in Suid-Afrika, soos almal nou weet, is werkskepping...is...skaars hier in Suid-Afrika en die kanse dat jy 'n brandweerman of 'n

poliesman kan word is skraal...as gevolg van hoe sê ek..regstellende aksie nou in die land. Is nie...’n manier vir my om te...diskrimineer nie...maar...swartes kry nou...altyd voorkeur in alle werksplekke en wat nou vir jou as kleurling en witman, of ’n man *besides* hulle nou...ons trek nou gewoonlik aan die kortse end”.

Hy het verder aangevoer dat die ekonomiese situasie in Suid-Afrika dit noodsaak dat ’n individu ’n voldoende salaris verdien en daarom die inkomste wat ’n beroep kan bied in ag moet neem in die maak van sy/haar beroepskeuse: “...want die goed wat nou in die land gebeur, in die wêreld gebeur is dat jy moet ’n werk het wat vir jou ’n groot inkomste sal gee...en...daai job sal nie vir my basies ’n groot inkomste bring nie”. Awa [skool 4] het ook gemeld dat die ekonomiese omstandighede en die werkloosheidsyfer van die land hom anders laat dink het oor sy beroepskeuse en hom laat besluit het om sy eie besigheid te begin sodat hy nie net vir homself nie, maar ook vir ander, werk kan verskaf: “...soos kyk nou Suid-Afrika, die werkloosheid – ek wil mos ’n bydra lewer om werkloosheid te verander, om mense se lewens te verbeter...dis net die prentjie wat ek maak...my eie baas kan wees of so...”

Nog ’n politieke faktor wat die maak van deelnemers se beroepskeuse beïnvloed het, is die taalmedium van tersiêre instansies. Nelly [skool 5] wie se huistaal isiXhosa is en in ’n skool is waar klasse in Xhosa en Engels aangebied word, het aangedui dat sekere tersiêre instansies, alhoewel dit volgens haar die beste instansie is vir die kursus wat sy wil volg, vir haar ontoeganklik is as gevolg van die taal van onderrig wat hulle gebruik:

“En ook universiteite. By die Universiteit van [pleknaam]... sê daar is Afrikaans ... so ek kan nie kies nie ... kom ons sê ingenieurswese is basies ... wat hulle doen ... ek dink ingenieurswese is [daar] een van die groot loopbaanprestasies ... maar as ek ingenieurswese wil doen, kan ek nie daarheen gaan nie,[pleknaam]..[“say there is a Afrikaans ... so I cant’s choose...let’s say, enigneering are basically..they are doing...I

think engineering is one of the major career achievements (there)...but if I want to do engineering, I can't go there, because the majority is Afrikaans"].

Soos daar uit die voorafgaande response van deelnemers afgelei kon word, het die omstandighede waaruit individue kom, 'n beduidende invloed op die maak van hulle beroepskeuse. Deelnemers het aangedui dat die omstandighede waarin hulle grootword, hulle aangemoedig het om 'n beter lewe te lei as waaraan hulle gewoond is en wat hulle daaglik om hulle sien. Hierdie omstandighede het dus vir sommige deelnemers as motiverende faktor gedien om hard te werk en bo hul omstandighede uit te styg. Deelnemers wat uit laer sosio-ekonomiese gemeenskappe afkomstig is, het verder vertel dat die tekort of afwesigheid van finansiële bronne 'n beperkende faktor op die maak van hulle beroepskeuses was, aangesien verdere studies en opleiding sterk van finansies afhanklik is. In die laaste plek het deelnemers gemeld dat nie net hulle persoonlike omstandighede nie, maar ook die politieke omstandighede van die land, 'n impak op die maak van hulle beroepskeuse het. Deelnemers het aangedui hoe werksgeleenthede en tersiêre instansies se taalbeleid hulle beroepskeuse beperk het.

4.3.1.4 Tyd

Soos deur die STR aangedui word, het gebeure in deelnemers se verlede, sowel as geantisipeerde gebeure, die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed.

- Verlede

Die deelnemers het gebeure in hulle of hulle ouers se verlede, wat 'n impak op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse gehad het, uitgelig. Deelnemers het vertel hoe die politiese en/of sosio-ekonomiese benadeling van hulle ouers op hulle eie lewens 'n impak het. Ashely [skool 3] het aangevoer dat die beperkinge wat deur vorige wetgewing op opvoeding vir sekere rasse-groepe geplaas is, haar ouers se beroepsopsies, sosio-ekonomiese status en uiteindelik haar eie opvoedingsgeleenthede beïnvloed het. Sy het aangedui dat hierdie beperkinge op haar ouers se studie- en beroepskeuse haar skoolplasing bepaal het en op

hierdie wyse 'n verdere invloed op geleenthede en die maak van haar eie beroepskeuse gehad het:

“As my pa kon gaan verder studeer het, dan was hy vandag 'n prokureur en as hy nou 'n prokureur was, dan was ek nou nie hier by dié skool nie...ek glo daaraan...as ek by, as ek eendag by 'n ...blanke skool was...as ek daar gewees het...ek sou...'n heel *different* mens gewees het...ek sou nie...so...ek sou heel anderste gewees het as ek by 'n blanke skool was”.

Potso [skool 5], wat uit 'n swart gemeenskap kom waar die vorige generasie nog onder die Apartheidswetgewing se beperkinge was, het vertel dat baie leerders in hulle gemeenskap se ouers nie skool toe gegaan het nie en daarom nie vir hulle kinders raad oor vak- of studiekeuses kan gee nie:

“Sommige ouers het nooit eens skool toe gegaan nie, so jy kry nie 'n idee oor watter vak om te kies nie. Jy moet jou eie besluit neem. Amper 50% van die Xhosa-gemeenskap, kan ek sê ... so jy kry nie raad nie ...” [“Some parents have never even go to school, so you don't get that idea which subject to choose. You just make your own decision. Almost 50% of the Xhosa community, I could say...so you don't get that advice..”].

- Toekoms

Deelnemers het aangedui dat die tipe lewenstyl wat hulle graag in die toekoms sal wil hê 'n invloed op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse het. Matriesa [skool 2] het vertel dat sy die lengte van die studierigtings van verskeie beroepsrigtings opgeweeg het en besluit het om die rigting wat die kortste is, te oorweeg. Haar rede hiervoor was dat sy nie die studentelewe vir te lank deel van haar lewenstyl wil hê nie:

“Miskien jy kry informasie van...jy wil 'n brandweerman word, maar...die informasie wat jy van 'n dokter miskien kry..jy gaan miskien net soveel en soveel jaar leer...en vir 'n

brandweerman gaan jy soveel jaar leer, dan verander dit – dan dink jy, nee, jy wil nie so lank leer nie, want dan's jou hele lewe alweer klaar, dan besluit jy maar op daai, want dis korter...”.

Stacey [skool 2] het weer gemeld dat sy haar studies eers wil uitstel omdat sy nou eers 'n ruskans van studies wil hê en eerder haar tyd met iets anders sal vul: “Net om...na skool...ek is pas uit matriek uit...12 jaar van my lewe op skool deurgebring, so nou wil ek...nie rustigheid hê nie, maar...ek wil nou tyd vir myself hê...”

Buiten besluitneming oor verdere studies, het deelnemers ook vertel hoe hulle geantisipeerde gesinslewe hulle beroepskeuses beïnvloed het. Stormy [skool 3] het aangedui dat dit noodsaaklik is vir 'n individu om ondersoek na die beroepsgeleenthede en finansiële vergoeding van 'n beplande beroepsrigting in te stel aangesien dit nodig is om te oorleef en ook na sy/haar gesin te kan omsien:

“Is maar net jy dink vorentoe, hoe die lewe vorentoe gaan wees, kyk waar die meeste geld...die lewe raak mos duur..so dan moet jy besef hoe gaan jy jou familie...bymekaarhou en so...dis sulke dinge...Jy kyk of daar baie werkseleenthede is in die beroep in”.

Tydens die deelnemers se gesprekke oor die gebeure uit die verlede en verwagte omstandighede in die toekoms, was dit duidelik dat veral die politieke verlede van Suid-Afrika steeds op die maak van hulle beroepskeuse 'n invloed het. Hierdie verlede, wat veral die deelnemers van skole 2 tot 5 se ouers benadeel het, het steeds 'n effek op die tipe beroepsinligting en -leiding, sowel as finansiële bronne tot hulle beskikking. Hoe deelnemers hulle lewenstyl in die toekoms sien, het ook 'n invloed op hoe hulle hul beroepskeuses maak.

4.3.2 Lewenslyne

Soos in afdeling 3.4.3.2 bespreek, is deelnemers gevra om elkeen 'n lewenslyn te voltooi waarop hulle moes aandui watter faktore in watter lewenstadia op die maak van hulle

aanvanklike beroepskeuse 'n impak gehad het. Net soos by die fokusgroeponderhoude kon die invloede wat deelnemers as betekenisvol aangedui het, onder die temas van Individuele Sisteem van Beïnvloeding, Sosiale Sisteem van Beïnvloeding, Omgewing-Samelewingsisteem van Beïnvloeding en Tyd gegroepeer word. Ter vereenvoudiging van die data-uiteensetting word data van hierdie bron nie in verdere kategorieë uiteengesit nie.

4.3.2.1 Individuele Sisteem van Beïnvloeding

Deelnemers het kennis van hulself, naamlik belangstelling, akademiese vermoëns en prestasie, en beroepe as bepalers van die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse aangedui. Hulle het ook klem gelê op sekere beroepswaardes wat hulle deur hulle beroepbeoefening wil uitleef.

In die eerste plek het deelnemers se kennis oor hulle belangstelling 'n impak op die maak van hulle beroepskeuse gehad. Die deelnemers het aangedui dat hulle beroepe wil kies en beoefen waarvan hulle hou en wat vir hulle interessant is. Deelnemers het verder op hulle lewenslyne aangedui dat hulle waargenome akademiese vermoëns in die eerste plek die maak van hulle vakkeuses beïnvloed, en dat akademiese prestasie in hierdie vakke dan bepaal het of vakrigtings verander is, en watter beroeps- en studierigtings vir deelnemers toeganklik was. In gevalle waar deelnemers nie vakke met sukses kon afhandel nie, moes aanpassings in die maak van hulle beroepskeuse gemaak word.

In terme van beroepskennis het deelnemers by die jonger ouderdomme op hul lewenslyne aangedui dat hulle min van beroepe geweet het, maar soos hulle ouer geword het meer realistiese beelde van beroepe ontwikkel het. David Martin [skool 1] het op sy lewenslyn geskryf dat buitemuurse aktiwiteite hom gehelp het om meer van sekere beroepe te leer soos hy ouer geword het: “ 2003: Graad 8: Raak meer verstandig en leer meer van die wêreld en die beroep wat ek eendag wil volg. Buitemuurse aktiwiteite speel 'n groot rol.”

Laastens het deelnemers beroepswaardes as beduidende invloede op hulle lewenslyne aangeteken. Deelnemers het in die eerste plek aangedui dat hulle 'n beroep wil beoefen

waarin hulle bekendheid en status kan verwerf, en verder 'n behoefte geïdentifiseer om 'n deur middel van hulle beroepe 'n verskil in hulle omgewing te maak. Die bostaande response deur die deelnemers het, soos met die fokusgroeponderhoude aangedui dat hulle selfkennis, beroepskennis en beroepswaardes as bronne binne die Individuele Sisteem van Beïnvloeding op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse identifiseer.

4.3.2.2 Sosiale Sisteem van Beïnvloeding

Binne die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding het deelnemers hulle ouers, gesinne, portuurgroep, skole (in terme van vakkeuses), onderwysers en die Leerarea Lewensoriëntering as bronne van beïnvloeding uitgewys. Zjang [skool 5] het aangedui dat hy sy beroepskeuse na aanleiding van inligting wat hy by sy broer ontvang het, gemaak het: “Ek het vir myself gesê dat ek 'n elektrisiën sal word, want my broer het vir my gesê dat daar baie werk is wat ek kan kry as ek dit doen” [Zjang, skool 5] [“I told myself that I will be an electrician, because my brother told me that there were many jobs which I could get if I do that”]. Deelnemers het aangedui dat hulle veral op 'n jonger ouderdom hulle ouers in raadgewende rolle beskou het. Angel [skool 5] het aangedui dat sy op 'n jong ouderdom (8 jaar) die raad van haar ouers in haar beroepsaspirasies gevolg het: “1996: Ek wou 'n onderwyser word, want my ouers het vir my so gesê” [“1996: I wanted to be a teacher because my parents told me to”].

Die portuurgroep het ook geblyk om 'n beduidende invloed op die maak van deelnemers se beroepskeuse te hê. Deelnemers het ook aangedui hoe hulle vriende hulle in die maak van vakkeuses en beroepskeuses beïnvloed het. In sommige aspekte het hulle vriende hulle met keuses gehelp, terwyl ander deelnemers hulle vriende se keuses nagevolg het. Angel [skool 5] het aangedui dat haar beroepskeuse net ander s'n gereflekteer het en nie noodwendig haar eie was nie: “2000: net omdat die meeste kinders onderwysers wou word” [“2000: just because most kids wanted to be a teacher”]. Miena Mooies [skool 2] het ook vertel dat sy met die maak van haar vakkeuses nie haar eie keuse gemaak het nie, maar die keuses van ander herhaal het: “2007: Ek het nie eintlik daaraan gedink nie. Ek het agter my vriende

aangegaan". 'n Rede hiervoor was dat deelnemers nie hulle vriende wou teleurstel nie en dus die groepsdruk gevolg het. Mr Wang [skool 4] het die volgende daaroor op sy lewenslyn geskryf: "My [v]riende moet ek tevrede stel. Wil nooit my vriende teleurstel nie of afstaan nie"

Die deelnemers het op hulle lewenslyne aangedui dat die skool hulle deur middel van vakkeuses, blootstelling aan aktiwiteite, onderwysers, Lewensoriëntering en blootstelling aan eksterne voorligters in die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het. Hulle het aangedui dat hulle skole nie altyd die vakke aangebied het wat hulle vir hulle beplande beroeps- of studierigting nodig gehad het nie. Dit het dikwels tot 'n verandering in beroepskeuse gelei. Onderwysers het ook geblyk om deelnemers te help met hulle vakkeuses deur raad te gee, maar ook om vakkeuses te beïnvloed deur hulle aanbiedingstyl. Deelnemers het aangedui dat buitemuurse aktiwiteit en entrepreneursklasse 'n rol gespeel het om beroepskennis te verhoog. Een deelnemer het Lewensoriëntering as 'n invloed op sy lewenslyn aangedui, maar nie aangedui op watter wyse hierdie beïnvloeding geskied het nie. Die skool het deelnemers ook blootgestel aan persone van buite wat beroepsinligting aan leerders kon gee. Stooje [skool 5] het aangevoer dat hierdie persone hom bygestaan het in die maak van sy aanvanklike beroepskeuse:

"2008: In hierdie jaar het ons baie raadgewers gehad vir verskillende spesifieke industrieë en verskillende velde en ook verskillende mense van verskillende universiteite. Hier die mense het my baie gehelp en ek bedank hulle daarvoor" ["2008: In this year we had a lot of advisors for different specific industries and different field and also different people from different varsities. This people had helped me a lot and I thank them"].

Hierdie response op die deelnemers se lewenslyne het, soos met die Individuele Sisteem van Beïnvloeding, met hulle gesprekke tydens die fokusgroeponderhoude ooreengestem. Die deelnemers het aangedui dat ouers, ander gesinslede, sowel as hulle portuurgroep die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het deur die voorbeelde wat hulle stel of die raad en

ondersteuning wat hulle aan die deelnemers gee. Deelnemers het ook aangedui hoe die skool deur beperkinge op vakkeuses hulle toegang tot sekere studie- en beroepsrigtings beïnvloed en hoe die skool die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse verder beïnvloed het deur hulle aan buitemuurse aktiwiteite, onderwysers, die Leerarea Lewensoriëntering en persone van tersiêre instansies bloot te stel.

4.3.2.3 Omgewing-Samelewingsstelsel van Beïnvloeding

Deelnemers het aangedui dat mense en aktiwiteite waaraan hulle binne hulle omgewing blootgestel is, sowel as die omstandighede waarin hulle hulself bevind, 'n beduidende invloed op die maak van hulle beroepskeuse het. Hulle het aangevoer dat mense se ondersteuning vir hulle beduidend was en dat hulle graag in ander se voetspore wou volg. Boston [skool 4] het aangedui dat die ondersteuning van ouers en ander gesins- en familielede op die ouderdom van 17 vir hom 'n positiewe ervaring was: “Positief (17): Aansporing van voorgangers” Oor die navolging van rolmodelle het Impie [skool 4] vertel dat hy nie noodwendig sy eie keuses gemaak het nie, maar net ander s'n nagestreef het: “Negatief: Wil altyd soos iemand anders gewees het”. Deelnemers het ook aangedui dat die media en persone by tersiêre instansies – “instansies, biblioteke, internet ens.” [Oupoot, skool 2] – inligting verskaf het wat die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het.

Ander geleenthede, soos blootstelling aan sekere aktiwiteite het hulle idees oor sekere beroepe gewysig en op so 'n wyse die maak van hulle keuse beïnvloed. Onvoorsiene gebeure, soos sportbeseerings of die afsterwe van broodwinners en ander gesinslede het deelnemers se keuses ook beïnvloed. Impie [skool 4] het aangedui dat 'n gebeurtenis veroorsaak het dat sy pa nie meer kon werk nie en dat die finansiële implikasies daarvan op die maak van sy beroepskeuse 'n invloed gehad het: “...in 2000 het my pa beseer geword en kan nie meer werk nie”.

Deelnemers het verder aangedui dat blootstelling aan sekere aktiwiteite of situasies hulle in kontak gebring het met situasies waarin hulle later begin belangstel het. Dewie [skool 1] het

aangedui dat haar vroeë kontak met plaasdiere, 'n invloed op haar latere beroeps- en studiekeuse gehad het: “Heeltyd in kontak met diere (plaas) (Voorskool)”. Sy het ook op 'n latere stadium van haar lewenslyn 'n aantekening gemaak dat sy aan ander aktiwiteite deelgeneem het, wat haar belangstelling in die betrokke rigting verder aangevuur het: “Nogsteeds 'n passie en doen aktiwiteite soos scuba wat dit aanhelp (Hoërskool 2004)” [Dewie, skool 1]”. Zoey [skool 1] het op haar lewenslyn aangedui dat blootstelling aan buitemuurse aktiwiteite haar belangstelling in hierdie aktiwiteit gestimuleer het: ...het altyd gedans en het lief geword daarvoor. Volgens Lizanne [skool 1] het sy haar beroepskeuse in reaksie op 'n gebeurtenis waaraan sy blootgestel was, gemaak het: “besluit om prokureur te word a.g.v. voorval wat met my nefie gebeur het (woede gehad teenoor situasie)”

Die omstandighede waarin deelnemers grootgeword het, of steeds aan blootgestel word, het ook 'n beduidende impak op die maak van hulle beroepskeuse gehad. Shorty [skool 2] het aangedui dat hierdie effek beperkend was: “Die omstandighede laat jou nie toe om te doen wat jy wil doen nie”. Ander deelnemers het egter vertel dat hierdie omstandighede hulle gemotiveer het om 'n verskil in hulle omstandighede te maak. Sosio-ekonomiese status het ook geblyk om op die maak van deelnemers se beroepskeuse 'n impak te lewer. Deelnemers uit laer sosio-ekonomiese gemeenskappe het veral aangedui dat hulle beperkte finansiële bronne hulle toegang tot verdere studies beïnvloed het. Shorty [skool 2] het aangedui dat daar geen finansiële bronne was om haar toegang tot verderde studies te gee nie: “Soos daar is glad nie geld nie en die lewe raak deesdae baie duur”. Deelnemers het aangedui dat hulle na instansies moet gaan vir verdere studies waar dit meer bekostigbaar is of waar daar beurse beskikbaar is. Matriesa [skool 2] het aangedui dat sy haar beroepskeuse verander het omdat die opsie goedkoper was: “2007: Administrasie werk – om te studeer is dit baie geld so ek los maar daardie een uit; 2008: Polisie vrou kursus is nie so baie nie en het besluit om dit te doen”. Laastens het deelnemers se persepsies oor werkseleenthede die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed. Zjang [skool 5] het die volgende op sy lewenslyn aangebring:

“Ek het my finale besluit geneem om in die toekoms ’n argitek te word, want daar is min swart argitekke in Suid-Afrika en daar is goeie inkomste in daardie keuse ...” [“I made my final decision of become a architecture in future, because there are few black architectures in South Africa and there is good salary in that choice...”] [Zjang, skool 5]

Die bostaande response oor die invloede wat die deelnemers binne die Omgewingsamelewingsstelsel as beduidend op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse maak, het aangedui dat deelnemers rolmodelle en die media, asook onvoorsiene gebeure as beduidend beskou het. Hulle verder aangevoer dat die situasie waaraan hulle blootgestel is, hulle dikwels ’n meer realistiese beeld van die beroep gegee het en dat dit by tye selfs gelei het na ’n verhoogde belangstelling in ’n sekere rigting. Laastens het die deelnemers die sosio-ekonomiese status van die gemeenskap waarin hulle grootword as ’n invloed geïdentifiseer.

4.3.2.4 Tyd

Gebeure in die deelnemers se verlede, asook geantisipeerde geleenthede van die toekoms het ’n beduidende impak gehad op hoe hulle die lewe benader en beroepskeuses maak. Jean-Lynn [skool 1] het aangedui hoe twee onvoorsiene gebeurtenisse in haar verlede haar laat besluit het watter studierigting sy wil inslaan: “Gr 1: Pa word vermoor – laat my die lewe in ander beeld sien – besluit om ’n prokureur te word; Gr 7: Broer word vermoor, sien die wêreld in ’n ander perspektief. Motiveer my om in regte te spesialiseer”. Deelnemers het aangedui dat hulle ideale en geantisipeerde lewenstyl, soos om te reis of om beroemd te wees, die maak van hulle beroepskeuse beïnvloed het. Kursusse en vakke is ook op hierdie wyse gekies, met deelnemers se geantisipeerde beroepsrigting in gedagte. Deelnemers het egter ook aangedui dat die toekoms soms onseker is en dat dit stremming plaas op die maak van hulle beroepskeuses. Dit was dus duidelik dat dit nie net huidige invloede is wat die maak van ’n individu se beroepskeuse beïnvloed nie, maar ook invloede van die verlede en dit wat nog voorlê.

4.3.3 My Systems of Career Influences-vraelyste

Die *My Systems of Career Influences* (MSCI)-vraelyste bestaan uit drie afdelings: 'n eerste afdeling wat vrae oor die individu se huidige loopbaansituasie stel; 'n tweede afdeling waarin daar vir elke Sisteem van Beïnvloeding 'n plek is vir die individu om unieke voorbeelde van invloede wat op hom/haar betrekking het, te identifiseer asook vir die individu die geleentheid gegee word om sy unieke Sisteem van Beïnvloeding op 'n visuele wyse voor te stel; en laastens vrae wat die individu toelaat om oor sy unieke Sisteem van Beïnvloeding te reflekteer. Ter illustrasie van hoe die response op die MSCI-vraelyste die gesprekke tydens die fokusgroeponderhoude ondersteun het, word voorbeelde van die deelnemers se sirkeldiagramme onder die temas Individuele Sisteem van Beïnvloeding, Sosiale Sisteem van Beïnvloeding en Omgewing-Samelewingsisteem van Beïnvloeding, bespreek. Voorbeelde van drie deelnemers se Sisteem van Beïnvloeding word ook bespreek.

In die eerste gedeelte van die MSCI-vraelyste moes deelnemers die loopbaankeuses wat hulle huidiglik en in die nabye toekoms wou neem, asook die loopbaanbesluite wat hulle reeds moes neem, identifiseer. Deelnemers het deur beantwoording van hierdie vraag verskillende persepsies van wat hierdie keuse behels, geopenbaar. Vakkeuses, keuse van studierigting en tersiêre instansie en die keuse van watter buitemuurse of deeltydse aktiwiteite gedoen moet word ter voorbereiding vir beroepstoetredes, is deur die deelnemers as hulle loopbaankeuses uitgelig.

Deelnemers het in die eerste plek aangevoer dat die maak van vakkeuses 'n belangrike deel van hulle loopbaankeuses uitmaak en 'n impak op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse het. Zoey skool 1] het aangedui dat sy 'n sekere vak moes kies, met haar beplande beroepskeuse in gedagte: "Moet 'dansstudie' as vakkeuse gekies het. Wil graag 'n danser word...". Sy het ook aangedui dat sy keuses oor deelname aan buitemuurse aktiwiteite moes maak: "Kies tussen netbal en dans – het dans gekies". Weereens het die beroep wat sy in gedagte het, 'n impak op hierdie keuse gemaak. Ronbin [skool 2] het ook aangevoer dat 'n individu se geantisipeerde beroepskeuse tydens die maak van sy/haar

vakkeuses in ag geneem moet word: “Jy moet seker wees of jy die spesifieke doel wil bereik met die vakke wat jy het”. Awa [skool 4] het hierop uitgebrei deur te rapporteer dat vakkeuse ’n bepalende faktor kan wees wanneer beroepsrigtings oorweeg word: “Vakkeuses, sal bepaal die soort werk wat jy wil doen. Doelgerig wees.”.

Buiten die maak van vakkeuses, het die deelnemers aangedui dat hulle keuses oor deelname aan buitemuurse aktiwiteite en deeltydse beroepe moes maak. Jean-Lynn [skool 1] het aangedui dat haar beplande beroepsrigting haar laat besluit het om sekere vrywillige werk te doen: “Ek wil baie graag in regte spesialiseer en met mishandelde vrou, kinders of [met] kinders wat steel werk om die rede agter die rede te vind. Dus gaan ek LLB swot en deeltyd[s] in die hof en maatskaplike werk doen.” Op hierdie wyse kan Jean-Lynn dus reeds haar belangstelling en beroepswaardes uitleef. Hierteenoor het Ashley [skool 2] aangedui dat sy die keuse moes maak om na skool eers deeltids te werk, sodat sy geld kan wegsit om vir verdere studies te betaal: “Ek wil solank in ’n koffiewinkel of rest[ou]rant werk om geld in te versamel vir my studies om dit te betaal”. Lee [skool 5] het ook aangedui dat hy die kostes van verdere studies moet oorweeg en dat hy daarom eerstens die besluit moet maak om hard te werk, sodat hy akademies kan presteer om sodoende toegang tot finansiële hulp te kan kry. Tweedens het hy aangedui dat hy keuses moet maak oor deeltydse werk om sy studies finansiël te kan ondersteun.

Laastens het deelnemers aangedui dat hulle moet nadink en besluite moet maak oor verdere studies. Monique [skool 2] het aangedui dat haar loopbaankeuses besluitneming oor vakke en verdere studies insluit. Sy het ook aangedui dat hierdie keuses haar lewenstyl mag beïnvloed: “My vakke, waar gaan ek verder studeer, wil ek verder studeer, watter lewe gaan ek eendag vir myself gee”. Dewie [skool 1] het gemeld dat sy moet besluit oor watter tersiêre instansie sy gaan bywoon. Die feit dat sy wel verder gaan studeer was vir haar vanselfsprekend: “Moet op universiteit besluit en aktiwiteite wat my sal help”.

Die Sisteem van Beïnvloeding wat vervolgens uiteengesit word, is dus beduidend vir die loopbaankeuses soos deur die deelnemers gerapporteer. Al hierdie keuses het 'n direkte impak op die maak van die deelnemers se aanvanklike beroepskeuse. Voorbeelde van verskillende deelnemers se kombinasies van invloede is binne elke Sisteem van Beïnvloeding uiteengesit.

4.3.3.1 Individuele Sisteem van Beïnvloeding

Die deelnemers het op die MSCI-sirkeldiagram wat die Individuele Sisteem van Beïnvloeding verteenwoordig, verskeie faktore aangedui wat op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse 'n impak gehad het. Lizanne [skool 1] het die manier waarop sy dinge hanteer, haar belangstelling in 'n sekere rigting en die waardes wat sy hoog ag, as bepalers van haar beroepskeuse aangedui. Sy het haarself as pligsgetrou en verantwoordelik beskryf: “As 'n taak vir my belangrik is, handel ek dit voluit af”. Sy het verder aangedui dat haar belangstelling is dat sy “mal [is] oor kinders” en dat sy waarde heg aan ander se behoeftes: “dink eerder aan ander se behoeftes as my eie”.

Oupoot [skool 2] het ook hanteringsmeganismes en belangstelling binne hierdie sisteem uitgelig en aangedui dat hy die kennis oor hoe hy dinge hanteer in ag neem in die maak van sy beroepskeuse: “[P]ositiewe wyse, goed georganiseerd, stap vir stap”. Hy het ook sy belangstellings as invloedryk geïdentifiseer: “[B]uitelewe, kommunikeer, lees, navrae [navorsing] doen, hou van praat”, en aangedui dat die persoonlikheidsaspek van die Individuele Sisteem van Beïnvloeding vir hom belangrik is.

Chrissi [skool 1] het, onder ander individuele faktore, haar ouderdom en geslag uitgelig as beduidende aspekte wat sy in ag moet neem wanneer sy haar beroepskeuse maak. Sy het aangedui dat geslagsvooroordeel en -stereotipering nog in die beroepswêreld voorkom: “Ja! Die lewe is seksist[ie]s”. 'n Seksistiese beroepswêreld beperk die maak van 'n beroepskeuse tot dit waartoe sekere geslagte toegang het of nie. Sy het verder verduidelik dat die beroepswêreld ook ervaring vereis wat sy nog nie op haar ouderdom kan wys nie: “..het nie

genoeg ervaring opgedoen nie.” Daar is om hierdie rede rigtings wat sy nog nie kan betree nie, maar eers opleiding en tyd in die veld nodig het.

Waar die bostaande response van deelnemers die belangrikheid van persoonlike faktore in die proses van beroepsbesluitneming beklemtoon het, het Cynthia [skool 5], wat uit ’n gemeenskap met lae sosio-ekonomiese status afkomstig is, aangedui dat ’n individu se finansiële status bepalend is vir die beroep wat hy/sy wil volg: “Dis wanneer jy nie genoeg geld kry nie”. [“It’s when [yo]u don’t get enough money”]. Sy het verder hierop uitgebrei en vertel dat akademiese prestasie nie net belangrik is om te bepaal in watter rigting ’n individu suksesvol sal wees nie, maar dat dit toegang tot beurse en ander finansiële hulpmiddels kan verleen; “en dit hang ook af hoe kom jy jou vak deur”. [“and its also depend that how you pass the subject”]. Hier kon dus ’n onderskeid getref word tussen deelnemers uit meer gegoede gemeenskappe wie se beroepskeuses gegrond is op die uitleef van belangstellings, waardes en vermoëns teenoor deelnemers wat oorlewing gebruik as maatstaf vir ’n beroepskeuse.

4.3.3.2 Sosiale Sisteem van Beïnvloeding

Binne die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding het deelnemers vriende, onderwysers, ouers en ander mense in hulle omgewing as invloedryk in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse geïdentifiseer. Lizanne [skool 1] het haar ouers se leidende rol in haar proses van beroepsbesluitneming beklemtoon: “Hulle ken my beter as enige iemand anders en het ook vir my die aspekte genoem waarin ek goed is”; Sy het ook aangedui dat die media deur middel van televisieprogramme haar meer bewus gemaak het van die dit wat vir haar belangrik is. “[Programme oor] [k]indersmishandeling wat my weereens kwaad gemaak het”. Lizanne se portuurgroep was ook ’n bron van invloed en het die keuses wat sy gemaak het ondersteun en bevestig: “[my vriende] het gesê dat ek goed is met kinders en die regte keuses gemaak het”.

David Martin [skool 1] het verskeie bronne binne sy Sosiale Sisteem van Beïnvloeding uitgelig wat 'n impak op die maak van sy aanvanklike beroepskeuse gehad het. Hy het in die eerste plek aangedui dat sy ouers in beide raadgewende en ondersteunende rolle opgetree het: “[Hulle m]aak keuses vir jou of ondersteun jou keuse wat jy maak”. Tweedens het hy onderwysers as beduidende bronne van beïnvloeding beskou. Hy het aangedui dat hulle 'n invloed op leerders se vakkeuse het: “onderwysers wat maak dat jy belangstelling verloor in 'n vak”. David Martin het ook gemeld dat sy vriende hom ondersteun het en dat ander mense om hom ook op die maak van sy beroepskeuse 'n impak gehad het. Die mense met wie hy in aanraking gekom het, het hom ondersteun: “[A]nder rondom jou wat jou ondersteun, help, aanmoedig en sy beroepskennis verbreed: “mense praat oor hoe baie geld in die beroep is”. Verder het hy gemeld dat mense in sekere beroepsrolle as voorbeeld kan dien van hoe 'n persoon se lewenstyl deur die beroep bepaal kan word: “sien hoe suksesvol ander is wat die beroep volg”.

4.3.3.3 Omgewing-samelewingsstelsel van Beïnvloeding

Deelnemers het plaaslike, sowel as nasionale omstandighede geïdentifiseer wat die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed het. Faktore soos beskikbaarheid van werk, geleenthede oorsee en toeganklikheid van tersiêre instansies is uitgelig.

Lizanne [skool 1] het haar beroepskeuse gemaak in die lig van haar waarneming dat die beroep skaars is en dat daar daarom meer werkseleenthede sal wees: “Maatskaplike werkers in SA [Suid-Afrika] is skaars”. Met die maak van haar keuse van tersiêre instansie het sy aangedui dat sy die instansie gekies het wat naby aan haar geleë is en daarom aan haar bekend is: “Dit is in 'n omgewing wat nie heeltemal onbekend aan my is nie; ek sukkel so bietjie om by onbekende plekke aan te pas”. Haar blootstelling aan 'n omgewing waar sy toegang tot 'n universiteit het, was dus vir haar voordelig.

Dean Martin [skool 1] het binne die Omgewing-Samelewingsstelsel die beskikbaarheid van beroepe, finansiële bronne en die ligging van tersiêre instansies as invloede op die maak van

sy aanvanklike beroepskeuse geïdentifiseer. Hy het aangedui dat daar “baie geleenthede en kanse” binne die beroepsrigting is wat hy oorweeg en dat “min mense belangstelling daarin [het]”.

Zoey [skool 1] se beroepskeuse is beduidend beïnvloed deur die kurrikulum van sekere tersiêre instansies. Sy het uitgevind dat die universiteit naaste aan haar nie die kursus aanbied wat sy wil volg nie, en moes om daardie rede addisionele vervoerkostes om by ’n ander instansie te studeer in ag neem: “[Pleknaam] bied nie altyd lekker aan nie en het nie goeie publisiteit nie dus moet [ek] Kaap toe ry en vervoer kan ’n probleem raak. UCT het goeie ope-publisiteit vir my beroep.” Zoey moes dus met die maak van haar beroepskeuse besluit of sy haar aanvanklike keuse gaan verander en of sy die onvoorsiene finansiële implikasies daarvan gaan dra.

Chrisi [skool 1] het die Suid-Afrikaanse konteks as beduidend in die maak van haar aanvanklike beroepskeuse geïdentifiseer. Sy het aangedui dat sy eerder oorsee sal gaan werk omdat dit ’n “beter lewenstyl” verseker. Sy het die beskikbaarheid van finansiële ondersteuning en beroepe betwyfel: “worry of ek werk gaan kry”; “as jy nie geld het nie is dit moeilik”.

Dewie [skool 1] het ook die Suid-Afrikaanse konteks as beperkende faktor, veral in terme van beskikbaarheid van beroepe, in die maak van ’n beroepskeuse beskou: “Dit help nie ek het ’n graad, maar daar is nie werk vir my nie”. Sy het egter bygevoeg daar is “[n]ie baie mense in my veld nie”. Sy het egter steeds aangedui dat sy eerder die Suid-Afrikaanse beroepsmark sal verruil vir ’n loopbaan oorsee: “Wil graag oorsee werk (UN) – sien nie toekoms in SA [Suid-Afrika]”.

Dit was duidelik uit hierdie response dat die werksomstandighede in Suid-Afrika kommer by die deelnemers wek. Alhoewel die deelnemers uit die skole in die laer sosio-ekonomiese gemeenskappe sterk opinies oor die impak van hulle omgewing beide tydens die

fokusgroep-onderhoude en op die lewenslyne aangevoer het, het hulle nie beduidende bronne van beïnvloeding op hierdie sisteem van die MSCI aangeteken nie.

4.3.3.4 Tyd

Deelnemers het gebeurtenisse in hulle verlede, asook verwagtings vir die toekoms aangedui as bronne van beïnvloeding op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse. Zoey [skool 1] het aangedui dat die woongebied waarin sy grootgeword het haar op 'n positiewe wyse beïnvloed het: “waar ek gewoon het, was daar meer blootstelling en geleenthede”. Saam met hierdie faktore uit die verlede, het sy ook aangedui dat haar drome om in die toekoms “gekwalfiseerd (graad)”, “suksesvol” en “gelukkig” te wees, 'n invloed op die maak van haar beroepskeuse gehad het.

Sexy Legs [skool 2] het verskeie toekomstige gebeure aangeteken wat die maak van haar beroepskeuse beïnvloed het. Sy het aangedui “Ek gaan vir 6 maande Amerika toe!!!” en dat sy “iets buite die land [wil] bereik en doen”. Sy het verder gemeld dat sy 'n goeie salaris wil verdien omdat sy na haar ouers sal moet omsien.

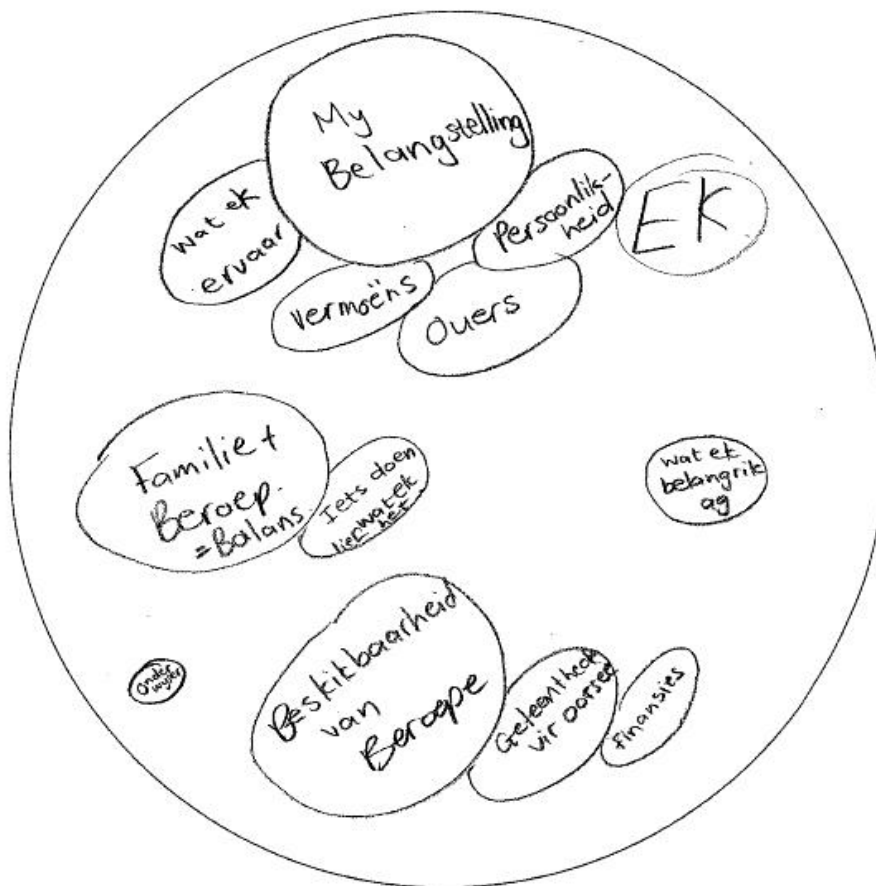
Net soos in die ander twee databronne, het die deelnemers hier bevestig dat dit nie net huidige invloede is wat die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beïnvloed nie, maar ook invloede van die verlede en verwagtinge wat deelnemers van die toekoms het.

4.3.3.5 Unieke Sisteem van Beïnvloeding

Na die deelnemers oor elke Sisteem van Beïnvloeding kon nadink en aantekeninge kon aanbring oor watter invloede op hulle persoonlik van toepassing is, het hulle die geleentheid gehad om 'n diagram van hulle unieke Sisteem van Beïnvloeding te maak. Voorbeelde van drie van die deelnemers se diagramme word vervolgens bespreek:

- Dewie [skool 1]

Dewie [skool 1] het die verskillende invloede wat in haar lewe op die maak van haar aanvanklike beroepskeuse 'n impak het, soos volg aangedui:

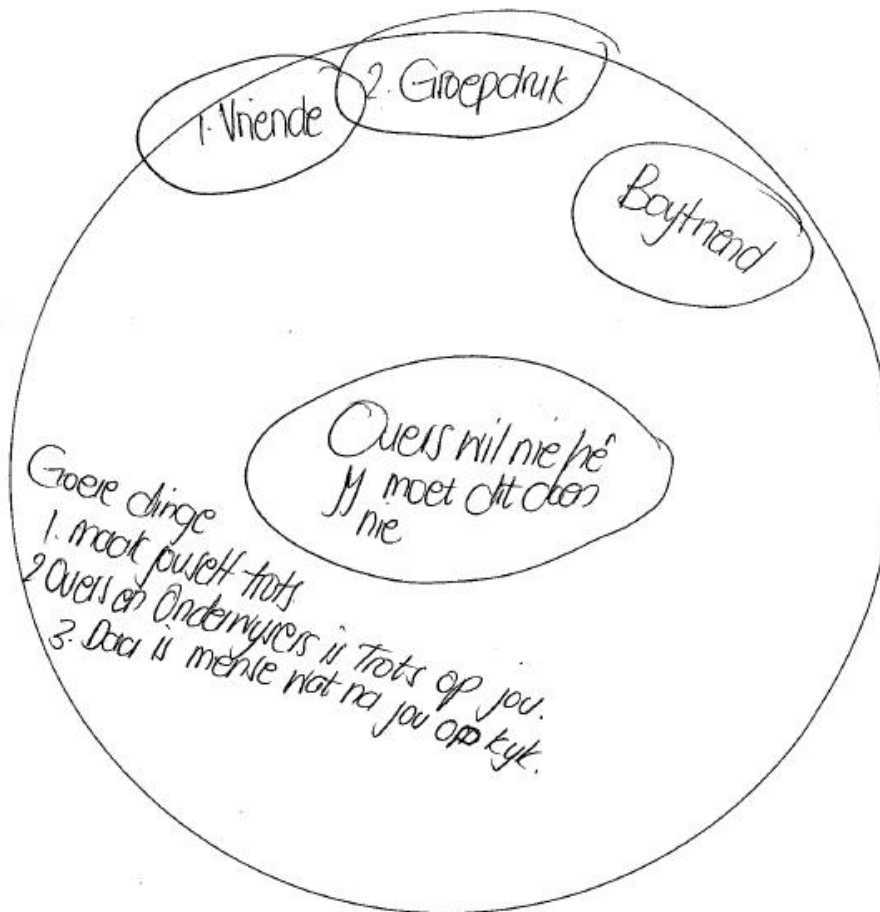
Figuur 4.1: Sisteem van Beïnvloeding – Dewie [skool 1]

Soos daar in figuur 4.1 gesien kan word, het Dewie [skool 1] haar belangstelling, die balans in haar toekomstige lewenstyl tussen haar beroep en gesinslewe, en die beskikbaarheid van beroepe in Suid-Afrika, as die belangrikste invloede op die maak van haar aanvanklike beroepskeuse uitgelig. In die laaste afdeling van die MSCI-vraelys waar Dewie moes reflekteer op hierdie Sisteem van Beïnvloeding het sy bevestig dat belangstelling en passie vir haar die naaste aan die hart lê en daarom haar sterkste oorweging is in die maak van haar aanvanklike beroepskeuse. Haar klem op die beskikbaarheid van beroepe, wat sy gekoppel het aan geleenthede om oorsee te werk en finansies, het bevestig wat sy tydens die fokusgroep-onderhoude gesê het. In haar refleksie oor haar Sisteem van Beïnvloeding het sy nie die bekommernis oor beroepsbeskikbaarheid genoem nie. Aangesien sy uit 'n hoër sosio-ekonomiese omgewing kom, is die geleentheid om oorsee te gaan werk waarskynlik meer haalbaar as vir individue uit gemeenskappe met laer sosio-ekonomiese

status. Haar aanvanklike bekommernis oor 'n tekort aan beroepe in Suid-Afrika, word dus deur 'n gunstige finansiële status uit die weg geruim. Dit is interessant om op te let hoe klein Dewie die invloed van onderwysers geteken het, juis omdat sy ander bronne van ondersteuning het.

- Sexy Legs [skool 2]

Die volgende diagram is Sexy Legs [skool 2] se voorstelling van die unieke invloede wat in die maak van haar aanvanklike beroepskeuse oorweeg moet word:

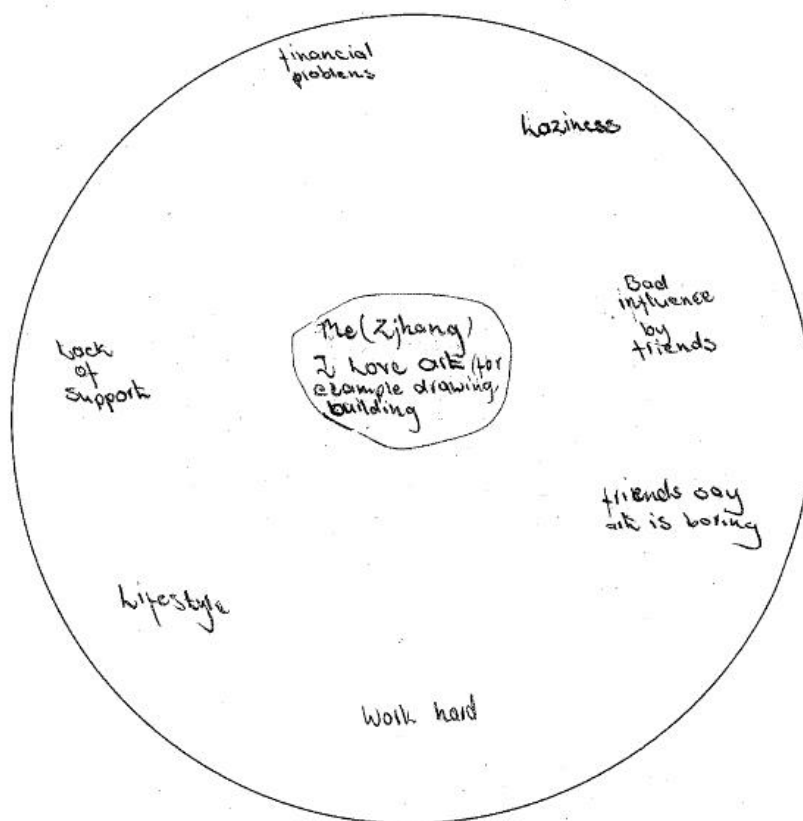
Figuur 4.2: Sisteem van Beïnvloeding – Sexy Legs [skool 2]

Dit is duidelik in figuur 4.2 dat die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding 'n beduidende impak op Sexy Legs [skool 2] gehad het. Sy het die invloed van haar ouers as sentrale faktor van beïnvloeding geïdentifiseer en ook aangedui dat haar vriende en kêrel die maak van haar

beroepskeuse beïnvloed het. Sy het verder aangedui dat dit vir haar belangrik is dat sy haarself en die mense met wie sy in aanraking kom kan trots maak deur middel van haar beroep. Sy het tydens haar refleksie van hierdie sisteme aangedui dat haar ouers haar nie finansiële ondersteuning nie en haar om hierdie rede afraai om sekere beroepsrigtings te oorweeg. Sy het hierdie invloed as die belangrikste binne haar Sisteem van Beïnvloeding beskou.

- Zjhang [skool 5]

Zjhang [skool 5] het sy unieke Sisteem van Beïnvloeding soos volg voorgestel:

Figuur 4.3: Sisteem van Beïnvloeding – Zjhang [skool 5]

Soos figuur 4.3 voorstel, het Zjhang [skool 5] homself as die kern binne al die invloede op die maak van sy beroepskeuse geïdentifiseer. Binne hierdie kern het hy dit waarvoor hy lief is, of 'n passie voor het, neergeskryf. Dit was interessant om op te let dat hy om hierdie kern positiewe en negatiewe invloede geplaas het, wat duidelik teen mekaar inspeel. Hy het

aangedui dat hy graag 'n beter lewenstyl sal wil hê en dat hy hard sal werk vir wat hy wil bereik, Hierdie positiewe aspekte van sy Sisteem van Beïnvloeding staan in teenstelling met negatiewe invloede binne sy konteks. Hy het aangedui dat sy portuurgroep negatiewe houdings het tenoor die beroepsrigting wat hy wil volg. Hy het ook finansiële probleme en die tekort aan ondersteuning as invloede op hierdie kern aangedui, Hierdie voorbeeld van 'n Sisteem van Beïnvloeding het weereens klem gelê op hoe die beperkende omstandighede van sommige leerders in Suid-Afrika die positiewe interne motivering van individue kan teëwerk. Daar kan verder in hierdie voorstelling opgelet word dat die meerderheid van die invloede wat hy aangeteken het 'n negatiewe impak op sy beroepskeuse het. Zjhang, wat van 'n lae sosio-ekonomiese gemeenskap afkomstig is, het, soos Sexy Legs [skool 2], aangedui dat die tekort aan ondersteuning en finansies 'n impak op die maak van sy beroepskeuse gehad het. In sy refleksie oor sy Sisteem van Beïnvloeding het hy veral klem gelê op die negatiewe invloed wat sy portuurgroep op hom het. Hy het aangedui dat hulle menings oor die beroepsrigting wat hy wil volg, sowel as hulle invloed op ander aspekte van sy lewe, hom beïnvloed het. Hy het egter tydens die fokusgroeponderhoud aangedui dat hy 'n argitek wil word. Hierdie opmerking het aangedui dat hy ten spyte van negatiewe invloede steeds eienaarskap oor die maak van sy beroepskeuse kon maak en 'n beroep kon nastreef waarin hy sy belangstelling kan uitleef.

Wanneer daar na hierdie drie voorbeelde gekyk word, kan verskeie verskille opgemerk word oor die invloede wat deelnemers uit verskillende agtergronde as beduidend op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse ervaar. Dewie, 'n blanke meisie wat uit 'n hoër sosio-ekonomiese gemeenskap kom, het die Individuele Sisteem van Beïnvloeding, en spesifiek belangstelling, as die belangrikste bron van beïnvloeding geïdentifiseer terwyl Sexy Legs, 'n bruin meisie vanuit 'n laer sosio-ekonomiese gemeenskap, haarself nie eers in haar unieke Sisteem van Beïnvloeding aangedui het nie. Die bronne van beïnvloeding wat sy as belangrik geag het, het hoofsaaklik uit die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding gekom, met 'n groot klem op 'n tekort aan finansiële hulpmiddele binne hierdie sisteem. In die laaste plek

het Zjhang, 'n swart seun wat uit 'n lae sosio-ekonomiese omgewing kom, aangedui dat sy portuurgroep 'n negatiewe impak op die maak van sy beroepskeuse het en dat hy geen ondersteuning het nie. Hy het bygevoeg dat sy omstandighede, en spesifiek die tekort aan ondersteuning en finansiële bronne ook op die maak van sy beroepskeuse 'n impak het. Anders as Sexy Legs, het Zjhang homself in die middel van sy invloede geplaas.

4.3.4 Observasies van die navorser

4.4 SAMEVATTING

Tydens die proses van data-insameling is daar van triangulering gebruik gemaak om die kredietwaardigheid van die navorsingstudie te verseker. Vir die doel van triangulering is die data oor drie databronne, naamlik fokusgroeponderhoude, deelnemers se lewenslyne en die *My System of Career Influences* (MSCI) – vraelyste, ingesamel. Die proses van data-analise en die bevindinge, soos in hierdie hoofstuk uiteengesit, het aangedui dat response op die deelnemers se lewenslyne en die ingevulde MSCI-vraelyste die gesprekke wat tydens die fokusgroeponderhoude aangehoor is, bevestig en in sommige gevalle uitgebrei het.

Die response wat uit hierdie drie databronne verkry en geanaliseer is, is in hierdie hoofstuk binne die raamwerk van die Sisteemsteorie van Loopbaanontwikkeling (McMahon & Patton, 1999) uiteengesit en sal verder in hoofstuk 5 bespreek word. Die waarde van die Sisteemsteoretiese Raamwerk en die MSCI-vraelyste binne die data-insamelingsproses, sowel as binne die konteks van Suid-Afrikaanse loopbaanvoorligting, sal uitgelig word.

HOOFSTUK 5

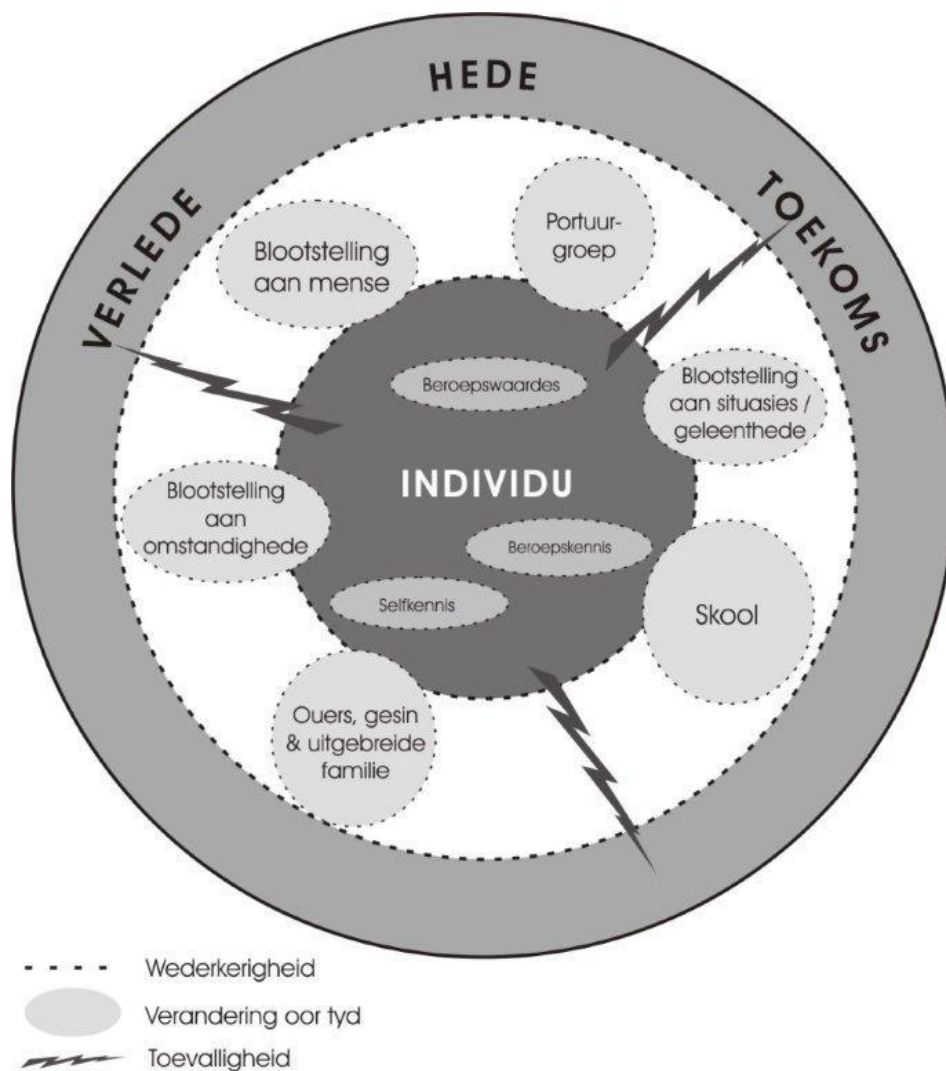
BESPREKING, GEVOLGTREKKING EN AANBEVELINGS

5.1 INLEIDING

Die doel van die studie, soos in vorige afdelings genoem, was om ondersoek in te stel na die betekenis wat Graad 12-leerders aan die sistemiese invloede met betrekking tot die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse heg. Deur middel van die data-insameling en -analise is gepoog om die navorsers se aanvanklike navorsingsvrae te beantwoord. Hierdie navorsingsvrae was: 1) Watter betekenis heg Graad 12-leerders aan die verskillende sistemiese invloede met betrekking tot die uitoefening van hul aanvanklike beroepskeuse; en 2) Watter bydrae maak die vak Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse. Die bevindinge van die data-insameling en -analise is in hoofstuk 4, binne die struktuur van die Sisteemteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling (McMahon & Patton, 1999) uiteengesit. In hoofstuk 5 sal die bevindinge, binne hoofstuk 2 se literatuurkonteks, bespreek word om die navorsingsvrae gevolglik te probeer beantwoord. Die waarde van die Sisteemsteoretiese Raamwerk (STR) tydens die proses van data-insameling en -analise, sowel as die gebruik daarvan in Suid-Afrikaanse loopbaanvoorligting en -opvoeding, word aan die einde van hierdie bespreking aangespreek. Die hoofstuk sluit af met aanbevelings vir die aanbieding van die leerarea of vak Lewensoriëntering om loopbaanontwikkeling onder Suid-Afrikaanse leerders te bevorder. Die leemtes en sterkpunte van hierdie navorsingstudie word aangespreek en voorstelle vir verdere navorsing word uitgelig.

Soos volledig in hoofstuk 4 uiteengesit, het die deelnemers van hierdie navorsingstudie verskeie sistemiese invloede, met betrekking tot die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse, geïdentifiseer. Figuur 5.1 beeld die temas van hierdie invloede binne 'n kollektiewe Sisteem van Beïnvloeding uit. Binne die Individuele Sisteem van Beïnvloeding,

het die deelnemers selfkennis, beroepskennis en beroepswaardes as invloede geïdentifiseer. Deelnemers se ouers, gesinne en uitgebreide familie, portuurgroep en skool het as deel van die Sosiale Sisteem van Beïnvloeding ook betekenisvolle bydraes in die maak van hulle beroepskeuse gespeel. Laastens het die deelnemers aangedui dat faktore binne die Omgewing-samelewingsisteem, naamlik blootstelling aan mense, situasies, geleenthede en die omstandighede waarin hulle leef, 'n impak op die maak van hulle beroepskeuse gehad het.

Figuur 5.1: Kollektiewe Sisteem van Beïnvloeding vir Deelnemers

Die STR plaas die individu binne die konteks waarin hy/sy leef en werk (Patton & McMahon, 2006a; McMahon, 2005; McMahon & Patton, 2006), maar voer aan dat die individu steeds die outeur van sy/haar eie besluite en lewe is (McMahon, Patton & Watson, 2006; Patton,

2007). Die ontwikkelaars van hierdie raamwerk (McMahon & Patton, 1999) gebruik die konsep *invloed* – 'n dinamiese term wat die inhouds- sowel as die proseskomponente van loopbaanontwikkeling insluit (McMahon, 2005; McMahon & Patton, 2006; McMahon & Watson, 2008). Inhoudskomponente sluit intrapersoonlike, kontekstuele en omgewing-samelewingsveranderlikes in, terwyl die proseskomponente wederkerigheid binne die individu, en tussen die individu en sy/haar konteks, verandering oor tyd en toevalligheid insluit (McMahon & Watson, 2009; Patton, McMahon & Watson, 1999).

Hierdie raamwerk ondersteun Watson en Stead (2006) se argument dat dit noodsaaklik is om die kontekstuele faktore van Suid-Afrikaanse individue, asook die spesifieke hindernisse waarmee hulle gekonfronteer word, in ag te neem wanneer daar na beroepsbesluitneming gekyk word. As gevolg van Suid-Afrika se diverse konteks en die feit dat die individu in konstante interaksie met hierdie konteks is (Brown, 2002; Patton & McMahon, 1995; 1999; 2006; McMahon, 2005; Savickas, 1997; 2002; Stead, 1996), is dit te verstane dat leerders uit verskillende sosio-ekonomiese gemeenskappe en kulturele afkoms, uiteenlopende belewenisse het. Die betekenis wat hulle, met betrekking tot die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse, aan die sistemiese invloede om hulle heg, is dus ook verskillend. Stead en Els (2004) voer aan dat leerders in Suid-Afrika rasse- of etniese diskriminasie as hindernis tot werkseleenthede sien, en studies van Akos (2007), Harvey en Kerin (2001) en Wahl en Blackhurst (2000) dui die verband tussen sosio-ekonomiese status en beroepskeuse aan.

Bevindinge van die fokusgroeponderhoude, lewenslyne en ingevulde MSCI-vraelyste het die bostaande argumente (Akos, 2007; Harvey & Kerin, 2001; Stead & Els, 2004; Wahl & Blackhurst, 2000) bevestig. Dit sal uit die bespreking van hierdie bevindinge duidelik word in watter mate deelnemers van verskillende sosio-ekonomiese gemeenskappe en kulture se betekenis wat hulle aan die sistemiese invloede om hulle koppel, verskil.

Dit sal uit die bespreking van hierdie bevindinge duidelik word in watter mate deelnemers van diverse sosio-ekonomiese gemeenskappe en kulture verskillende betekenis heg aan die sistemiese invloede waardeur hulle omring word.

5.2 BESPREKING VAN DIE NAVORSINGSBEVINDINGE

5.2.1 Aanvanklike beroepskeuse in die Suid-Afrikaanse konteks

Deelnemers het aangedui dat, soos Parsons reeds in 1909 voorspel het, beide selfkennis en kennis van beroepe noodsaaklik is in die oorweging van 'n aanvanklike beroepsrigting. Deelnemers het egter aangedui dat faktore binne hulleself, asook hul omgewing 'n impak op die verwerwing van hierdie kennis het. In laer sosio-ekonomiese gemeenskappe was dit dikwels die geval dat hierdie faktore 'n beperkende effek op die maak van deelnemers se aanvanklike beroepskeuse gehad het. Crites (1969, in Nicholas, Naidoo, & Pretorius, 2006) stel drie voorwaardes tot die maak van 'n suksesvolle beroepskeuse voor. Die individu moet oor alternatiewe beskik waaruit keuses gemaak kan word; die individu moet gemotiveerd wees om 'n beroepskeuse te maak; en die individu moet oor die vryheid beskik om enige van die alternatiewe as beroepskeuse te kan oorweeg. Die deelnemers se response het 'n interessante scenario in hierdie verband uitgelig. Deelnemers van die laer sosio-ekonomiese gemeenskappe beskik, as gevolg van die tekort aan blootstelling en inligting, nie oor genoeg alternatiewe in die maak van 'n beroepskeuse nie. Hulle het ook dikwels, as gevolg van lae sosio-ekonomiese status, nie die vryheid om enige van die alternatiewe waaroor hulle wel beskik, as beroepskeuse te oorweeg nie. Die behoefte om bo hulle omstandighede uit te styg, het dikwels as motiverende faktor gedien in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse. Hierteenoor het deelnemers wat meer bronne tot hulle beskikking gehad het, aangedui dat hulle 'n wye spektrum van beroepsrigtings gehad het om van te kies en dat hierdie keuses dikwels met die waardes van selfvervulling en/of beroepstevredenheid te doen gehad het. Dit was in die laaste plek duidelik dat deelnemers van verskillende sosio-ekonomiese status en kulture deur verskillende omstandighede en waardes gemotiveer word.

Alhoewel die belang van selfkennis en die kennis oor 'n verskeidenheid beroepsrigtings steeds as sentraal tot die maak van 'n beroepskeuse beskou word (Watson & Stead, 2006), was dit egter duidelik dat hierdie twee oorwegings deur die beperkende faktore in deelnemers omgewing beïnvloed is. Die betekenis wat deelnemers aan die implementering van die selfkonsep, die beskikbaarheid van beroepsinligting en sosio-ekonomiese status aan die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse geheg het, word vervolgens bespreek. Daar word ook aangevoer in watter mate hierdie deelnemers toegelaat is om eienaarskap van hierdie keuse, binne hulle sisteme van beïnvloeding, te neem.

Ten einde die bespreking van die bevindinge toe te lig, word daar na twee deelnemers, naamlik Jean-Lynn [skool 1] en Zjhang [skool 5] se stories oor die sistemiese invloede op die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse terugverwys:

Jean-Lynn is 'n Bruin meisie wat in 'n lae sosio-ekonomiese gemeenskap bly. Sy is reeds op jong ouderdom deur gebeurtenisse in hierdie omgewing beïnvloed, toe haar pa, en later haar broer, op gewelddadige wyse om die lewe gebring is. Sy het ook aangedui hoe hierdie gebeure, en veral die ongeregtigheid wat daarmee gepaard gegaan het, haar keuse van beroep beïnvloed het. Alhoewel Jean-Lynn in hierdie gemeenskap woonagtig is, is haar moeder finansiële daartoe in staat om haar in 'n skool te plaas waar sy aan meer geleenthede blootgestel word. Jean-Lynn het die teenwoordigheid van hierdie geleenthede bevestig deur aan te voer dat Lewensoriëntering 'n noodsaaklike vak is vir leerders in skole wat nie oor die geleenthede beskik waaraan sy in haar skool blootgestel word nie. Sy het met betrekking tot die maak van 'n beroepskeuse aangevoer dat dit moontlik is dat 'n individu passie of belangstelling ten midde van die finansiële motivering tot beroepskeuse kan oorweeg.

Zjhang, 'n Swart leerder uit 'n informele gemeenskap en skool met lae sosio-ekonomiese status, het in sy unieke Sisteem van Beïnvloeding aangedui dat hy homself en sy liefde vir die beroepsrigting waarin hy belangstel, as sentraal tot sy

Sisteem van Beïnvloeding beskou. Hy het egter aangedui hoe positiewe en negatiewe invloede in homself en sy omgewing die moontlikheid om hierdie droom te verwesenlik, beïnvloed. Alhoewel sy interne motivering om hard te werk, en vir homself 'n gemaklike lewenstyl te skep, die maak van sy aanvanklike beroepskeuse positief beïnvloed, het hy ook omstandighede in sy omgewing geïdentifiseer wat teenoor hierdie positiewe invloede staan. Hy het aangedui dat 'n tekort aan finansiële bronne vir hom problematies is, dat hy geen ondersteuning van buite het nie en dat die invloed wat sy portuurgroep op hom uitoefen, negatief is. Tydens die fokusgroeponderhoud het Zjhang aangedui dat hy graag 'n argitek wil word. Dit blyk dus asof hy, ten spyte van die negatiewe invloede wat op hom 'n impak maak, steeds by 'n beroepskeuse kon uitkom waarin hy sy belangstelling en passie kan uitleef. Tyd sal leer of die beperkende faktore waaraan hy blootgestel word, die uitvoering van hierdie keuse sal toelaat of nie.

5.2.1.1 Implementering van die selfkonsep

Super (1957) het die belangrikheid van selfkennis in die proses van loopbaanontwikkeling uitgelig. Hiermee het hy klem gelê op die implementering van die selfkonsep in die maak van 'n beroepskeuse. Hy het aangevoer dat kinders tydens die *Groeistadium* (ouderdom 0 tot 14) hierdie selfkennis, asook beroepskennis moet verwerf sodat hulle tydens die *Verkenningstadium* (ouderdom 15-24) verskillende beroepsopsies op die proef kan stel. Stead en Watson (1998a) beklemtoon egter dat die impak van sosio-ekonomiese, politiese en gesinsfaktore binne die Suid-Afrikaanse konteks ook in ag geneem moet word. Leerders het nie almal die luuksheid om 'n beroepsrigting te oorweeg waarin hulle hul selfkonsepte kan verken en implementeer nie. Hierdie argument van Stead en Watson (1998a) is deur die response van hierdie navorsingstudie ondersteun.

Deelnemers van al vyf skole het aangedui dat kennis oor hulleself en verskillende beroepsrigting belangrik is om 'n onafhanklike, ingeligte besluit te neem. Die mate waarin die uitleef van hierdie selfkennis binne 'n geskikte beroep moontlik of belangrik was, het egter tussen deelnemers van verskillende sosio-ekonomiese gemeenskappe, verskil. Deelnemers

uit hoër sosio-ekonomiese gemeenskappe het die luuksheid gehad om hulle beroepskeuse ten opsigte van die uitleef van hulle belangstellings, passie en vermoëns te maak. Hulle het verder geaspireer om selfvervulling en beroepstevredenheid te ervaar in die gekose rigting. Vir deelnemers uit die laer sosio-ekonomiese gemeenskappe was passie egter nie so 'n belangrike oorweging nie. Hulle beroepskeuse is op oorlewing gebaseer en gevolglik is die keuse direk afhanklik daarvan om 'n bestaan te kan maak. Die feit dat veral die deelnemers in skool 5 nie belangstelling as 'n invloed geïdentifiseer het nie was tekenend hiervan. Skool 5 is in 'n swart woongebied, met lae sosio-ekonomiese status en min blootstelling aan geleenthede, geleë.

Donald, Lazarus en Lolwana (2006) dui in hulle verduideliking van Maslow (1943, in Donald, et al., 2002) se hiërargie van behoeftes aan dat die vlak van behoefte wat as motivering sal dien, van die individu se sosio-ekonomiese en kultureel-bepaalde belewenisse afhang. Hulle is van mening dat self-aktualisering relatief is tot die geleenthede wat die individu sy beskikking het. Hierdie geleenthede tot selfaktualisering is dikwels meer volop in ontwikkelde lande as in ontwikkelende lande, soos Suid-Afrika. Donald et al. (2006) voer verder aan dat alhoewel enige individu binne enige sosiale konteks na selfaktualisasie kan streef, die motivering daarvoor deur die beskikbaarheid van geleenthede gevorm word. Die moontlikheid van keuse vanuit 'n wye reeks beroepsopsies is 'n voorbeeld van so 'n geleentheid. Die individu se posisie binne die samelewingsstelsel, sowel as die posisie van hierdie stelsel binne die groter samelewing het ook volgens Donald et al. (2006) 'n impak op watter mag 'n individu oor sy eie beroepskeuse het.

Donald et al. (2006) verwys ook na die konsep van *individuele veerkrachtigheid* en voer aan dat dit toelaat dat 'n individu ten spyte van beperkende omstandighede, soos armoede in sy/haar sosiale konteks, by hierdie omstandighede kan aanpas en kan funksioneer (of dan self-aktualiseer). Veerkrachtigheid dui op 'n balans tussen beperkende (of risiko) faktore waaraan die individu blootgestel is en beskermende faktore waaroor die individu beskik. Risiko en beskermende faktore kan in die verband van hierdie studie, onderskeidelik as

negatiewe en positiewe invloede op die maak van beroepskeuse verstaan word. Die beskermende faktore binne die individu self (persoonlike karaktereienskappe), die gesin en die sosiale omgewing maak 'n bydrae tot die mate waartoe die individu by sy/haar omstandighede aanpas.

Individuele beskermende faktore wat 'n leerder sal toelaat om beheer oor hulle eie beroepskeuses en loopbaanontwikkeling te neem, sluit onder andere 'n sterk interne lokus van kontrole en outonomie in (Dondald, et al., 2006). Rotter (1966, in Donald et al., 2006) beskryf dat iemand met 'n sterk lokus van kontrole beheer het oor wat met sy/haar lewe gebeur en glo dat wat hy/sy doen 'n verskil kan maak. In Zjhang se storie kan daar gesien word hoe sy interne strewe om hard te werk, vir hom meer beheer gee oor die beperkende omstandighede waaraan hy blootgestel is. Zjhang weet dat as hy hard werk en gevolglik goed presteer op skool, hy toegang tot finansiële hulp in die vorm van studiebeurse en gevolglik toegang tot verdere studies kan verkry. Sy harde werk maak dus voorsiening vir die finansiële probleme wat hom beperk om sy droom te bereik.

Behalwe vir die deelnemers se behoefte aan finansiële sekuriteit, het individuele faktore, asook ander invloede in die deelnemers se omgewing hulle daarvan ontnem om 'n beroepskeuse te maak waarin hulle hulself kan uitleef. 'n Individuele faktor wat die deelnemers se beroepskeuses beperk het, was hulle akademiese prestasie of hulle waargenome akademiese vermoëns. Dit ondersteun Marjoribanks (2005) se argument dat akademiese selfkonsep leerders beïnvloed om 'n vak- of beroepskeuse te maak waartoe hulle dink hulle in staat is. Hierdie persepsies was dikwels op verkeerde inligting gebaseer. Aangesien hierdie persepsies van hulle vermoëns leerders as hindernis beïnvloed, is dit noodsaaklik dat die regte inligting aan leerders deurgegee word (Patton, Creed, & Watson, 2003).

Beperkte blootstelling aan beroepsverwante aktiwiteite en geleenthede, het ook vir deelnemers van laer sosio-ekonomiese gemeenskappe minder geleentheid gegee om

belangstelling en selfvervulling in verskillende beroepsrigtings te toets. Hierdie tekort aan blootstelling was beduidend, aangesien deelnemers wat wel aan geleenthede blootgestel was, aangedui het hoe blootstelling aan sekere aktiwiteite 'n einde aan hulle onrealistiese beroepskonsep gemaak het, hulle voorberei het op beroepsrigtings of selfs belangstelling gestimuleer het.

Behalwe vir 'n tekort aan opsies, het die bevindinge Watson & Stead (1998a; 2006) se argumente ondersteun en gewys dat leerders in sommige Suid-Afrikaanse kontekste ook 'n tekort aan kennis, of loopbaaninligting het. Die sistemiese invloede, wat 'n impak op leerders se loopbaaninligting het, word in die volgende afdeling bespreek.

5.2.1.2 Loopbaaninligting

Alhoewel deelnemers in hierdie studie aangedui het dat hulle bewus was van die feit dat inligting 'n betekenisvolle beroepsbesluit voorafgaan, hulle nie altyd genoeg inligting tot hulle beskikking gehad het nie. Hulle beroepskeuse was daarom beperk deur 'n tekort aan, of die afwesigheid van inligting oor vakkeuse, die inhoud van vakke en die studie- en beroepsgeleenthede waartoe spesifieke vakke 'n individu toelaat. Toelatingsvereistes vir verdere studies en inligting oor verskillende instansies is as 'n verdere struikelblok uitgewys.

'n Bron van beïnvloeding wat, veral vir die deelnemers uit die Bruin en Swart gemeenskappe, as belangrik beskou is, was hulle ouers. Verskeie studies voer aan dat individue se ouers en gesinne 'n beduidende bron van beïnvloeding op sy/haar loopbaanontwikkeling, werksbevestiging en beroepskeuse het (Jodl et al., 2001; Lindstrom, 2007; Wang & Hartung, 2008; Watson & McMahon, 2005; Wintre et al., 1988, in Kniveton, 2004). Alhoewel hierdie invloed as beduidend beskou word, is die invloed daarvan nie altyd positief nie. Swart leerders uit lae sosio-ekonomiese gemeenskappe word steeds deur die impak van die Apartheidstydperk beïnvloed. Hierdie leerders se ouers het as gevolg van die beperkinge op opvoeding en indiensneming tydens die Apartheid-wetgewing, self beperkte blootstelling aan verskeie beroepsopsies gehad. Hulle verwysingsraamwerk en bestek van beroepsinligting is

dus beperk. Alhoewel leerders binne hierdie gemeenskappe steeds na hulle ouers opkyk om inligting oor, en voorbeelde van beroepsopsies te verkry, is hierdie inligting en blootstelling beperk. Deelnemers wat hierdie tendens bevestig het, het verder aangedui dat hulle as gevolg van die tekort aan beroepskennis, dikwels in ouers of ander gesinslede se voetspore volg en beroepsrigtings inslaan wat deur ander persone in die gesin of uitgebreide familie gevolg word. As gevolg van hierdie rolmodelle se beperkte opvoeding, is die beroepe wat deelnemers navolg dan dikwels laag in status en finansiële vergoeding en lei dit dikwels nie na beroepstevredenheid nie. Hierdie waarneming stem ooreen met Reisman en Banuelos (1984, in Wahl & Blackhurst, 2000) en Lindstrom (2007) se argumente dat kinders van werklose ouers, dikwels self laer-status beroepe nastreef. Hierdie is 'n aanduiding dat deelnemers steeds nie bevry is van die sosio-politiese invloede van die verlede nie. Dit illustreer verder die unieke Suid-Afrikaanse situasie, waar leerders in histories-benadeelde gemeenskappe steeds beïnvloed word deur die beperkinge wat aan hulle ouers gestel is. In hierdie geval veroorsaak hierdie historiese ongeregtigheid huidiglik 'n tekort van beroepsinligting, wat die maak van 'n individu se aanvanklike beroepskeuse beduidend beïnvloed. Hierdie tekort aan inligting forseer leerders om inligting op ander plekke, soos by hulle portuurgroep of ander rolmodelle te soek. Deelnemers het, soos Gibson (2004) aanvoer, persone in sekere beroepsrolle as "ikone" beskou. Hulle het ook aangedui dat die inligting wat by hulle portuurgroepe verkry is, nie altyd korrek was nie en dat foutiewe vakkeuses gevolglik gemaak is. Deelnemers was later spyt oor hierdie vakkeuses.

Stead (1996) en Akhurst en Mkhize (2006) voer aan dat die skool die primêre bron van loopbaanontwikkeling geword het, as gevolg van die feit dat baie Suid-Afrikaanse leerders nie voldoende blootstelling aan rolmodelle, geleenthede en beroepsopsies in hulle gemeenskappe ontvang nie. Hierdie argument is ondersteun deur die storie van Jean-Lynn, wat uit beperkende omstandighede kom, maar as gevolg van die skool waarin sy is, blootstelling aan geleenthede en inligting het. Dit moet egter in ag geneem word dat meeste leerders binne hierdie omstandighede nie die geleentheid het om na 'n skool te gaan waar

die geleenthede beter is nie. Deelnemers het tydens hierdie studie egter aangedui dat hulle skole ook nie altyd aan hierdie behoeftes, soos deur Stead (1996) en Akhurst en Mkhizem (2006) gerapporteer, voldoen nie. Alhoewel skole geblyk het om hulle leerders met inligting toe te rus, het deelnemers aangedui dat hierdie inligting nie genoegsaam was om hulle by te staan met die maak van 'n ingeligte aanvanklike beroepskeuse nie. Hierdie tekort aan inligting, van veral leerders uit histories-benadeelde gemeenskappe en skole, bevestig die bevindinge van Akhurst en Mkhize (2006) en Maree (2008), wat aanvoer dat betekenisvolle loopbaaninligting, en -leiding nie aan leerders in alle kontekste beskikbaar is nie. Hulle rapporteer verder dat die beperkte blootstelling, soos in hierdie navorsingstudie waargeneem, na 'n beperkte blootstelling aan die beroepswêreld, min toegang tot loopbaanopvoedingsdienste en geen kennis van tersiêre instansies lei. Leerders in sommige kontekste binne Suid-Afrika is dus steeds nie bemaatig om ingeligte beroepskeuses te maak nie.

5.2.1.3 Sosio-ekonomiese status

Soos reeds uit die vorige afdelings duidelik is, het deelnemers uit lae sosio-ekonomiese gemeenskappe die finansiële vergoeding van 'n beroep as oorweging in die maak van hulle beroepskeuse in ag geneem. Dit ondersteun Daire et al. (2007) se bevindinge wat aandui dat finansiële sekuriteit vir swart studente 'n groter invloed op die maak van hulle beroepskeuse het as vir wit studente. Ozdemir en Hacifazlioglu (2008) voeg by dat leerders uit lae sosio-ekonomiese gebiede geneig is om beroepsrigtings te kies wat vir hulle finansiële sekuriteit bied. Wat wel in hierdie studie uitgestaan het, was dat 'n deel van hierdie deelnemers se behoefte aan finansiële sekuriteit, 'n behoefte is om na hulle huidige en toekomstige gesinne om te sien. Watson en Stead (2006) het se stelling oor loopbaanontwikkeling in Suid-Afrika. Hulle voer aan dat leerders se beroepskeuses bepaal word deur die gesin of uitgebreide familie se behoeftes.

Behalwe vir die behoefte om na hulle ouers, gesinne en uitgebreide families om te sien, het die bevindinge aangedui dat leerders in lae sosio-ekonomiese gebiede ook dikwels 'n verskil

in hulle omgewing of samelewing wil maak. Dit staan teenoor wat Harvey en Kerin (2001) bevind het. Hulle het aangevoer dat die tekort aan beroepsrolmodelle veroorsaak dat die individue self lae status beroepsrigtings kies. Hierdie deelnemers se ouers, gesins- en uitgebreide familieleden en ander persone in hulle omgewing, asook hulle omgewing self, het dus as, wat Gibson (2004) as *negatiewe rolmodelle* beskryf, voorgekom en deelnemers laat besef dat hulle nie 'n soortgelyke bestaan wil voer nie. Dit ondersteun wat McMahon en Watson (2005) aanvoer oor die feit dat leerders, wanneer hulle oor die maak van hul beroepskeuse nadink, ook die implikasies van die beroep op hulle lewenstyl in ag neem. Die deelnemers het dus voorgeneem om die outeur van hul eie lewe te wees, soos konstruktivistiese loopbaanteoretici aandui (McMahon, Patton & Watson, 2006; Patton, 2007).

In beantwoording van die eerste navorsingsvraag kan daar afgelei word dat verskillende sisteme op hierdie deelnemers 'n impak het, maar dat die gewig wat die verskillende sisteme vir elke individu dra, verskil. Hierdie sisteme is in gedurige wisselwerking met mekaar en het nie net huidiglik op die individu 'n invloed nie, maar ook oor die verloop van tyd. Alhoewel die STR aanvoer dat die individu in die kern van al hierdie Sisteme van Beïnvloeding staan, is dit duidelik dat dit in sommige kontekste binne Suid-Afrika vir 'n individu moeilik is om uit te styg bo die beperkende faktore waarbinne hy/sy bestaan. Juis omdat die individu in konstante interaksie met sy/haar omgewing is, en die omgewing van sommige Suid-Afrikane met soveel risiko-faktore belaa is, maak dit van die proses van onafhanklike besluitneming 'n komplekse proses. Die navorser is egter van mening, dat alhoewel faktore soos lae sosio-ekonomiese status nie ligtelik opgeneem kan word nie, daar wel metodes is om 'n individu binne hierdie beperkende omstandighede te versterk. Een van hierdie maniere is waarskynlik om leerders se kennis oor hulself, die beroepswêreld, asook die hindernisse wat hulle in ag moet neem met die maak van 'n beroepskeuse, uit te bou. Die Departement van Onderwys poog om deur middel van die leerarea of vak Lewensoriëntering hierdie kennis aan alle leerders, oor die sosio-ekonomiese en kulturele grense heen, oor te dra (DoE, 2004;

Prinsloo, 2007). Gevolglik bring dit ons by die tweede navorsingsvraag wat hierdie studie onderneem het om te beantwoord.

5.2.2 Lewensoriëntering en beroepskeuse

Die tweede vraag wat hierdie navorsingstudie poog om te beantwoord, is watter bydrae Lewensoriëntering tot Graad 12-leerders se aanvanklike beroepskeuse maak.

Orsmond (2002) voer aan dat Lewensoriëntering as 'n beskermende faktor in die loopbaanontwikkeling van Suid-Afrikaanse leerders kan optree en verwys selfs daarna as 'n *oorlewingsmeganisme* waaraan alle leerders blootgestel kan word. Theron (2008) voer aan dat Lewensoriëntering deur kurrikulumontwerpers daargestel is om as 'n beskermende bron vir Suid-Afrikaanse jeug op te tree. Binne 'n konteks, soos dié van Suid-Afrika, waar dit weereens uit hierdie studie duidelik is dat leerders aan verskillende bronne van inligting en geleenthede blootgestel word, kan 'n vak soos Lewensoriëntering as die gemeenskaplike deler beskou word. Lewensoriëntering het die potensiaal om gate te vul wat deur kontekstuele beperkinge veroorsaak word (DoE, 2004; Prinsloo, 2007; Theron & Dalzell, 2006).

Alhoewel die kurrikulum van Lewensoriëntering hierdie behoeftes aanspreek (DoE, 2004), is daar dikwels probleme in die toepassing en implementering daarvan (Prinsloo, 2005; Rooth, 2007). Deelnemers in hierdie studie het aangedui dat, alhoewel hulle hul beroepskennis deur middel van take kon uitbrei, dit hulle nie gehelp het met die proses van loopbaanontwikkeling of die maak van beroepskeuse nie. Hulle het verder aangedui dat die vak hulle geen inligting oor vakinhoud of -keuses gegee het nie. Hierdie tekort aan kennis tydens die maak van vakkeuse, het 'n beduidende invloed, ook op latere beroepskeuses, Prinsloo (2007) het bevind dat die toepassing van Lewensoriëntering bemoeilik word deur die diversiteit in skole, waarvan die opvoedkundige vlak van die onderwysers een faktor is. Sy voer aan dat onderwysers wat Lewensoriëntering aanbied voldoende opgelei behoort te word om die inhoud, doelstellings en uitkomste om die Lewensoriënteringprogram te verstaan. Hierdie

stelling van Prinsloo (2007) is ondersteun deur die feit dat deelnemers van skool 1 meer as die deelnemers van ander skole aangedui het dat die aanbieding van Lewensoriëntering 'n bydrae tot die maak van hulle loopbaanontwikkeling gehad het. Die onderwyseres wat by hierdie skool Lewensoriëntering aanbied, is 'n opgeleide psigometris, wat 'n wyer gebied van kennis veronderstel. Dit is ook interessant dat leerders in hierdie skool, die onderwyseres, en nie die vak nie, as 'n betekenisvolle invloed in die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse beskou het.

In beantwoording van die tweede navorsingsvraag is dit duidelik dat alhoewel Lewensoriëntering op beperkte gebiede vir leerders geleentheid tot verhoogde beroepskennis gegee het, dit tekort geskiet het op talle gebiede. Hierdie tekorte het veral 'n impak op die maak van die aanvanklike beroepskeuse van deelnemers uit laer sosio-ekonomiese gemeenskappe gehad. Deelnemers het, as gevolg van hierdie tekorte, oningeligte besluite ten opsigte van hulle aanvanklike beroepskeuse gemaak. Dit is 'n aanduiding dat die uitkomst van Lewensoriëntering ten opsigte van loopbaanopvoeding, nie vir hierdie leerders bereik is nie.

5.3 GEVOLGTREKKINGS

Uit die bestudering van die deelnemers se response, kon die volgende gevolgtrekkings gemaak word. Die navorser erken dat, aangesien hierdie 'n klein, kwalitatiewe navorsingstudie was, die bevindinge nie noodwendig op die totale populasie van Suid-Afrikaanse Graad 12-leerders van toepassing is nie. Hierdie bevindinge was egter vir die deelnemers van hierdie studie waar:

- Die noodsaaklikheid van selfkennis en beroepskennis, soos Parsons (1909) se Trek-en-faktor teorie word steeds as belangrik geag. Dit moet egter in ag geneem word dat individue se omstandighede uniek is en dat hierdie omstandighede 'n direkte invloed op die verwerwing en die uitoefening van self- en beroepskennis mag hê. Hierdie invloede, wat binne die individuele, sosiale en omgewing-samelewingsisteme

voorkom, moet alles in die maak van 'n beroepskeuse ondersoek word. In sommige laer sosio-ekonomiese gemeenskappe in Suid-Afrika tree die invloede in die bogenoemde sisteme as risiko-faktore op wat die loopbaanontwikkeling van leerders kan benadeel.

- Deelnemers, was soos konstruktivistiese loopbaanteoretici voorspel, bewus van die bydrae wat hulle as eie agent in hulle beroepsontwikkeling kan maak. Ten spyte van hierdie kennis dat hulle sentraal tot hulle eie sistemiese invloede staan en die outeurs van hul eie beroepskeuse is, word hierdie outonomie deur sommige leerders se omstandighede beperk. Die feit dat die deelnemers in hierdie studie die sistemiese invloede wat op hulle 'n uitwerking het, kon uitwys, dui op die belang daarvan in loopbaanopvoeding
- Die skool, met behulp van die implementering van die leerarea/vak Lewensoriëntering, het die geleentheid om hierdie beperkende omstandighede teen te werk en as 'n beskermende faktor op leerders se loopbaanontwikkeling en aanvanklike beroepskeuse, op te tree. Dit is egter duidelik uit die deelnemers van hierdie navorsingstudie se response dat Lewensoriëntering nie aan hierdie uitkomstevoldoen nie en leerders steeds oningelig laat.
- Post-moderne loopbaanvoorligting, en spesifiek die gebruik van die MSCI-vraelyste hou beduidende voordele in vir die loopbaanontwikkeling van Suid-Afrikaanse leerders. In die eerste plek kan dit gebruik word om leerder vanaf 'n vroeë stadium bewus te maak van die verskillende beperkende en beskermende faktore wat binne hulle sistemiese beïnvloeding teenwoordig is. Op hierdie wyse kan leerder bewus raak van die hindernisse waarmee hy te doen het en leer hoe om 'n suksesvolle beroepskeuse ten spyte daarvan te maak. Tweedens, is dit 'n nuttige wyse vir onderwysers en beroepsvoorligters om bewus te raak van die leerder se

omstandighede, sodat die regte leiding en inligting aan hom/haar deurgegee kan word.

5.4 AANBEVELINGS

Die volgende aanbevelings word na gelang van hierdie navorsingstudie gemaak:

- Lewensoriëntering moet in so 'n mate geïmplementeer word dat dit aan die spesifieke behoeftes van 'n skool of gemeenskap kan voorsien. 'n Instrument soos die MSCIVraelyste kan gebruik word om die behoeftes, hindernisse en beskermende faktore van 'n groep leerders te identifiseer, sodat die maak van 'n beroepskeuse binne leerders se spesifieke konteks ondersteun kan word. Onderwysers en loopbaanvoorligters in Suid-Afrika behoort ook bewus gemaak te word van die feit dat elke leerder die outeur van sy eie beroepstorie is en bemaagtig moet word om hierdie storie ten midde van sy/haar Sisteem van Beïnvloeding te kan uitleef.
- Skole behoort, deur middel van Lewensoriëntering of ander wyses, meer omvattende vakinligting aan leerders oor te dra. Leerders behoort, reeds tydens die eerste geleentheid wat hulle het om vakke te kies, ingelig te word oor die vakinhoud, asook watter studie- en beroepsrigtings met hierdie vakke verband hou. Op hierdie wyse kan leerders, met die oog op hulle beplande beroepsrigting, ingeligte vakkeuses maak. Hierdie aanbeveling impliseer dat leerders ook op 'n vroeë stadium aan inligting oor verskeie beroepsrigtings blootgestel moet word.
- Vir skole om voldoende inligting oor beroeps- en studierigtings aan leerders oor te dra, is dit noodsaaklik dat onderwysers met hierdie inligting bekend is. Handleidings oor die leerarea Lewensoriëntering behoort inligting oor vakinhoud, asook studierigtings en toelatingsvereistes van verskillende tersiêre instansies te bevat, sodat onderwysers toegang tot hierdie inligting kan hê.

- Laastens behoort skole goed ingelig te wees oor toelatingsvereistes vir verskillende studierigtings, sodat vakkombinasies en -roosters daarvolgens opgestel kan word. Skole behoort ook die behoeftes van individue in die gemeenskap, asook werkseleenthede in die gemeenskap waarin hulle geleë is, in ag te neem wanneer daar besluit word watter vakke aangebied word.

5.5 BEPERKINGE (LEEMTES) VAN HUIDIGE NAVORSINGSTUDIE

- Alhoewel dit die veronderstelling van die navorser was om heterogeniteit te verhoog deur al nege skole in die gebied waar data ingeneem is, in haar studie te betrek, het sy net toegang tot vyf van die skole verkry. Alhoewel die steekproef steeds oor geslag, taal van onderrig, kultuur en sosio-ekonomiese status verskil het, het die heterogeniteit as gevolg hiervan skade gelei. Leerders uit hoër sosio-ekonomiese gemeenskappe is slegs deur 'n klein gedeelte van die steekproef verteenwoordig. Daar was byvoorbeeld geen wit, manlike deelnemers in die steekproef nie.
- Met die bespreking van die bevindinge, word daar ook in ag geneem dat hierdie 'n klein, kwalitatiewe studie was, waarvan die bevindinge nie na die groter populasie veralgemeen kan word nie.
- Met betrekking tot die teoretiese begronding van die studie is daar as gevolg van die beperkte omvang van 'n mini-tesis, nie na die invloed van beroepsbesluitnemingsteorieë op die aanvanklike beroepskeuse van Graad 12-leerders gekyk nie. Hierdie teorieë sou 'n besondere bydrae kon maak tot insig in die rol van besluitnemingsprosesse binne die ontwikkeling van individue se beroepskeuse.
- Alhoewel die interpretasie van die data getrou aan die response van die deelnemers was, kon die geloofwaardigheid van hierdie studie verder verhoog geword het deur ook van 'n objektiewe eksterne kodeerder gebruik te maak.

- Laastens word dit aanbeveel dat daar in die geval van minderjarige deelnemers, skriftelike toestemming van die deelnemers se ouers ontvang word ter toelating tot die studie.

5.6 STERKPUNTE VAN DIE HUIDIGE NAVORSINGSTUDIE

- Hierdie navorsingstudie maak 'n bydrae tot die navorsing binne konstruktivistiese benaderings in Suid-Afrika. Navorsing in hierdie gebied, veral ten opsigte van die Sisteemsteoretiese Raamwerk van Loopbaanontwikkeling, was tot op hede beperk.
- Die deelnemers wat aan hierdie studie deelgeneem het, het ook by die proses baatgevind. Die navorser het, as deel van haar seleksiekriteria, deelnemers gekies wat nog onseker oor hulle aanvanklike beroepskeuse was. Die gesprekke tydens die fokusgroeponderhoude, die opstel van hulle lewenslyne, asook die invul van die *My Systems of Career Influences* vraelyste, het hulle die geleentheid gegee om hulle eie Sisteem van Beïnvloeding te ondersoek en betekenis, ten opsigte van die maak van hulle aanvanklike beroepskeuse, daarvan te verkry.
- Die navorser het self die waarde van beide die konstruktivistiese benaderings en spesifiek die Sisteemsteoretiese Raamwerk begin besef met die uitvoer van hierdie studie.

5.7 VERDERE NAVORSINGSGELEENTHEDE

Die navorser stel voor dat verdere navorsing oor die toepassing van die uitkomst van Lewensoriëntering se leeruitkoms 4 (vir die Senior Fase) en 5 (vir die Verdere Onderwys en Opleidingsfase) gedoen word om vas te stel op watter wyse hierdie leerarea 'n meer suksesvolle bydrae tot die loopbaanontwikkeling van alle Suid-Afrikaanse leerders kan maak.

5.8 REFLEKSIE EN AFSLUITING

Dit was tydens die data-insameling en die opskryf van hierdie navorsingstudie insiggewend hoe leerders uit verskillende gemeenskappe steeds nie aan gelyke geleenthede blootgestel

word nie. Alhoewel onderwysers wat Lewensoriëntering aanbied in die posisie is om hierdie ongelykhede uit te wis, was dit duidelik uit die gesprekke met die deelnemers dat dit in min skole gebeur. Die meeste deelnemers met wie die navorser in gesprek was, het steeds 'n baie beperkte beeld van moontlike beroepsopsies.

Vanuit 'n konstruktivistiese oogpunt, is hierdie leerders bereid om die eienaarskap van hulle eie loopbaanontwikkeling te neem, maar word hulle steeds in 'n mate deur sisteme in hulle onmiddellike en groter omgewing daarvan weerhou. Dit is noodsaaklik dat leerders in Suid-Afrika deur middel van konstruktivistiese loopbaanopvoeding en -intervensies van hierdie eienaarskap bewus gemaak word en daartoe bemagtig word. Op hierdie wyse sal leerders, ten midde van beperkende omstandighede, in staat wees om ingeligte beroepskeuses te maak, wat tot voordeel van hulleself en die samelewing om hulle kan wees. Aangesien die vak Lewensoriëntering as gemeenskaplike deler in alle skole aangebied moet word, is dit die ideale geleentheid waardeur hierdie inligting aan leerders oorgedra kan word.

Verwysings

- Akhurst, J., & Mkhize, N.J. (2006). Career education in South Africa. In G.D. Stead, & M.B. Watson (Reds.), *Career psychology in the South African context* (pp. 139-153). Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Ashworth, P. (2003). The origins of qualitative psychology. In J.A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (pp. 4-24). Londen: Sage Publications.
- Babbie, E.R., & Mouton, J. (2001). *The practice of social research*. Oxford: Oxford University Press.
- Bingham, W.C. (2001). Donald Super: a personal view of the man and his work. *International Journal for Education and Vocational Guidance*, 1, 21-29.
- Brand, H.E. (2002). Work and mental health: a psychodynamic perspective. In K. Maree & L. Ebersöhn (Reds.), *Life skills and career counseling* (pp.167-180). Sandown: Heinemann Publishers (Pty) Ltd.
- Bridgestock, R. (2007). Development of brief measure of career development influences based on the Systems Theory Framework. *Australian Journal of Career Development*, 16(3), 19-30.
- Brown, D. (2002). Introduction to theories of career development and choice: origins, evolutions, and current efforts. In D. Brown & Associates (Reds.), *Career choice and development*, Vierde Uitgawe (pp. 3-23). San Francisco: Jossey-Bass.
- Chen, C.P. (2007). Narrative counseling: an emerging theory for facilitating life career success. In K. Maree (Red.), *Shaping the story: A guide to facilitate narrative counseling*. Pretoria: Van Schaik Publishers.

- Christiaans, D.J. (2006). *Empowering teachers to implement the Life Orientation learning area in the senior phase of the general education and teaching band*. Ongepubliseerde Meesterstesis. Universiteit van Stellenbosch.
- Constantine, M.G., Miville, M.L., Warren, A.K., Gainor, K.A., & Lewis-Coles, M.E.L. (2006). Religion, spirituality, and career development in African American college students: a qualitative inquiry. *The Career Development Quarterly*, 54, 227-241.
- Cook, E.P., Heppner, M.J., & O'Brian, K.M. (2005). Multicultural and gender influences in woman's career development: an ecological perspective. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 33, 165-179.
- Cross, M., Mungadi, R., & Rouhani, S. (2002). From policy to practice: curriculum reform in South African education. *Comparative Education*, 38(2), 171-187.
- Daire, A.P., LaMothe, A., & Fuller, S.P. (2007). Differences between Black/African American and White college students regarding influences on high school completion, college attendance, and career choice. *The Career Development Quarterly*, 55, 275-279.
- Dalzell, C. (2005). *A survey of the specific life orientation needs of grade 9 learners*. Ongepubliseerde meesterstesis, Universiteit van Noord-Wes.
- Department of Education. (2004). *Revised national curriculum statement grades R-9 (schools)*. Pretoria: Department of Education.
- Department of Education. (2004). *Revised national curriculum statement grades 10-12 (schools)*. Pretoria: Department of Education.
- Department of Education. (2008). National curriculum statement grades 10-12 (general): Subject assessment guidelines. Life Orientation. Pretoria: Department of Education.

- Diemer, A. (2007). Parental and school influences upon the career development of poor youth of color. *Journal of Vocational Behavior*, 70, 502-524.
- Donald, D., Lazarus, S., & Lolwana, P. (2006). *Educational psychology in social context, Derde uitgawe*. Kaapstad: Oxford University Press.
- Durrheim, K. (2006). Research design. In M. Terre Blanche, K. Durrheim, & D. Painter (Reds.). *Research in practice, Tweede uitgawe* (p.33). Cape Town: University of Cape Town Press.
- Fritz, E., & Beekman, L. (2007). Engaging clients actively in telling stories and actualizing dreams. In K. Maree (Red.). *Shaping the story: A guide to facilitating narrative counseling* (pp.163-175). Pretoria: Van Schaick.
- Gibson, D.E. (2004). Role models in career development: new directions for theory and research. *Journal of Vocational Behaviour*, 65(2), 134-156.
- Greenbaum, T.L. (2000). *Moderating focus groups: a practical guide for group facilitation*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Hargrove, B.K., Inman, A.G., & Crane, R.L. (2005). Family interaction patterns, career planning attitudes, and vocational identity of high school adolescents. *Journal of Career Development*, 31(4), 263-278.
- Hartung, P.J. (2007). Career construction: principles and practice. In K. Maree (Red.). *Shaping the story: A guide to fascilitating narrative counselling* (pp.103-120). Pretoria: VanSchaick Publishers.
- Henning, E., Van Rensburg, W., & Smit, B. (2005). *Finding your way in qualitative research*. Pretoria: Van Schaik.

- Herr, E. L. & Cramer, S.H. (1996). Career guidance and counseling through the life span: Systemic approaches. New York: HarperCollins.
- Holland, J.L. (1973). *Making vocational choices*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Jodl, K.M., Michael, A., Malanchuk, O., Eccles, J.S., & Sameroff, A. (2001). Parents' roles in shaping early adolescents' occupational aspirations. *Child Development*, 72 (4), 1247-1265.
- Kelly, K. (2006). From encounter to text: Collecting data in qualitative research. In M. Terre Blanche, K. Durrheim, & D. Painter, D. (Eds.), *Research in practice, Tweede Uitgawe* (p.285-319). Cape Town: University of Cape Town Press.
- Kniveton, B.H. (2004). The influences and motivations on which students base their choice of career. *Research in Education*, 72, 47-59.
- Langley, R., Du Toit, R., & Herbst, D.L. (1992). Handleiding vir die loopbaanontwikkelingsvraelys (LOV). Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Lindstrom, L. (2007). Transition to employment: role of the family in career development. *Exceptional Children*, 73(3), 348-366.
- Malgwi, C.A., Howe, M.A., & Burnaby, P.A. (2005). Influences on students' choices of college major. *Journal of Education for Business*, 80(5), 275-282.
- Malott, K.M., & Magnuson, S. (2004). Using genograms to facilitate undergraduate students' career development: a group model. *The Career Development Quarterly*, 53, 178-186.

- Maree, J.G. (2008). Career counselling in the 21st century: South African institutions of higher education at the crossroads. *South African Journal of Higher Education*, 22(6). Artikel in druk.
- Maree, J.G., Hislop-Esterhuzen, N., Swanepoel, A., & Van der Linde, M.J. (2008). Faktore wat die beroepskeuse van eerstejaaronderwysstudente beïnvloed. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie*, 27(1), 30-51.
- Maree, K., & Ebersöhn, L. (2002). Lifeskills and career counseling (Reds). Sandown: Heinemann Publishers (Pty) Ltd.
- Marjoribanks, K. (2002). Family background, individual and environmental influences on adolescents' aspirations. *Educational Studies*, 28 (1), 33-46.
- Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper & Brothers.
- McCord, J.H., McDonald, R., Sippel, R.S., Leverson, G., Mahvi, D.M., & Weber, S.M. (2008). Surgical career choices: the vital impact of mentoring. *Journal of Surgical Research*. Article in press
- McIlveen, P. (2007). A test for theoretical integration: systems theory framework and dialogical self. *Australian Journal of Career Development*, 16(3), 31-37.
- McMahon, M. (2005). Career counseling: applying the systems theory framework of career development. *Journal of Employment Counseling*, 42(1), 29-38.
- McMahon, M. & Patton, W. (1997). Gender differences in children and adolescent's perceptions of influences on their career development. *School Counselor*, 44(5), 368-376.

- McMahon, M. & Watson, M. (2007). The systems theory framework of career development: expanding its research influence. *Australian Journal of Career Development*, 16(3), 47-54.
- McMahon, M., & Patton, W. (1995). Development of a systems theory of career development. *Australian Journal of Career Development*, 4, 15-20.
- McMahon, M., & Patton, W. (2006). The systems theory framework: a conceptual and practical map for career counselling. In M. McMahon, & W. Patton (Eds.), *Career counselling – constructivist approaches* (pp. 94-109). London: Routledge.
- McMahon, M., Patton, W., & Watson, M. (2005b). *My Systems of Career Influences (MSCI): Facilitators; Guide*. Australia: Australian Council for Educational Research Press.
- McMahon, M., Patton, W., & Watson, M. (2005b). *My Systems of Career Influences (MSCI): Reflecting on my career decisions*. Australia: Australian Council for Educational Research Press.
- McMahon, M.L., & Watson, M.B. (2008). Systemic Influences on career development: Assisting clients to tell their career stories. *The Career Development Quarterly*, 56, 280-288.
- Merriam, S.B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education: revised and expanded*. California: Jossey-Bass Inc.
- Mouton, J. (2001). *How to succeed in your Master's and Doctoral studies: a South African guide and resource book*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Nel, Z.J. (2006). The career choice theory of John Holland. In G.B. Stead, & M.B. Watson (Eds.), *Career psychology in the South African context* (pp.35-48). Pretoria: Van Schaik Publishers.

- Nicholas, L., Naidoo, A.V., & Pretorius, T.B. (2006). A historical perspective of career psychology in South Africa. In G.B. Stead, & M.B. Watson (Eds.), *Career psychology in the South African context*(pp.1-10). Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Niles, S.G.m & Harris-Bowlsbey, J. (2005). *Career development interventions in the 21st century*. New Jersey: Pearson/Merrill Prentice Hall.
- Orsmond, C. (2002). Life orientation: a survival kit for the twenty-first century. In K. Maree & L. Ebersöhn (Eds.), *Life skills and career counseling* (p.223-234). Sandown: Heinemann Publishers (Pty) Ltd.
- Otto, L.B. (2000). Youth perspectives on parental career influence. *Journal of Career Development, 27*(2), 111-118.
- Ozdemir, N. & Hacifazlioglu, O. (2008).Influence of family and environment on students' occupational choices and expectations of their prospective universities. *Social Behavior and Personality, 36*(4), 433-446.
- Parsons, F. (1909). *Choosing a vocation*. Boston en New York: Houghton Mifflin Company.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*, derde uitgawe. London: Sage Publications.
- Patton, W. (2007). Connecting relational theory and the systems theory framework: individuals and their systems. *Australian Journal of Career Development, 16*(3), 38-46.
- Patton, W., & McMahon, M. (1999). *Career development and systems theory: A new relationship*. California: Brooks/Cole.

- Patton, W., & McMahon, M. (2006). Constructivism. What does it mean for career counselling? In M. McMahon, & W. Patton (Eds.), *Career Counselling – Constructivist Approaches*. (p. 3-15). London: Routledge.
- Patton, W., Creed, P.A., & Watson, M. (2003). Perceived work related and non-related barriers in the career development of Australian and South African adolescents. *Australian Journal of Psychology*, 55(2), 74-82.
- Patton, W., McMahon, M., & Watson, M.B. (2006). Career development and systems theory: enhancing our understanding of career. In G. Stead, & M. Watson (Eds.). *Career psychology in the South African context*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Pinquart, M., Juang, L. P., & Silbereisen, R.K. (2003). Self-efficacy and successful school-to-work transition: a longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 53(3), 329-346.
- Porfeli, E.J., Wang, C., & Hartung, P.J. (2008). Family transmission of work affectivity and experiences to children. *Journal of Vocational Behaviour*, 73, 278-286.
- Prinsloo, E. (2007). Implementation of life orientation programmes in the new curriculum in South African schools: perceptions of principals and life orientation teachers. *South African Journal of Education*, 27(1), 155-170.
- Quimby, J.L. & DeSantis, A.M. (2005). The influence of role models on woman's career choices. *The Career Development Quarterly*, 54, 297-306.
- Reid-Van Niekerk, H.H., & Van Niekerk, E.C. (1990). Career maturity of black, coloured and white university students. *Journal of Industrial Psychology*, 16(1), 1-4.
- Rhodes, B., & Roux, C. (2004). Identifying values and beliefs in an outcomes-based curriculum. *South African Journal of Education*, 24(1), 25-30.
- Roe, A. (1956). *The psychology of occupations*. New York: John Wiley & Sons.

- Roe, A. (1957). Early determinants of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 4 (3), 212-217.
- Roe, A. (1984). Personality development and career choice. In D. Brown, L. Brooks & Associates (Eds.), *Career Choice and Development* (pp. 31-54). San Francisco: Jossey - Bass.
- Rogers, M.E., Creed, P.A., & Glendon, I. (2008). The role of personlality in adolescent career planning and exploration: a social cognitive perpective. *Journal of Vocational Behaviour*, 73, 132-143.
- Roodt, E. (2005). *An investigation of the status and practice of life orientation in South African schools in two prvinces*. Ongepubliseerde doktersproefskrif. Universiteit van die Wes-Kaap.
- Savickas, M.L. (1997). Career adaptability: an integrative construct for life-span, life-space theory. *The Career Development Quarterly*, 45, 247-258.
- Savickas, M.L. (2001). A developmental perspective on vocational behavior: career patterns, salience, and themes. *International Journal for Educational and vocational Guidance*, 1, 49-57.
- Savickas, M.L. (2002). Career construction: a developmental theory of vocational behaviour. In D. Brown & Associates (Eds.), *Career Choice and Development 4th Edition*, (p.149-205). San Francisco: Jossey-Bass.
- Savickas, M.L. (2005). The theory and practice of career construction. In D. Brown & Lent (Eds.), *Career Development and Counselling: Putting Theory and Research to Work*, (p. 42-70). New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Sharf, R. S. (2002). Applying career development theory to counseling. California: Brooks/Cole.

- Smith, J.A., & Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. In J.A. Smith (Red.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (pp.51-80). Londen: Sage Publications.
- Stead, G. (1996). Career development of black South African adolescents: a developmental-contextual perspective. *Journal of Counseling and Development*, 74(3), 270-275).
- Stead, G.B., & Els, C. (2004). Perceived career barriers among South African high school learners. *South African Journal of Psychology*, 34 (2), 206-221.
- Stead, G.B., & Watson, M.B. (1998a). Career research in South Africa: challenges for the future. *Journal of Vocational Behaviour*, 52, 289-299.
- Stead, G.B., & Watson, M.B. (1998b). The appropriateness of Super's career theory among black South Africans. *South African Journal of Psychology*, 28(1), 40-43.
- Super, D. E.(1980). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 13, 282-298.
- Super, D.E. (1957). *The psychology of careers: an introduction to vocational development*. New York: Harper & Brothers.
- Super, D.E., Osborne, L., Walsh, D., Brown, S., & Niles, S.G. (2002). Developmental career assessment in counseling: The C-DAC model. *Journal of Counseling and Development*, 71, 74-80.
- Terre Blanche, M. & Durrheim, K. (2006). Histories of the Present: Social Science Research in Context. In Terre Blanche, M., Durrheim, K. & Painter, D. (Eds.). *Research in practice, tweede uitgawe* (p.1-32). Cape Town: University of Cape Town Press.

- Terre Blanche, M., Kelly, K., & Durrheim, K. (2006). Why qualitative research? In M. Terre Blanche, K. Durrheim, & D. Painter (Eds.), *Research in practice 2nd Edition* (p.271-284). Cape Town: University of Cape Town Press.
- Theron, L. (2008). The Barsha-Life Orientation study – an appraisal by grade 9 learners living in townships. *Education as Change*, 12 (1), 45-65.
- Theron, L., & Dalzell, C. (2006). The specific Life Orientation needs of grade 9 learners in the Vaal Triangle region. *South African Journal of Education*, 26(3), 397-412.
- Toddun, S. (2001). *The learning area Life Orientation within outcomes based education*. Ongepubliseerde doktersproefskrif, Universiteit van Suid-Afrika.
- Van der Riet, M., & Durrheim, K. (2006). Putting design into practice: writing and evaluating research proposals. In Terre Blanche, M., Durrheim, K. & Painter, D. (Eds.). *Research in practice 2nd Edition* (p.80-111). Cape Town: University of Cape Town Press.
- Vaughn, S., Schumm, J.S., & Sinagub, J. (1996). *Focus group interviews in education and psychology*. USA: Sage Publications, Inc.
- Wahl, K.H., & Blackhurst, A. (2000). Factors affecting the occupational and educational aspirations of children and adolescents. *Professional School Counseling*, 3 (5), 367-374.
- Wassenaar, D.R. (2006). Ethical issues in social science research. In Terre Blanche, M., Durrheim, K. & Painter, D. (Eds.). *Research in practice 2nd Edition* (p.60-79). Cape Town: University of Cape Town Press.
- Watson, M., & McMahon, M. (2005). Children's career development: a research review from a learning perspective. *Journal of Vocational Behaviour*, 67, 119-132.

- Watson, M., & McMahon, M. (2008). Children's career development: metaphorical images of theory, research and practice. *The Career Development Quarterly*, 57, 75-83.
- Watson, M.B. (2006). Career counseling theory, culture and constructivism. In M. McMahon, & W. Patton (Eds.). *Career Counselling – Constructivist Approaches* (p. 45-56). London: Routledge.
- Watson, M.B. (2006). *Career counselling theory, culture and constructivism*. In M. McMahon, & W. Patton (Eds.), *Career counselling: Constructivist approaches*. London/New York: Routledge Publishers.
- Watson, M.B., & Stead, G.B. (2006). *The career development theory of Donald Super*. In G.B. Stead, & M.B. Watson (Eds.), *Career psychology in the South African context*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
- Watson, M.B., & Van Aarde, J.A. (1986). Attitudinal career maturity of South African colored high school pupils. *Journal of Vocational Behavior*, 29, 7-16.
- Wilkinson, S. (2003). Focus groups. In J.A. Smith (Ed.). *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (p.184-204). London: Sage Publications.

Bylaag A

Brief aan WKOD vir toegang tot skole

Me A van der Vyver
Eenheid vir Opvoedkundige
Sielkunde
Universiteit van Stellenbosch
Posbus X1
Matieland
7602

25 Maart 2008

Dr Ronald Cornelissen
Wes-Kaapse Onderwysdepartement
Privaatsak X9114
Kaapstad
8000

AANSOEK OM VERLOF VIR NAVORSING IN WKOD-SKOLE: 'N SISTEMIESE ONDERSOEK NA DIE AANVANKLIKE BEROEPSKEUSE VAN GRAAD 12-LEERDERS

Ek is hierdie jaar ingeskryf vir my tweede jaar MEdPsig en is besig om die tesis-komponent van die kursus te voltooi. Vir hierdie doeleinde het ek verlof nodig om data in die hoërskole in die kleiner Stellenbosch-area in te samel.

Die titel van die studie is **'N SISTEMIESE ONDERSOEK NA AANVANKLIKE BEROEPSKEUSE: GRAAD 12-LEERDERS AAN DIE WOORD**. Die doel van hierdie studie is tweedelig: 1) om 'n prentjie te kan skets van die invloede wat Graad 12-leerders as betekenisvol in die vorming van hul aanvanklike beroepskeuse beskou; en 2) om aanbevelings te maak oor hoe die leerarea lewensoriëntering aangewend kan word om aanvanklike beroepskeuse optimaal te ondersteun.

Hierdie studie word as van waarde gesien aangesien beroepskeuse as een van die belangrikste keuses in 'n individu se lewe beskou word en daar steeds mense in ons land is wat as gevolg van verskillende faktore, soos lae blootstelling, nie 'n ingeligte beroepskeuse kan maak nie. Dit is ook belangrik om na die aanbieding van die leerarea Lewensoriëntering te kyk as invloed in 'n jongmens se lewe en hoe die uitkomst van hierdie leerarea leerders se beroepskeuse impakteer.

Die eenheid van analise vir hierdie studie is Graad 12-leerders. Die rede hiervoor is dat Graad 12-leerders op 'n stadium in hul lewe is waar hul eerste beroepskeuse moet maak. Hierdie skool-na-werk transisie word as een van die belangrikste take in 'n persoon se lewe gesien en die invloede wat juis op hierdie leerders 'n invloed uitoefen is belangrik om op te let. Om 'n verteenwoordigende studie te doen, sal dit waardevol wees om data in al 9 skole in en om Stellenbosch in te samel. Ek vra daarom toestemming om **Hoërskool Stellenbosch, Paul Roos Gimnasium, Bloemhof Hoër**

Meisieskool, Rhenish Girls High, Kayamandi Hoërskool, Hoërskool Stellenzicht, Hoërskool Kylemore, Hoërskool Cloetesville en Hoerskool Idasvallei te nader vir data.

Hierdie studie sal 'n kwalitatiewe studie wees en die data-insameling sal in die vorm van semi-gestruktureerde fokusgroep-onderhoude wees. Die onderhoudskedule sal na die voltooiing van my tweede hoofstuk opgestel word. Hierdie fokusgroepe sal tussen 8 en 10 leerders bevat. Fokusgroep-onderhoude neem gewoonlik om en by 'n uur en 'n half neem om te voltooi. Alle data-insameling sal eties hanteer word en die deelnemers sal van die vertroulikheid daarvan verseker word.

Aangesien ek reeds my tesis op 1 November wil inhandig, en met die Graad 12-leerders se belangrike nasionale eksamen in ag geneem, sal ek graag die data-insameling in die **tweede skoolkwartaal** wil doen. Ek vra daarom u dringende aandag om aan my toestemming vir hierdie studie te verleen.

U is welkom om my studieleier, Me M Oswald by 021 8082306 te kontak as u enige verdere inligting benodig.

U spoedige terugvoer in hierdie verband sal waardeer word.
By voorbaat dankie,

Me A van der Vyver (MEdPsig student, studentenommer 13643436)

Me M Oswald (Studieleier)

Bylaag B

Toestemmingsbrief van die WKOD

Navrae
Enquiries
IMibuzo
Telefoon
Telephone
IFoni
Faks
Fax
IFeksi
Verwysing
Reference
ISalathiso

Dr RS Cornelissen

(021) 467-2286

(021) 425-7445

20080627-0072

Wes-Kaap Onderwysdepartement
Western Cape Education Department
ISEbe leMfundo leNtshona Koloni

Me Amanda Van der Vyver
Eenheid vir Opvoedkundige Sielkunde
Universiteit van Stellenbosch
Posbus X1
MATIELAND
7602

Geagte Me A. Van der Vyver

NAVORSINGSVOORSTEL: 'N SISTEMIESE ONDERSOEK NA AANVANKLIKE BEROEPSKEUSE: GRAAD 12 LEERDERS AAN DIE WOORD.

U aansoek om bogenoemde navorsing in skole in die Wes-Kaap te onderneem, is toegestaan onderhewig aan die volgende voorwaardes:

1. Prinsipale, opvoeders en leerders is onder geen verpligting om u in u ondersoek by te staan nie.
2. Prinsipale, opvoeders, leerders en skole mag nie op enige manier herkenbaar wees uit die uitslag van die ondersoek nie.
3. U moet al die reëlings met betrekking tot u ondersoek self tref.
4. Opvoeders se programme mag nie onderbreek word nie.
5. Die ondersoek moet onderneem word vanaf **14 Julie 2008 tot 26 September 2008**.
6. Geen navorsing mag gedurende die vierde kwartaal onderneem word nie omdat skole leerders op die eksamen (Oktober tot Desember) voorberei.
7. Indien u die tydperk van u ondersoek wil verleng, moet u asb met dr R Cornelissen in verbinding tree by die nommer soos hierbo aangedui, en die verwysingsnommer aanhaal.
8. 'n Fotostaat van hierdie brief sal oorhandig word aan die prinsipaal van die inrigting waar die beoogde navorsing sal plaasvind.
9. U navorsing sal beperk wees tot die lys van skole soos wat by die Wes-Kaap Onderwysdepartement ingedien is.
10. 'n Kort opsomming van die inhoud, bevindinge en aanbevelings van u navorsing moet voorsien word aan die Direkteur: Onderwysnavorsing.
11. 'n Afskrif van die voltooide navorsingsdokument moet ingedien word by:

Die Direkteur: Onderwysnavorsing
Wes-Kaap Onderwysdepartement
Privaatsak X9114
KAAPSTAD, 8000

Ons wens u sukses toe met u navorsing.

Die uwe

Geteken: Ronald S Cornelissen

vir: **HOOF: ONDERWYS**

DATUM: 30 Junie 2008

Bylaag C

INWILLIGINGSVORM

Navorsingsprojek: 'n Sistemiese Onderzoek na Aanvanklike Beroepskeuse van Graad 12-leerders

U word gevra om deel te neem aan 'n navorsingstudie ten opsigte van 'n Sistemiese ondersoek na die aanvanklike beroepskeuse van graad 12 -leerders. Die navorsing het ten doel om 'n bydrae te lewer om meer uit te vind oor wat individue beïnvloed wanneer hulle hul aanvanklike beroepskeuse maak.

Deelname aan die studie behels 'n fokusgroeponderhoud waarin 8 leerders hierdie onderwerp met mekaar sal bespreek. Bandopnames sal van hierdie bespreking gemaak word. Al die deelnemers sal na afloop van die groepsbespreking gevra word om 'n tydlyn op te stel en 'n vraelys te voltooi. Hierdie proses behoort nie langer as 2 uur en 30 minute te neem nie en sal binne die skool plaasvind. Alle inligting wat in die groep gedeel word, moet as vertroulik beskou word.

Enige inligting wat deur middel van die navorsing verkry word en wat met u in verband gebring kan word, sal vertroulik bly en slegs met u toestemming bekend gemaak word. Deelnemers sal die geleentheid gegee word om pseudoname te kies om hulle identiteit te beskerm terwyl name van skole anoniem sal bly. Vertroulikheid van bandopnames en getranskribeerde data sal deur die pseudoname en die datum geïdentifiseer word. Die vertroulikheid van hierdie opnames en transkripsies word verder ook beveilig deur veilig bewaar te word. U identiteit sal ten alle tye verbloem word. Die bandopnames sal slegs gebruik word vir die transkripsies en skoongevee word nadat die data gerapporteer is. In die navorsingsverslag sal resultate ook slegs aan pseudoname gekoppel word.

Die navorsingsproses sal u as deelnemer op geen manier benadeel nie en u mag selfs, ten opsigte van u eie loopbaanontwikkeling en beroepskeuse, daaruit voordeel trek. Indien u enige vrae of besorgdheid omtrent die navorsing of verdere loopbaanleiding het, staan dit u vry om met my in verbinding te tree by amanda.vandervyver@gmail.com of (021) 808 2229.

Pseudonaam:

Ouderom:

Geslag:

Huistaal:

Woongebied:

Skool:

Ek verklaar hiermee dat die aard en doel van die bogenoemde navorsingstudie aan my verduidelik is en dat ek vrywillig tot die deelname daarin instem.

Datum: _____

Bylaag D

Onderhoudskedule

YSBREKER: waaraan dink jy as ek sê *beroep*?

Wat was jou eerste idee van *beroep*?

Wat is die eerste ding wat jy wou word toe jy klein was?

Wat dink jy het hierdie idees/wense beïnvloed?
Hoekom dink jy wou jy dit word?

Watter naskoolse aktiwiteite het jy gedoen toe jy klein was?

Hoekom het jy spesifiek hierdie aktiwiteite gekies?

Het jy enige deeltydse/vakansie/naweek werke gedoen?
Wat het jou laat besluit om dit te doen?
Wat het jou laat kies WAT om te doen?

Einde van laerskool: hoe het jy besluit na watter hoërskool toe om te gaan?

Hoe het jy besluit watter vakke om te kies?
Hoe het jy geweet dit is die “regte” vakke om te kies?

Watter beroepe het jy al oorweeg in jou hoërskooljare?
Waarom het jy van hierdie opsies ge-elimineer?

Wat is jou drome vir die toekoms?
Wat sal hierdie drome beïnvloed?